# مجمع التواریخ

در تاریخ انقراض صفویه و وقایع بعد

تا سال ۱۲۰۷ هجری قمری

تألیف

میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی

به تصحیح و اهتمام

استاد فقید

عباس اقبال

«آشتیانی»

# مجمع التواریخ

در تاریخ انقراض صفویه و وقایع بعد

تا سال ۱۲۰۷ هجری قمری

تألیف

میرزا محمد خلیل مرعشی صفوی

بتصحیح و اهتمام

عباس اقبال

از انتشارات

کتابخانه سنائی    کتابخانه طهوری

امتیاز چاپ این کتاب به موجب قرارداد کتبی مورخ ۱۳۶۲/۸/۳۰ وسیله سرکار خانم زهرا اقبال وارث دانشمند فقید عباس اقبال آشتیانی مولف ومصحح این کتاب به کتابخانه طهوری وکتابخانه سنائی واگذار شده است .

مشخصات کتاب

| | |
|---|---|
| * نام کتاب | مجمع التواریخ |
| * تألیف | میرزا محمدخلیل مرعشی صفوی |
| * مصحح | عباس اقبال |
| * تیراژ | سه هزار جلد |
| * تاریخ انتشار | دیماه ۱۳۶۲ |
| * چاپ | چاپخانه احمدی |
| * ناشران : | کتابخانه طهوری<br>کتابخانه سنائی |

# مقدمهٔ ناشر

## ۱- معرفی کتاب ومؤلف آن

کتابی که اینك دردسترس مطالعهٔ خوانندگان محترم نهاده میشود«مجمع التواریخ» نام دارد ومؤلف آن میرزا محمد خلیل یا سلطان خلیل میرزا مرعشی‌حسینی‌نوادهٔ سید محمد متولی آستانهٔ رضوی ملقب بشاه سلیمان ثانی است که ازجانب مادر صفوی بوده وجد او یعنی شاه سلیمان ثانی بتفصیلی که در همین کتاب مسطور است در سال ۱۱۶۳ قمری مدت چهل روز درمشهد سلطنت کرده است .

موضوع این تاریخ چنانکه مؤلف خود در مقدمه تصریح میکند شرح وقایع و سوانحی است کـه در ایران از تاریخ شورش افاغنهٔ غلزائی قندهار یعنی ازسال ۱۱۲۰ بوقوع پیوسته تاعصر مؤلف که سال ۱۲۰۷ است ومؤلف مدعی است کـه بعضی ازاین حوادث را تا زمان او هیچکس چنانکه باید و شاید ننوشته بوده جز میرزا مهدیخان استرابادی مؤلف تاریخ جهانگشای نادری که اوهم «بعضی ازاحوالات را بنا برمصلحت وهوای وقت درنهایت خفت وناهمواری واختصار وغیر واقع ذکر کرده است .»

حق اینست که میرزا محمد خلیل مؤلف مجمع التواریخ پاره‌ای قسمتها از وقایع هشتاد وهفت سالی را کـه بضبط آنها قیام نموده مثل علل شورش افاغنه و بیان حال ناگوار دستگاه سلطنتی شاه سلطان حسین و اسباب انقراض دولت او و شرح حـال خاندان خود و وقایع راجع بسید احمد شاه مرعشی و شاه سلیمان ثانی را بتفصیل و دقتی نوشته که شاید هیچیك ازتواریخ راجع باین ایام آن حوادث را باین خوبی ننوشته و درضبط نیاورده باشند .

اما از جهت « ناهمواری » کـه نسبت آنرا مؤلف بمیرزا مهدیخان میدهد

باید گفت که مجمع التواریخ خود او نیز ازاین نقیصه خالی نیست باین معنی که مجمع ـ التواریخ در بیان وقایع ازجهت تفصیل واجمال بسیار ناهموار و نا متناسب است مثلاً درحالی که وقایع مذکور درفوق را بتفصیل تمام آورده احوال نادرشاه ومآل کار افاغنه وتاریخ دورهٔ کریم خان زند را درچند سطرخلاصه کرده یا با مختصر اشاره‌ای از سر آنها گذشته است حتی از ذکرعاقبت شاه سلطان حسین وتفصیل قتل او نیزخود داری نموده .

با وجود این نقص که عیب آن نیست مجمع التواریخ درهمان قسمتها کـه راه تفصیل پیش گرفته یکی از بهترین ومهمترین کتب تاریخی فارسی است و چنانکه گفتیم مطالبی در آن بدست می آید که هیچ کتاب دیگری راجع باین دوره بضبط آنهـا توجه نکرده است .

مؤلف کتاب میرزا محمد خلیل پسر میرزا داود و نوادهٔ میرزا سید محمد یعنی شاه سلیمان ثانی است و نسب این شاه سلیمان و وقایع مربوط باو درهمین کتاب از صفحهٔ ۹۰ تا آخر آن مضبوط است ،خوانندگان گرامی بآن صفحات مراجعه نمایند .

شاه سلیمان ثانی بشرحیکه در متن مذکور است بعد ازآنکه در سال ۱۱۶۳ کور شد ازترس آنکه مبادا بپسران بزرگ او ازطرف مخالفین صدمه‌ای برسد سلطان داود میرزا (پدرمؤلف مجمع التواریخ) و برادرش سلطان علی میرزا را مخفیانه بعتبات فرستاد تا درآنجا بتحصیل کمالات مشغول باشند و پسران صغیر را درمشهد نزد خود نگاه داشت .

بعدازیك سال شاه سلیمان بپسران خود بعتبات نوشت کـه از راه دریا خود را بهندوستان برسانند و در پناه عالمگیر ثانی ( ۱۱۶۷-۱۱۷۳ ) پادشاه گورکانی دهلی قرار گیرند و مراسله‌ای نیز دراین باب و در یادآوری روابط حسنه‌ایکه همیشه بین سلاطین صفوی و گورکانیان هند وجود داشته بعالمگیر نوشت ودرحقیقت پسران خود را باو سپرد .

سلطان داود میرزا برادر را درعتبات گذاشت وخود عازم دهلی گردید ولی چون بآنجا رسید اوضاع سلطنت عالمگیر را آشفته و هند را گرفتار حملات متوالی احمد خان درانی و آن پادشاه را اسیر دست وزرا و امرا دید بهمین جهت ببنگاله رفت و میخواست که از آنجا بعتبات برگردد لیکن مهابت جنگ صوبه دار یعنی حاکم آنجا اورا باحترام نزد خود نگاه داشت ودراین بین برادر او سلطان علی میرزا نیز ازعتبات رسید ودو برادر در بنگاله قصد اقامت کردند و بتدریج کسان دیگر خود را هم بهند خواستند .

سلطان علی میرزا عم مؤلف درسال ۱۱۸۸ در بندرهوگلی درشمال کلکته وفات یافت و برادرش سلطان داود میرزا پدر مؤلف هم بعد از آنکه پسررا درسال ۱۱۹۲ از اصفهان پیش خود خواسته بود درسال ۱۲۰۳ درمرشدآباد بنگاله جان سپرد ومیرزا محمدخلیل با هفت تن فرزندان دیگر او درهند ماندند ودرهمین مرشدآباد است که مؤلف پس ازچهار سال بعد ازفوت پدر خود بتألیف مجمع التواریخ توفیق یافته است .

میرزا محمد خلیل و پدر او سلطان داود میرزا هردو اهل فضل وعلم بوده‌اند . علامهٔ نسابه وفاضل نحریرجناب آقای سید شهاب‌الدین نجفی مرعشی که بسیاری از حواشی نفیسهٔ ایشان برنسخهٔ اصل مجمع التواریخ بضمیمهٔ همین چاپ بطبع رسیده درباب مؤلف کتاب شرحی بعربی مرقوم داشته‌اند که ترجمهٔ آن اینست : «مؤلف مجمع التواریخ را تألیفات دیگری است مانند تعلیقات وحواشی او برتفسیر بیضاوی ومدارك ومن لایحضره الفقیه وتحریر اقلیدس وشرح تذکره درهیئت و عقاید شیخ، ونیز کتابی دارد در انساب سادات مرعشی که خاندان امجاد او باشند ، وفاتش درحدود سال ۱۲۲۰ اتفاق افتاده و قبرش در بنگاله قرار دارد » .

غیر از این از احوال مؤلف اطلاع دیگری در دست نداریم .

در تألیف این کتاب مؤلف چنانکه خود میگوید علاوه بر جهانگشای نادری بیشتر تکیه‌اش بریاد داشتهای پدرش سلطان داود میرزا و « نسخه هائی است از تألیفات

میرمحمد علی مشهور بفاضل که در اواخر عمر ساکن مرشدآباد بنگاله شده بوده ».

ذکر این میرمحمد علی فاضل و نسخه های تألیفی او را نگارنده درهیچ مأخذی نتوانستم بدست آورد و اگر این نوشته ها بدست می آمد شاید میشد میزان معلوماتی راکه میرزا محمد خلیل ودیگران از او گرفته اند معین نمود .

وقایع بعد از نادرشاه که این کتاب شامل قسمتی از آنهاست غیر از جهانگشای نادری و نسخهٔ حاضر در چند تألیف دیگر نیز که تقریباً مقارن همین اوقات برشتهٔ تحریر درآمده مذکوراست مثل مجمل‌التواریخ میرزا ابوالحسن گلستانه (سال تألیف آن ۱۱۹۶) که قسمتی از آن سابقاً در بین سنوات ۱۸۹۱ و ۱۸۹۶ در آلمان بتوسط اسکارمان۱ مستشرق آلمانی و تمام آن‌با مقدمه وحواشی وذیل آن از زین‌العابدین کوهمره‌ای در سال ۱۳۲۰ شمسی بتوسط فاضل ارجمند آقای سید محمد تقی مدرس رضوی در طهران منتشر شده ، و فوائد الصفویه که آنرا میرزا ابوالحسن بن ابراهیم قزوینی درسال ۱۲۱۱ در لکنهو بنام محمد میرزا صفوی۲ در تاریخ صفویه ازجمله وقایع دوران سلطنت شاه سلیمان ثانی نوشته و یکی از جمله مآخذ او همین مجمع‌التواریخ میرزا محمد خلیل بوده است .

دیگر تاریخ میرقاسم موسوی سبزواری منشی شاه طهماسب ثانی که ذکر آن درکتاب فوایدالصفویه آمده وظاهراً نسخه‌ای از آن بدست نیست.

دیگر کتاب تذکرهٔ داود یا زبور۳ آل داود که تاریخ شاه سلیمان ثانی بن میرزا محمد داود و خاندان اوست تألیف سلطان هاشم میرزا پسر شاه سلیمان و عم میرزا محمد خلیل مؤلف مجمع‌التواریخ و او این کتاب را در سال ۱۲۱۸ نوشته و

---

۱ ـ Oscar Mann

۲ ـ این شخص که او را آقا محمد خان قاجار در سال ۱۲۰۰ درطهران بلقب سلطان محمد ثانی بسلطنت اختیار کرد نوادهٔ شاه طهماسب ثانی وپسرشاه سلطان حسین دوم است .

۳ ـ بعضی از مستشرقین ندانسته این کلمه را «زیور» خوانده‌اند در صورتیکه در «زبور» بودن آن شکی نیست .

مجمع‌التواریخ برادر زادهٔ خویش را نیز در دست داشته و گاهی هم بانتقاد مطالب آن پرداخته است .

ارنست بر ۱ مستشرق آلمانی ناشر تاریخ زندیهٔ علی‌رضابن عبدالکریم شیرازی که بسال ۱۸۸۸ میلادی در لیدن هلند منتشر شده در مقدمه‌ای که بزبان آلمانی بر آن نوشته بتشابه قسمتی از عبارات و مطالب مجمع التواریخ میرزا محمد خلیل ومجمل‌التواریخ میرزا ابوالحسن گلستانه ( مخصوصاً در سلطنت شاه سلیمان ثانی و شاهرخ ) برخورده ومیگوید که چون گلستانه کتاب خویش را پیش از تألیف میرزا محمد خلیل نگاشته « مسلماً ازکتاب او استفاده نکرده همچنین معلوم نیست که خلیل میرزا هم از این کتاب اقتباسی کرده ومطالبی برداشته باشد چه در این صورت درضمن منابع خویش از این کتاب نامی میبرده و جای بسی شگفتی است که با آنکه کتاب میرزا خلیل یازده سال بعد از کتاب گلستانه تألیف شده وی این کتاب را ندیده باشد ، شاید کمی نسخ آن که قطعاً در آن زمان هم چندان منتشر نبوده موجب آن شده که کتاب گلستانه بنظر خلیل نرسد .

« پس از آنجا که بیشتر مطالب این دو کتاب با یکدیگر موافق است چنین میتوان حدس زد که هردو یك مأخذ مشترك داشته‌اند وچون در هردو پادشاهی میرسید محمد متولی که در کتب دیگر یافت نمیشود بتفصیل ذکر شده میتوان چنین حدس زد که اخبار خانوادگی وی که بقول خلیل میرزا از مآخذ او بوده مورد استفادهٔ گلستانه نیز واقع شده و بحکم شباهتی که در عبارت آن دو کتاب هست و در مواردی نیز جمله های آن دو باهم موافقند مسلماً این مأخذ مکتوب بوده و از افواه مردم گرفته نشده است وچنانکه بتحقیق پیوسته داود میرزا پسر ارشد شاه سلیمان که پس از گرفتاری پدرش ازمشهد بهندوستان گریخته در سالهای ۱۱۹۵ و ۱۱۹۶ درمرشدآباد زندگی میکرده پس ممکنست که گلستانه مطالب تاریخ خود را از سلطنت میر سید محمد تا عـزل وکورشدن وی ازهمان نوشته‌های میرزا داود گرفته‌باشد وبعد هم خلیل میرزا ازهمان

---

۱ - Ernst Beer

منبع استفاده کرده است و نیز ممکنست که تاریخ محمد علی فاضل که خلیل میرزا آنرا از مآخذ عمدهٔ خود شمرده مأخذ هردو کتاب باشد[۱]».

نظر ارنست بر در باب دو کتاب مجمل‌التواریخ گلستانه و مجمع‌التواریخ میرزا محمد خلیل و مبتنی بودن آنها در باب قسمتی از مطالب برمأخذی مشترك اصولاً صحیح بنظرمیرسد جز اینکه شاید ارنست بر ملتفت نبوده است که میرزا ابوالحسن گلستانه اواخر عمر را در مرشد آباد بنگاله محل اقامت میرزا محمد داود و پسرش میرزا محمد خلیل میزیسته و با این دو تن معاصر بوده، در این‌صورت بسیار بعید است که ایشان یکدیگر را نشناخته و گلستانه از نوشته ها و بیانات شفاهی میرزا محمد داود استفاده نکرده باشد و این معلومات البته همانهاست که اندکی بعد میرزا محمد خلیل پسر میرزا داود در تألیف مجمع التواریخ خـود آنها را مورد استفاده قرار داده است.

## ۲ - کیفیت طبع کتاب

علامهٔ معظم جناب آقای آقا سید شهاب‌الدین نجفی مرعشی که ذکر خیرشان قبلاً گذشت و نام نامیشان با چاپ این کتاب پیوسته توأم خواهد ماند در یکی از مرقومات خود مجمع‌التواریخ میرزا محمد خلیل را بنگارنده معرفی و اهمیت آنرا گوشزد فرمودند. باشارهٔ معظم له دانشمند بزرگوار آقای آقا سید عبدالحجهٔ بلاغی که از مؤلفین ذیقدر و فضلای ارجمند عهد ما بشمارند اصل نسخه را برای ملاحظه تحت اختیار نگارنده گذاشتند، راقم سطور هم پس ازمطالعه کتاب را فوق‌العاده مفید و مهم یافتم و بعد از استجازه از حضور هردو فاضل معظم بخرج خود بکار چاپ آن دست زدم و خدا را شکر که نیت ما بروفق دلخواه جامهٔ عمل پوشید و یکی‌از متون تاریخی فارسی بحلیهٔ طبع آراسته ودر دسترس طالبان گذاشته شد.

---

۱ ـ نظریات ارنست بر را آقای مدرس رضوی بتفصیل درمقدمهٔ مجمل‌التواریخ نقل کرده‌اند وما قسمت فوق را عیناً از آنجا برداشتیم.

از این کتاب نفیس آنچه تحقیق کردیم گویا در طهران دیگر نسخه‌ای نباشد و اگر کسی از آن نسخه‌ای داشته ما را از آن اطلاعی حاصل نشد اما در اروپا در کتابخانهٔ دیوان هند لندن و کتابخانهٔ سلطنتی برلین در هر کدام یك نسخه از آن وجود دارد .

از آنجا که بعللی در کار چاپ این کتاب عجله داشتیم ما را فرصت کافی برای نوشتن حواشی و تعلیقات بر آن فراهم نیامد فقط آنچه را که علامهٔ استادی آقای آقا نجفی متعنااللّه بطول بقائه در حین مطالعهٔ نسخهٔ خطی بر آن افزوده‌اند عیناً در پای صفحات با امضای ایشان نقل کرده و آنچه را هم خود از نوع توضیحات لغوی و غیره لازم میدانستیم بدون امضا آورده‌ایم .

کتاب مجمع التواریخ از حیث انشاء امتیاز خاصی ندارد بلکه غالباً جملات آن بریده بریده و افعال رابط محذوف یا مکرر است فقط حیث عمدهٔ آن بسادگی و خلو آن از تکلف است و بهمین علت بمراتب بردرهٔ نادره وجهانگشای نادری و گیتی گشای میرزا محمد صادق نامی و گلشن مراد میرزا ابوالحسن غفاری ترجیح پیدا کرده ودر یکی دوجا هم که مؤلف خواسته است از ساده نویسی منحرف شود و راه تکلف وتصنع پیش گیرد مانند وصف قحط اصفهان ( ص ۵۷ ـ ۵۸ ) و جلوس شاه سلیمان ثانی (ص ۱۱٦ ـ ۱۱۸) باز خوب از عهده بر آمده و عباراتش بهیچوجه مغلق وترکیباتش زیاد غریب و دور از ذهن نیست .

## ۳ ـ اهداء کتاب

ناشر این کتاب علاوه برمراتب امتنانی که از جناب آقای بلاغی و عنایتی که در واگذاشتن نسخهٔوحید و نفیس خود برای طبع در اختیار ما دارد صمیمانه ممنون هدایت و اشارت حضرت علامهٔ المعی آقای آقا سید شهاب الدین نجفی مرعشی مد ظله است ودر این خدمتی که بدست راقم سطور انجام میشود در حقیقت فضل کلی و سهم عالی

از آن معظم له است که هم مالك دانشمند نسخه را باین کارخیر تشویق فرمودند و هم مخلص را براین صراط مستقیم ناصر ومؤید گردیدند .

بد بختانه هنوز این جانب را فیض محضر انور این علامهٔ بزرگوار دست نداده وتا کنون ازانفاس شریفهٔ ایشان حضوراً برکتی نبرده ام لیکن خدا را شکر که باران رحمت معارف و فضایل معظم له همیشه از طریق نامه جاری است وسعهٔ صدر آن دریای گوهر زا تا آنجاست که هروقت من و هر کس دیگر از ایشان مطلبی پرسیده‌ایم یا کتابی بعاریت خواسته‌ایم بی‌دریغ وبلا مضایقه حاجت ما را بر آورده و سیراب و کامیابمان فرموده‌اند .

علامهٔ نجفی که یکی ازمفاخر زمان ما بشمارند بی اغراق در فن تاریخ و انساب و اطلاع براحوال کتب و رجال نظیر ندارند و تمام اوقات شریفهٔ ایشان علاوه برقیام بوظایف دینی بکار مطالعه و تألیف میگذرد وهرچه آن وجود ذیجود را بکف می‌آید در راه کتاب وجمع معارف و معلومات صرف میشود ، اینست که این ارادتمند ازصمیم قلب از خداوند سلامت و توفیق ایشان را مسألت مینمایم و از سر اخلاص بتکرار دعای کثرالله امثاله میپردازم اگرچه آن استاد جلیل مثل نداردو بسیارمشکل است که روزگار باین زودی برای او نظیر ومانندی بیاورد .

برای آنکه در قبال مراحم و الطاف بی پایان ایشان مختصر ادای دینی بعمل آید نگارنده این نسخه را با کمال اخلاص بمحضر محترم معظم له تقدیم میدارد و امیدوار است که بفضل و بزرگواری خود آنرا بپذیرند .

درخاتمه از دوست فاضل عزیز خود آقای محمد مکری سپاسگزارم که زحمت تهیهٔ فهارس کتاب را برعهده گرفته و با این مرحمت نگارنده را رهین امتنان خود داشته اند .

طهران آذر ماه ۱۳۲۸ شمسی

**عباس اقبال**

بسم الله الرحمن الرحیم

# مجمع التواریخ

حمد و ستایش بی‌قیاس مرمعبودی را که بواسطهٔ روشنی و ضیای شریعت رسل وانبیاء مشتی افتادگان وادی حیرت را راهنمائی بسرحد نجات و فلاح نموده و سپاس بی‌حد مر آفریدگاری را که کشتی نشستگان بحرحیات بی بقا را بمعاونت عقاب دوربین [ایمان] بساحل امن وامان رسانیده

خرد را گر نبخشد روشنائی بماند تا ابـد در تیره رائی

و درود بی عد مر مسند نشین اورنگ رسالت و اصطفاء صـلی الله علیه و آلـه

چراغ افروز فانوس زبرجد فروغ شش جهت یعنی محمد

را بادکه براهنمائی آل طاهرین او ازگرد باد ظلمانی حوادث دست توسل بر دامان استشفاع وهدایت آنها زده‌خودرا بمقصود اصلی توان رسانید .

اما بعد چـون از مورخان تواریخ‌که من ابتدای فتور و شورش افاغنهٔ غلزهٔ قندهار که در سنهٔ یك هزار و یك صد و بیست (۱۱۲۰) هجری حادث شده لغایت حال که تاریخ یك هزار و دو صد و هفت (۱۲۰۷) هجریست احدی اسباب آغاز شورش و افساد جماعت افاغنهٔ غلزهٔ و ابدالی و بعضی از وقایع و سوانح متنوعهٔ بعد از آن را در رشتهٔ تحریر مندرج نساخته مگر میرزا مهدیخان مؤلف تاریخ نادری‌که بعضی از احوالات را بنا برمصلحت و هوای وقت در نهایت خفت و نا همواری و اختصار و غیر واقع ذکر نموده بناء علیه این ابجد خوان دبستان نا دانی و هیچمدان بـوستان سخندانی محمد خلیل‌بن سلطان داود میرزا ابن‌شاه‌سلیمان الحسینی الموسوی الصفوی، انارالله برهانهم ، باوجود عدم استحضار از کیفیت حالات و دستیاب نشدن نسخهٔ کامل از روی نسخه هائی‌که فضالت پناه مرحوم میرمحمد علی مشهور بفاضل‌که در اواخر

عمر ساکن مرشد آباد بنگاله و موافق یاد داشتی که والد طاب‌الله ثراه این راقم عاصی در حین حیات برشتهٔ تحریر درآورده بود اقتباس نموده واز بعضی نسخ متفرقهٔ دیگر واز تقریر ثقات مستخبران برخی حالات مرقومه که بالمشافهه معاینه نموده‌بودند بصحت پیوست جمع نموده ، بیت

زهر منزلی توشه برداشتم زهرخرمنی‌خوشهٔ‌یافتم [کذا]

وآنرا مسمی ساخت بمجمع‌التواریخ تلخیصاً و اجمالاً ذکر مینماید امیدکه صاحبان بصیرت وبینائی باصلاح و درستی اوکوشیده این نالایق بی‌سرانجام را معذور دارند ، بیت :

جائی‌که عقاب پر بریزد از پشهٔ لاغری چه خیزد

هرچند عبارات و الفاظ این رساله هیچ‌گونه سزاوار تعریف و توصیف نیست نهایت چون حتی‌المقدور در تصحیح و توضیح وقایعی‌که درآن مندرج است سعی و کوشش نموده لهذا دوسه بیتی مناسب محل برشتهٔ تسطیر درمی‌آورد ، شعر :

این نادره مجموعهٔ اقسام سخن گلهای‌کلام را بود چون‌گلشن
بحریست لبالب از لئالی پر از هنر و زعیب خالی
امید که گردد این در پاك آویزهٔ گوش اهل ادراك

من‌الله التوفیق و الاستعانة .

## ذکر در بیان مبادی احوال امیر اویس وخروج او

برنکته‌سنجان دقیقه‌رس اوضاع عالم‌کون ومکان وطالبان اخبار جهان بی بنیان و مستفسران آثار اصناف فرق ما تقدم مخفی و پوشیده نماندکه فرقهٔ افاغنه قومی‌اند که درمابین بلاد خراسان وهندوستان مسکن دارند وطول بلاد ایشان ازجانب مشرق رود نیلاب است‌که آنرا اهل هند دریای اٹك[1] می‌نامند و ازجانب مغرب توابع هرات

1 ـ غرض همان شط سند است که بمناسبت معبر نیلاب برکنار این‌شط بین‌غزنین و پنجاب‌وبمناسبت‌قلعهٔ اتك (ایضاً برکنارهمین شط نزدیك ملتقای‌کابل وسند) آنرا رود نیلاب و دریای اتك نیز میخوانندند .

وعرض بلاد ایشان از جانب شمال سواد باجور۱ وهندوکوه است متصل بحد غور بند وکه مرد که ازتوابع بدخشان و بلخ است و از جانب جنوب قصبهٔ سیوی و دها دهر است از توابع پهکر وسیوستان سند۲ . اکثر آنها دراین سنوات تابع کابل و ملتان اند از بلاد هندوستان واقل ایشان تابع قندهار و هرات‌اند از بلاد ایران ودو قبیلهٔ عمدهٔ افغان که در بلاد ایران هستند بزرگترین آنها ابدالی است که درحوالی هرات میباشند وبعد از ایشان قوم غلزهٔاند که درحوالی قندهار ساکن‌اند و همیشه یکی از سرداران این هردوقبیله درسر کار پادشاه ایران نوکر میبوده‌اند وخطاب سلطانی داشته چنانکه در زمان شاه سلطان حسین . و دراین رساله شاه سلطان حسین در بعضی مواقع بخاقان سعید شهید تعبیر شده و سردار قبیلهٔ غلزهٔ امیر اویس نام داشت وفرقهٔ غلزهٔ بنحوی که از زبان ایشان شنیده شده خود را سبد میدانند و بطوری بیان می‌نمایندکه اثبات ولدالزنائی‌خود میکنند وبهمین جهت در وقتیکه محمود پسر امیر اویس تسخیر اصفهان نموده و پادشاه گردید نقش سکهٔ خود را این بیت نمود :

سکه زد برسیم و زر مانند قرص آفتاب     شاه محمود جهانگیر سیادت انتساب

ومسکن امیر اویس در آن زمان قلات غلزهٔ۳ میبود و آن‌مکانیست مابین غزنین وقندهار که از آنجا تا چهار باغ که بعضی آنرا قراباغ نیز گویندکه سرحد قندهار واول زمین هند است دو سه منزل راه است .

در زمان شاه سلطان‌حسین بیکلر بیکی قندهار یعنی امیرالامرای آنجاگرگین خان مخاطب بشاه نواز خان از والی زاده های گرجستان بوده واو باهفت هشت‌هزار

---

۱ — باجور نام‌محلی است از بلاد کافرستان در شمال پیشاور جزء ولایت‌سوات در دره‌های هندوکوه .

۲ ـ سیوستان قسمتی است از ناحیهٔ سند ضمیمهٔ پاکستان کنونی بین شط سند وکوههای شرقی بلوچستان وسیوی یاسیبی و دهاد و پهکر در شمال غربی شکار پور واقع است .

۳ ـ همان کلات غلجائی درکنار نهر ترنك مابین قندهار و غزنین .

گرجی محافظ و فرمان فرمای قلعهٔ قندهار و زمین داور و بست و شال ومستنگ و فوشنج وقلات غلزهٔ و قلات بنچارهٔ بلوچ و گرشك تا سرحد فراه واسفزار بود. وچون فرقهٔ گرجی همگی نصرانی اند حکومت آنها برفرقهٔ مسلمان ناگوار نمود و قوم غلزهٔ که شجاع تر و با غیرت تر از فرقه های دیگر افاغنه اند و بسبب اختلاف کفر و اسلام بی‌اعتدالی بسیار از آنها برفرقهٔ مسلمین توابع قندهار خصوصاً افاغنه روی‌میداد ودست درازی برناموس آنها از اناث و ذکور مینمودند هر چه امیر اویس بگرگین خان منع این مقدمات مینمود وتظلم میکرد از راه غرور نمی‌پذیرفت بلکه حمل بربغی وطغیان او می‌نمود . و امیر اویس وسایر فرق افاغنه بسبب آنکه سنی مذهب بودند کمال تنفر از حکومت قزلباش داشتند و بسبب حکومت فرقهٔ گرجیه این تنفر مضاعف و دو بالا گردید وچون امیر اویس شخص شجاع وصاحب داعیه بود و سرپرشوری داشت تاب این مذلت نیاورده از قندهار عازم اصفهان گردید که بدرگاه پادشاهی شکایت شاه نواز خان کرده اورا معزول نماید و یا معاتب بعتاب پادشاهی نموده او را و لشکر او را از زیاده روی بازدارد. چون وارد اصفهان گردید مقارن نوشتجات شاه‌نواز خان وعرایض او بخدمت پادشاه وامرا متضمن شکایت از امیر اویس و اینکه او صاحب داعیه است وعزم خروج دارد و بهتر آنست که او را در همانجا بکشند یاحبس مؤبد نمایند والا مراجعت او حسب‌الخواهش موجب ظهور فتنه وفساد درملك قندهار است رسید .

اگرچه امیر اویس بتوسط محمود آقای خواجه سرا که ناظر کارخانجات شاه سلطان حسین که باصطلاح هندوستان میر سامان گویند بلکه دخیل کل امور مالی و ملکی پادشاهی در آن‌زمان بود بپیشکش نمودن چندتخته شال‌کشمیر ونفایس اقمشهٔ بلادهندوستان ونقد وغیره درخدمت پادشاه وامراخود را بی‌تقصیر ونوشتجات گرگین خان را معلل بغرض وانموده لکن معلوم او شدکه مستدعیات او پذیرا نخواهدگردید ناچار بقصد زیارت حج بیت‌الله‌الحرام از راه شیراز ودریا ببحرین وقطیف ولحصا متوجه گردید وبعداز فیض یابی آن اماکن شریفه مراجعت باصفهان نموده نوشتجات امرا و

غیره متضمن سفارش خود نزد گرگین‌خان حاصل نموده و نیز از اوضاع کارخانهٔ سلطنت ایران و وضع سلوك پادشاه و امرا دریافت که همهٔ امرا وسپاه بسبب بعد عهد آرام وعدم وقوف بقواعد جنگ و سپهداری عاری از امر سپاهیگری و ملك داری‌اند و اگر کسی که اندك تدبیری وشجاعت و دلیری داشته باشد بقدر حوصلهٔ خود میتواند تسخیر بلاد ایران نمود بهمین اراده و عزیمت سفارشنامجات گرفته وارد قندهار گردید و گرگین خان چون علانیه بی‌سببی نمیتوانست او را مؤاخذه نماید بنا بر آن باو بسلوك ومدارا پیش‌آمد و امیر اویس رخصت رفتن قلات که بپنج شش منزلی قندهار و مسکن او بود حاصل نموده متوجه آنجا گردید ودر قلات بعنوان خفیه سپاه و لشکر قوم غلزهٔ که اهل و اولوس او بودند و همچنین از فرق دیگر افاغنه جمعی که بسمت شجاعت و سپاهیگری موصوف بودند جمعیتی شایسته مهیا نموده با آنها عهد و پیمان نمود که هر ارادهٔ که داشته باشد ایشان بی مضایقه در آن شریك شده آنچه از منافع حاصل شود از مال وملك برادرانه با هم قسمت خواهند نمود ودر ظاهر چنین شهرت انداخت که چون ازسفر مبارك حج مراجعت نموده‌ام برای تهنیت ومبارکباد وگرفتن تبرکات نزد من تردد مینمایند و بعد از چندی باز بقندهار آمده بخدمت گرگین خان حاضر گردیدوغایبانه‌بجماعت کاکری که‌فرقهٔ‌اند ازافاغنه که‌درحوالی‌فوشنج وشرج رباط‌مشرق رویهٔ قندهار می‌باشند وآنها نیز با اودرخفیه هم‌عهد بودند پیغام فرستاد که سر بشورش وفساد بردارندوبگرگین‌خان اظهارنمود که این‌جماعت بسیار شریر ومفسدند وتا قلع مادهٔ فساد ایشان کرده نشود فتنه‌فرونخواهد نشست ، بایدکه سپاه ولشکرجمع نموده بر سر ایشان رفت. بهمین اراده گرگین خان از فتنهٔ قندهار با عساکر خود برآمده و بجمیع سرکردگان و سرداران قندهار از افاغنه و بلوچ وغیرهم احکام فرستاد که باید در اردوی او حاضر شوند . امیر اویس نیز نصف سپاه خود راکه بقدر دو سه هزار بودند طلب داشته ازنظر گذرانید وسان آنها نموده وسه چهار هزار سپاهی مستعدّکار آمدنی خود را نوشته فرستاد که مستعد وحاضر بوده هروقت خبر کنم دو منزل یکی

کرده خود را بتعجیل برسانند وچون شاه نوازخان با سپاه خود بقریهٔ ده شیخ که سه چهار منزلی قندهار است رسید بمصلحت امیر اویس وغیره سرداران برادرزادهٔخود اسکندرمیرزا راکه درمیان فرقهٔ گرجیه بهالکسندل میرزا مشهور بود سر فوج نموده باعمدهٔ سپاه خود برسر یاغیان کاکری فرستاد وجمیع سرکردهها راکه سرخیلان فوج قندهار بودند بگرو نزد خود در آنجا نگاه داشت بتمهید آنکه اگر سرداران همراه فوج باشند شایددرجنگ کوتاهی نموده گریخته بوطن خود روند واگردرنزداوحاضر باشند باز تدارك ممکن است ومن‌جملهٔ آنها امیر اویس نیز بود وچون عمدهٔ فوج بر سر مهم رفتند وقدری شاگرد پیشه وعملهٔکارخانجات وچند نفر معدودی از یوزباشیان باگرگین خان باقی ماندند امیر اویس اول شخصی را بعنوان خفیه نزد سرکردگان فرقهٔ کاکری فرستادکه شما مقدمه را طول داده گاهی دم از صلح وگاهی دم از جنگ زنید تا من در اینجا کار بمدعی سازم ، آنگاه شخصی دیگررا بنزد فوجی‌که در ملك خودگذاشته بود فرستادکه خود را بتعجیل تمام درعرض سه چهار روز بمن رسانید . چون لشکر او نزدیك رسیدند بقدر دو صد سوار کار آمدنی از آن عسکر بعنوان خفیه طلبید وخود در وقت رسیدن آن قشون که قریب نصف شب بود سوار شده بر در حرم سرای گرگین خان آمد بقولی آنکه بی محابا برگرگین خان ریخته او را دستگیر نمود وبروایتی اینکه بدست خواجه سرا بگرگین خان پیغام فرستادکه خبر موحشی ازفوجی که بر سر یاغیان رفته بمن رسیده باید بندگان خـان زود تشریف آرندکه عرض نمایم وتدارکی که درخور آن باشدکرده شود .

چون گرگین خان ازحرم بیرون آمد اورا دستگیرکرده همان دم بدست مراد خان نام افغانی که گویند خنثی بودبقتل رسانید وهمچنین درهمان گرمی بخیمهٔ یك یك سرداران رفته بحیله همهٔ آنها را بقتل آورد ، آنگاه فی‌الفور اسباب و یراق و لباس فوج گرگین‌خان را بافاغنهٔ خود پوشانیده بهیئتی که گرگین خان درسواری میبود خود را آراسته متوجه قندهار گردید وبهردم خود تأکید نمودکه هرکس پیشتر از فوج او

متوجه قندهار شود او را بکشند و راهها را بنحوی سپرده و بند نمود کـه هیچ کس نتوانست این خبر را باطراف رسانید وشب وروز تاخته هیچ جا آرام نگرفت تاآنکه شب سیم ربعی ازشب گذشته‌خود را بقندهار رسانید و پیشتر دو کس را فرستاد تاخبر نمایند که خان رسید.

مردم قلعه چون از دور ایشیك آقاسیان مندیل بسر و کتل هـا و شاطران و مشعلچیان‌رابهیئت‌سواری گرگین خان دیدند یقین کردند که گرگین خان خواهد بود، وقتی دروازه را گشودند امیر اویس بتعجیل تمام بی توقف خود را باندرون دروازه انداخت و کشیکچیان‌ودروازه بانان را بزیر تیغ گرفتند وقلیلی‌ازسپاه که درشهر مانده بودند اکثر درخواب وبعضی نیمخواب حیرت وبهت آنها‌را درربوده وتمام قلعه مسخر شد، هر که دست بر آورد کشته گردید و کشیکچیان برهمهٔ خانه های سرداران‌فرستاد آنچه متعلقان گرگین خان بودند همه را حبس وقید نمود وجمیع اموال و اسباب و کارخانجات و نقدگرگین خان را ضبط نمود و بتصرف درآورد و در قلعه را محکم بست و باطراف و جوانب نزد قبایل افاغنه و غیر آنها هرکه را گمان معاونتی داشت بوعده های جمیل و امیدواریها بنزد خود طلبید و چون این خبر بلشکر الکسندل میرزا رسید آنچه افاغنه همراه او بودند از توابع امیر اویس فرار نموده ملحق بفرقهٔ کاکری شده باتفاق آنها نزد امیر اویس آمدند و الکساندل میرزا با سپاه قزلباش بتعجیل تمام متوجه قندهار گردید که شاید قلعه را بتدبیری بدست آرد، چون بحوالی قلعه رسید در قلعه را مسدود و دست تصرف خود را از گرفتن آن قلعه کوتاه دید لاجرم بیرون قلعه فرودآمد و پیش‌از آمدن الکسندل میرزا امیر اویس چون‌توابع و لواحق گرگین خان‌را با نعش او از ده شیخ همراه خود بقندهار آورده بود به الکسندل میرزا از روی مکر پیغام فرستاد که من این کار را بسرخود نکرده‌ام بلکه وقتی که در اصفهان بودم امرای پادشاهی مرا نوید حکومت قندهار بشرط قتل گرگین خان داده بودند الحال من منتظر ورود فرمان ایالت قندهارم و آن عنقریب

خواهد رسید، شما را بهتر آنست که قبایل و بازماندگان عم خود را با نعش او گرفته باصفهان روید .

الکسندلمیرزاناچارتن باین سخن درداده تابوت‌عم‌خودرا باعورات وقبایل برداشته روانهٔ هرات گردید وامیر اویس دراستحکام قلعه کوشیده اکثر سرداران حوالی قندهار را بعضی را بلطف و بعضی را بعنف باطاعت خود درآورده در امر حکومت مستقل گردید و این وقایع در سال هزار و یك صد و بیست و دو ( ۱۱۲۲ ) هجری وقوع یافته بود .

## گفتار درآمدن خسرو خان سپه سالار بجهت استخلاص قلعهٔ قندهار ومقتول شدن او بدست قوم اشرار بمشیت مدبر اللیل والنهار

چون این‌خبر باصفهان رسید شاه سلطان‌حسین وارکان سلطنت او خسرومیرزا برادر زادهٔ گرگین خان را بخطاب سپهسالاری و سرداری سپاه قندهار مفوض نموده باتفاق جمیع امرای خراسان و حاکم هرات و علیقلیخان حاکم کرمان با قریب پنجاه هزار سوار وپیاده و توپخانه و خزاین و آنچه لازمهٔ جنگ بود همراه نموده روانهٔ قندهار نمودند وخسرو میرزا بعد طی مراحل و منازل از راه خراسان و مشهد مقدس وهرات بکنار رود هیرمند که سه چهار فرسخی قلعهٔ قندهار است رسید و امیر اویس پیش‌از ورود خسرو خان با لشکر وجمعیتی که موافق استعداد وتوانائی او بود ازقلعهٔ قندهار بر آمده کنار رود هیرمند را سیبه۱ بسته سدّ راه عبور لشکر خسرو خان گردیده بود .

چون خسرو خان بآنجا رسید عبور لشکر او دشوار گردید، بقدر یك هفته هردولشکر روبروی‌هم نشسته بودند که درین‌بین خبرباامیراویس رسید که‌سرکردگان فرقهٔ ابدالی با پنج شش هزار سوار مستعد بمعاونت ومدد خسرو خان می‌آیند .

---

۱ — سیبه یا سیبا کلمه‌ایست ترکی بمعنی سنگر و خاکی که برای حفظ لشکر در جلوی آن توده کنند .

چون فیمابین فرقهٔ ابدالی و غلزهٔ عداوتی از سابق بود امیر اویس را از غایت جلادت و دلیری بخاطر رسید که بقدر سه چهار هزار سوار جرار کار آمدنی یکه تاز برداشته بیخبر برسر راه ابدالی رود و آنها را دربین راه‌شکست داده تار و مار نماید و در اینجا کنار رود هیرمند که سیبه ها در کمال مضبوطی است عبور لشکر قزلباش نخواهد شد .

بهمین عقیده فوج خود را گذاشته با لشکر انتخابی شباشب بیخبر بر سر فرقهٔ ابدالی رفت و شب دوم وقت سحر علی‌الغفله شبخون برفرقهٔ ابدالی زد و جمع کثیری از آنها را با چند سردار بقتل رسانید و سایر سپاه ابدالی را متفرق گردانید و درین بین روز دیگر ازلشکر امیر اویس یك دو کس از رعایای قندهار شیعه مذهب که‌افاغنه آنها را فارسی زبان میگویند ازجای دور دست از آب گذشته خود را بلشکر خسرو خان رسانیدند و نزد خان رفته ظاهر نمودند که امیر اویس دیشب بقصد شبخون فرقهٔ ابدالی رفته درلشکر حاضر نیست و سپاه کارآمدنی او همراه اوست ، در اینجا مردم ناکاره بی سردارند، فرصتی به از این بدست نخواهد آمد، بهتر اینست که بجلدی و چالاکی ازدریا عبور نموده خود را بقلعهٔ قندهار باید رسانید ودرقلعه نیز فوج چندانی از افاغنه نیست و رعایا ومردم فارسی زبان همگی منتظر و دست بدعایند که هروقت لشکر قزلباش برسد از اندرون معاونت نموده درقلعه را برروی فوج قزلباش گشایند .

خسرو خان‌بمحض شنیدن این خبر بتعجیل از دریا عبور نمود وفوج امیراویس بسبب بـی سرداری ممانعت نتوانست کـرد و بهمین نحو پاشنه کـوب خودرا بقلعهٔ قندهار رسانید وبمحض رسیدن بعضی از سرداران فوج داخل دروازهٔ قلعه شدند و افاغنهٔ که درقلعه بودند بسبب نبودن سردار و غلبهٔ حیرت ازاین واقعه وهجوم رعایا و فارسی زبانان اندرون قلعه ازآنها حرکتی نتوانست شد .

دراین بین اولاً و بالذات تقدیر در مشیت الهی وثانیاً بتدبیرات ناقصهٔ بعضی از مشیران که بخسرو خان گفتند که اگر شما باین سهولت تسخیر قلعهٔ قندهار نمائیدو

این خبر بحضور پادشاهی رسد متصدیان و کارکنان پادشاهی از شما بازخواست خزانه ومحاسبهٔ خرج آنها را خواهند خواست و این معنی موجب وهن احوال شما و قلت منافع خواهد بود بهتر آنست که بالفعل مردمی که داخل قلعه شده اند بازباید طلبید ومقدمهٔ محاربه را طول باید داد تاصعوبت این امردرنظر ها موجب عظم این کار گردد ودست آویزی برای خرج خزاین بدست آید. خسروخان از بخت برگشتگی و سوء تدبیر مردم را از دروازهٔ قلعه بقهر وجبر باز گردانید ودراین بین امیراویس وقت‌شب چون بعد ازجنك با ابدالی فتح کرده مراجعت نمود لشکرخود را درجای خودنیافت وهم وهراس عظیم براو مستولی گردید ، میخواست از همانجا روانهٔ قلات غلزهٔ که مسکن اصلی او بود گردد ، بعضی از افاغنه که رفیق او بودند گفتند که مصلحت در اینست که اول تحقیق باید کرد که برقلعهٔ قندهار چه آمد اگر بتسخیر قزلباش در آمده باشد چنانکه ظاهر ظن وگمان همین است پس گریختن وخود را بمساکن‌خود رسانیدن سهل استواگر صورتی دیگر گرفته و بتصرف قزلباش‌در نیامده باشدهرچند این معنی ظن ضعیفی است پس چرا باید رفت وبفتح وظفر امیدوار باید بود .

بهمین خیال جاسوسی را بطرف قلعه فرستادند ، در اندك وقتی جاسوس‌مراجعت نموده برکیفیت حادثه اطلاع داد . فی‌الفور امیر اویس از راه دروازهٔ ماشوری که پشت قلعه است خود را شباشب باندرون قلعه رسانید و سجدهٔ شکر بجا آورده بفتح و غلبهٔ خود متیقن گردید وهر برجی بسرداری وهر دروازهٔ بسالاری مقرر گردانیدو خود روز و شب مسلح ومکمل بردور قلعه میگردید و مردم را تحریص برهوشیاری و خبرداری و دلداری مینمود و میگفت که از بسیاری فوج قزلباش هراسان مباشید که عنقریب فتح وظفر نصیب من خواهد شدواین قوم را اگر فتح درنصیب بود قلعهٔ گرفته را از دست نمیدادند .

## ذکر در بیان تحقیق شکل قلعه قندهار وبیان نقشهٔ آن

برطالبانِ احوال ماضیه و مبصران اخبار سالفه پوشیده نماند که قلعهٔ قندهار در ازمنهٔ سابقه چندان استحکامی نداشته و بعد از این که فیمابین سلاطین صفویه و

سلاطین جغتائی هند برسر قلعهٔ قندهار نزاع افتاد و هرچند وقتی در تصرف طرفی میبود کمال سعی و تردد در استحکام آن از طرفین بجای می آوردند چنانکه رفته رفته بجائی رسید که باستحکام قلعهٔ قندهار در بلاد مشهورهٔ عالم قلعهٔ نبود ودراواخر زمان ایالت گرگین خان تصویر قلعهٔ قندهار بنحوی که صاحب تاریخ عباسی۱ صاحبقرانی میرزا طاهر وحید و شاه جهان نامه۲ و تاریخ وقایع قندهار۳ میرزا بدیع مخاطب برشید خان مهابت خانی نوشته‌اند چنین است که آن قلعه ایست مشتمل برهفت حصار وسیع الفضاء واقع از جانب غربی در دامن کوه لکی که آنرا اهل هند کوه لکه گویند و آن کوهیست در غایت ارتفاع وقلعهٔ آن کوه منیع که آن را کوه قیتول وارگ زمرد شاه باختری نیز گویند محصور است بحصاری رفیع عریض که ارتفاع آن تخمیناً شش ذرع تواند بود ویك حصار دیگر احاطهٔ آن نموده ودر وسط آن حصار زمینی است مرتفع که قلعهٔ حاکم نشین و موسوم بارگ است بربالای واقع شده و از دیوار شمالی آن قلعه حصاری مشتمل برسنك انداز و کنگره و فصیل که آنرا مرد رونیز گویند بسیار عریض متصل بدیوار ارگ کشیده شده و در منتهای دیوار مذکور که متصل بارگ است دو دیوار واقع شده یکی شیر حاجی ودیگری بدن محاذی هم در

---

۱ ــ یعنی عباسنامه در تاریخ پانزده سال اول از سلطنت شاه‌عباس ثانی (از ۱۰۵۲ تا ۱۰٦٦) تألیف عمادالدوله میرزا محمد طاهر وحید قزوینی وزیر اعظم شاه سلیمان و از شعرا و منشیان عهد این پادشاه و سلاطین بعد از او تا زمان شاه سلطان حسین.

۲ ــ شاه جهان‌نامه نام چندین کتاب است که آنها را بنظم ونثر در ذکر اعمال شاه جهان ساخته‌اند. در اینجا ظاهراً غرض شاه جهان نامهٔ منثور تألیف میرزا جلالای طباطبائی زواره‌ای است در ذکر وقایع سلطنت این پادشاه (از ۱۰٤۱ تا ۱۰٤۵ هجری)

۳ ــ نام دیگر این کتاب لطائف الاخبار است در شرح محاصرهٔ بی نتیجهٔ قندهار بتوسط شاهزاده دارا شکوه در سال ۱۰٦۳ تألیف میرزا بدیع ملقب برشیدخان وبدیع الزمان مهابت خانی که بسال ۱۱۰۷ در اگره بسنی قریب بهشتاد فوت کرده.

نهایت استحکام ، وخندقی عریض عمیق بدیوار شرقی قلعه اتصال یافته واز رکن غربی ارگ نیز بهمین هیئت دیوار متصل بدیوار جنوبی قلعه سرانجام یافته و جانب غربی ارك که کوه لکه در آن سمت واقع شده مشتمل برسه دیوار متین وعریض است که بمحاذات یکدیگر بفاصلهٔ بسیاری کشیده شده چنانچه مابین هردو دیوار قلعهٔ وسیع و عریضی صورت حصول یافته و هریك از دیوار های مذکور غربی از حصار جنوبی قلعه بقلهٔ کوه لکه‌اتصال یافته که ازکشیدن حصار های‌مزبوره هفت‌قلعهٔ متین‌مستحکم که هریك از دیگری منفرد وجدا بنهایت متانت موصوف است بهم رسیده ودر هریك از قلاع مذکوره برکه ها و آب انبار ها که ساکنین از رهگذر عطش تعب نیابند مهیا شده وآنچه از اقوال مترددین واهل تحقیق معلوم برفقیر شده باین نحو است که قلعهٔ قندهار مشتمل برهفت حصار مستحکم وحصین رصین بوده است:

**اول** حصار دور شهر که آن را شیر حاجی نیز گویند .

**دوم** قلعه‌ایکه اهل هندآن را دولت آباد واهل ایران قلعه بدن مینامیده اند .

**سوم** قلعهٔ مندوی باصطلاح هند .

**چهارم** قلعهٔ ارگ .

**پنجم** قلعهٔ فراز کوه قیتول .

**ششم** حصاری که علی مردان خان آن را وضع کرده بود .

**هفتم** قلعهٔ کوه چهل زینه که در زمان شاه جهان که علی مردان خان قلعهٔ قندهار را باهل هند داد حسب الحکم شاه جهان پادشاه قلیچ خان قلعه دار حصاری بر دور کوه چهل زینه کشید و این کوه چهل زینه کوهی است واقع در مابین شمالی و شرقی قلعهٔ قندهار ومشرف برقلعه ایکه در زمان بابر پادشاه حسب الحکم سنگتراشان چهل زینه سنگی تراشیده برسر آن کوه را پیدا کرده بودند وچون آن کوه اشراف زیادی داشت بابر پادشاه عمارتی مختصر برقلهٔ آن کوه ساخت و شبهای ماهتاب برفراز آن کوه رفیع برآمده سیر ماهتاب مینمود ، بسبب اشراف آن کوه

قلیچ خان حصاری بردور آن کشیده آن را نیز داخل قلعه نمود .

اما دروازه های قلعهٔ قندهار پنج دروازه بود :

**اول** دروازهٔ ماشوری که غربی قندهار است .

**دوم** دروازهٔ بابا ولی یعنی بابا حسن ابدال که مزار او نیز در آنجاست و در سمت شرقی واقع است .

**سوم** دروازهٔ خواجه اویس قرن که درسمت شمال است .

**چهارم** دروازهٔ خواجه خضر که درسمت جنوبی واقع است .

**پنجم** دروازهٔ علی قاپی .

واما بروج مشهورهٔ قلعهٔ قندهار برسه برج است :

**اول** برج ستانهٔ درویش مجنون قتال .

**دوم** برج خاکستر .

**سوم** برج دده ، و این برج دده پست ترین برجهای قلعه و بر روی زمین است که در زمان شاه عباس ثانی که قلعهٔ قندهار محاصره بود اندرون قلعه از طرف شاه جهان دولت خان مخاطب بخواص خان که صوبه دار قندهار بود محصور گردید و دده نام تفنگچی از تفنگچیان شاه عباس بود که از راه آن برج جمعی از رفقا را با خود برده داخل قلعه گردید وبهمین فتح روی داده بنابراین آن برج ببرج دده مشهور شده وچنانکه در زمان نادر شاه که قلعهٔ قندهار را محاصره نموده بود چنین مسموع شد که فرقهٔ بختیاری را بخت یاری نموده از همان راه برج دده شبنگاه بیخبر برقلعه مستولی گردیدند .

پوشیده نماند که بروج حصار های هفتگانه قلعهٔ قندهار از پنجاه متجاوز بود لکن چون این سه برج هریك مسمی بنامی بود مذکور گردید .

باغات مشهورهٔ قندهار که بیرون قلعه بوده :

**اول** باغ میرزا کامران پسر بابر پادشاه برادر همایون پادشاه عم اکبر پادشاه

است که در زمان ایالت خود در قندهار ساخته بود .

**دوم** باغ گنج علیخان پدر علی مردان خان است که در زمان شاه عباس ماضی ساخته بود ،

**سوم** باغ نظر علی مردان خان است که او نیز در زمان حکومت خود بعد از پدر در قندهار ساخته بود .

## ذکر در بیان تتمهٔ احوال خسرو خان و محاصره قندهار

واز این جانب خسرو خان اطراف وجوانب قلعه را برسپاه قسمت نموده و هر سرداری را در سیبهٔ مقابل دروازهٔ مقرر نمود چنانکه خود در برابر دروازهٔ باباولی فرود آمد و علی قلیخان حاکم کرمان را در سیبهٔ برابر دروازهٔ خواجه اویس قرن مقرر کرد و فرقهٔ گرجیه را که عمدهٔ سپاه او بودند نزد خود در سیبهٔ دروازهٔ باباولی و کوه چهل زینه تعیین نمود و فرقهٔ قاجار و غیرهٔ سپاه خراسان را درسیبهٔ دروازهٔ ماشوری ودروازهٔ خواجه خضری نشانید وبهمین ترتیب سپاه او بفکر نقب زدن وسیبه پیش بردن روز وشب سرگرم گردیدند .

اما خسروخان باعتبار غلبهٔ غرور وبخاطر نیاوردن سپاه افغان درامر قلعه گیری مساهله ومماطله مینمود و بخاطر داشت که هروقت که بخواهد باندك توجهی قلعه را میتواند مستخلص کرد و ازطرف افاغنه چون دیدند که سپاه قزلباش درکمال سستی و بی اعتنائی است چندین بار از قلعه برآمده گاهی درشب و گاهی در روز دستبرد های نمایان مینمودند چنانکه چندین مرتبه برسیبه ها ریخته هرمرتبه‌صد و دو صد کس از مردم سپاه را بقتل رسانیده همچون برق لامع خود را بقلعه میرسانیدند واز اندرون قلعه نیز شب‌وروز متواتر ومتوالی گلولهٔ توپ وتفنگ مانند ژاله وبرق برسپاه‌ولشکر بیرونی میریخت وهرروز جمعی کشته و زخمی میشدند وامیر اویس باطراف وجوانب کوهستان‌بالوس۱ افاغنه‌خطوط‌نوشته آنها را تحریص بردزدی وراهزنی وتاراج نمودن

---

۱ — الوس کلمه ایست مغولی بمعنی طایفه و رعایا و کلیهٔ مردم مطیع یك خان یا یك امیر .

قافله ها که بلشکر و اردوی خسرو خان می آمدند مینمود و هرجاکه سپاه خسرو خان برای تحصیل آذوقه باطراف میرفت اکثر از دست افاغنه شکست خورده برمیگشتند و کاری ازپیش نمیرفت و سپاه قزلباش از دوجهت باخسرو خان یکدل و موافق نبودند یکی آنکه ایشان مسلمان و او گرجی بود هر چند در ظاهر اظهار اسلام نموده بود اما باطناً با طریقهٔ اسلام ومسلمانی آشنائی نـداشت زیراکه سرداران سپاه او همگی گرجی و بر مذهب قدیم خود بودند و هرروز درمجلس اوکه شیلان۱ وسفره کشیده میشد بطریق کفار گرجستان لحم خنزیر و خمر علانیه میخوردند و سرکردگان سپاه قزلباشیه بایست زیردست سرداران گرجی بنشینند وبخاطر های ایشان این معنی گران می آمد ، دوم آنکه خسروخان بسبب غرور اعتنا باحوال سرداران قزلباش نمی‌نمود و در داد و دهش وطلب و تنخواه نیز کوتاهی میکرد و باندك تقصیری سرداران سپاه را خفیف و بی‌عزت مینمود .

بسبب این جهات تمام سپاه دل شکسته و آزرده بودند وتن بجنك درنمیدادندچنانکه روزی از روز ها یکی از بنی اعمام خسروخان که سردار عمدهٔ گرجستان بود با علی قلیخان حاکم کرمان سواره ایستاده بودندکه از طرف دروازهٔ خواجه اویس قدری از سپاه افغان ازقلعه بر آمده واز تخته پل گذشته برسرسیبهٔ ازسیبه ها ریختند و فیمابین اهل سیبه وافاغنه جنگ درگرفت وچون بعضی از اهل سیبه برای حوائج خود باردو رفته بودند درسیبه جمعیت قلیلی بود، فرقهٔ افاغنه دوفرقه شده نصفی بر سرسیبه ریخته بودند ونصفی دیگر برسرراه اردو درجا های پست و بلندکمین کرده بودند که اگر کسی ازاهل لشکر بمدد سیبه آید مانع آیند واز بالای بروج گولی۲ توپ وتفنگ مثل تگرك آتشین میریخت سردار گرجی بغیرت آمده بعلی قلیخان تکلیف رفاقت نمود که خود را بمعاونت مردم سیبه باید رسانید ، علی قلیخان تساهل نموده سردار گرجی از

---

۱ ـ شیلان یعنی بساط امرا و سلاطین برای اطعام عام

۲ ـ کلمه ایست ظاهراً غیر فصیح بجای گلوله همان که امروز عوام گوله بتشدید لام میگویند و از آن غرضشان هرجسم گرد از جمله گلوله است .

فرط تهور وغیرت با قلیلی از مردم که همراه داشت اسب انداخت و او را معلوم نبود که دربین راه فرقهٔ افاغنه سد راه‌اند، چون بوسط راه رسید فرقهٔ افاغنه از اطراف وجوانب درآمدند وبا او دست وگریبان شدند، از بالای بروج نیز توپ و تفنك بی‌نهایت سردادند چنانکه درآنروز از اهل سیبه که اکثر لشکر گرجی بودند کم کسی جان برشد وهمگی مقتول گردیدند. این معنی موجب هراس‌عظیم بردلهای‌سپاه‌قزلباش گردید وخسروخان علی قلیخان را درموقف‌طعن وتشنیع واهانت درآورد و گفت که بنی‌عم مرا توبقتل رسانیدهٔ نه افاغنه، ودراین بین‌فصل تابستان روداد وبسبب نرسیدن آذوقه وقلت ورود غلات‌گرانی درلشکر بهم رسید وعلاوهٔ آن وبا و بیماری در میان لشکر پیداشد، رفته‌رفته کار بجائی‌رسید که‌خسروخان ومردم لشکررا معلوم گردید که دراین‌سال باین‌پایه مردم‌فتح قلعهٔ‌قندهار ممتنع است‌باید که‌رفته‌درهرات‌ومشهد که‌ییلاقات خوش هوا دارد فرودآمده فکرلشکر جدید وسپاه تازه زور نموده باز مراجعت‌کرد.

چون این خبرشهرت یافته بامیراویس رسید از راه مکر و حیله عرضی متضمن معاذیری چندکه من‌جملهٔ‌آنها این بودکه بسبب‌بدسلوکی گرگین‌خان ازمن‌این‌حرکت شنیع روی داد و بالفعل برجان خود ترسانم اگرنواب خان متعهد جان و ناموس من شوندآنچه دست مکنت من بآن برسد آنرا پیشکش نموده و قلعهٔ قندهار را سپرده بهرچه ازآن جانب مأمورشوم بجا آرم وبالفعل اگر مطمئن از نواب خان شوم‌آمده پابوس‌مینمایم وعذرتقصیرات خود می‌خواهم وچون‌عیال واطفال افاغنه همگی درقلعه‌اند هرگاه نواب خان چندمنزل ازقلعه دور شوند من‌عیال واطفال خود وافاغنه را برداشته بمأمنی میرسانم وقلعه را بهرکه حکم شود میسپارم و خسرو خان از شنیدن این خبر بسیارمسرور ومطمئن گشته‌همهٔ‌مطالب‌ومدعیات امیراویس‌را پذیراگردید ومردم‌لشکر چون بسبب شنیدن این خبرشروع بکوچ نمودند وخسرو خان بسبب غلبهٔ غرور و بی وقوفی‌وناکرده‌کاری درصددممانعت سپاه بر نیامد و مقررچنین شدکه توپخانه و اردو بازار وکارخانجات کوچ نمایند وخود جریده با قدری از سپاه توقف نماید چه‌وعده بودکه امیراویس بعداز دو روز ازقلعه خواهد برآمدکه چون امیراویس ازقلعه‌برآید

او را خلعت داده فی‌الفور سوار شوند وشبی که فردا وعدهٔ برآمدن امیراویس بودنیز اکثری از مردم همراهی اوسوارشده آخر شب رفتند وبا خسروخان چهل پنجاه غلام وخدمتکار ونهایت صد سوار از مصاحبان و رفقا باقی ماندند . وقت صبح خسرو خان عادت خواب داشت ، چون صبح شد وکیفیت احوال را امیراویس معلوم نمود باچهار پنج هزار سوارمستعد از قلعه برآمده اول برخسرو خان ریخت و او را با جمیع رفقا فی‌الفور بقتل رسانید واز آنجا بتعجیل تمام خود را بکارخانجات خسرو خان واردو بازار که پیشتر رفته بودند زده بعضی‌را درمنزل اول که‌خرمالیغ باشدو بعضی‌رادرمنزل‌دوم که کشت نخود است و بعضی را تا گرشك بدست آورده سرداران را بقتل رسانید و مردم ادانی‌را عریان وبرهنه‌نموده جمیع کارخانجات وخزاین وتوپخانه واسلحه ویراق واسپان و شتران بی نهایت بدست‌آورده سرانجام سلطنت اودو بالاگردید وبعد از آن سرکردگان و رؤسا و سرخیلان وهزارجات و فرقهٔ طاهری و جمشیدی وخسروی و تیموری که الوس صحرانشین‌حوالی‌قندهار بودند وسرکردگان بلوچ وغیره را تاخت و تاراج وغارت نموده اکثری‌را باطاعت خود در آورد و آنچه طاقت مخالفت نداشتند بجا های دور دست ماننده‌رات‌وسیستان وکرمان متفرق شدند واین‌واقعه درسال یك هزارویك صد وبیست وچهار (۱۱۲٤) هجری واقع شد و کلمهٔ «خسرومیرزا» تاریخ قتل او وحدوث آن واقعه است .

## گفتار درفرستادن محمد زمان خان قورچی باشی ازدارالسلطنهٔ اصفهان بقندهار وفوت نمودن او دربین راه بقضای‌اله

چون این خبر باصفهان رسید موجب کدورت خاطر پادشاه و امرا گـردید و محمد زمان خان قورچی باشی را با سپاه جدید و خزانه و توپخانه سرانجام نموده و ارقام بجمیع سرداران خراسان واسترآباد وقاجار وکرد چمشگزك وترکمان از فرقهٔ گرایلی و اخلو و غیره فرستاده همه را باتفاق او مأمور بسفر قندهار نمودند و چون محمد زمان خان ازاصفهان برآمد همه‌جا برای جمعیت سپاه وسرانجام یراق واسلحهٔ

آنها و انتظار حضور سرداران و سرکردگان بتأنی طی مسافت مینمود. چون بحوالی بسطام و جاجرم که مابین سرحد خراسان و استرآباد است رسید چند روز بانتظار سرداران قاجار و گرایلی توقف نمود، دراین بین مزاج او از حیز اعتدال منحرف شده امراض متضاد بربدن او مستولی گردید و دراندك وقتی سفر آخرت را بر سفر قندهار ترجیح داده روانهٔ عالم عقبی گشت ومقارن این حادثهٔ هرات وبقتل آمدن حاکم آنجا و غلبهٔ فرقهٔ ابدالی وقوع یافت. دیگر ازدرگاه پادشاهی کسی متوجه قندهار نگردید زیرا فرقهٔ ابدالی در هرات سد راه قندهار بودند و بعد از آن امیر اویس در قندهار بفراغ‌بال بساط حکومت گسترده درکمال استقلال سلوك مینمود وبرای احتیاط وعاقبت اندیشی برادر خود حاجی امکو نام را باقدری از هدایا وتحف واسبان عراقی واستران بردعی وغیره که ازاموال گرگین‌خان وخسرو میرزا بدست آورده بود باعریضهٔ متضمن براخلاص و رسوخ بندگی و اینکه این‌امور را محض برای اظهار دولتخواهی سلسلهٔ تیموریه بجا آورده‌ام بخدمت پادشاه هندوستان که درآن وقت فرخ سیر بود و امرای پادشاهی مع نه مهر و یك‌صد و یك روپیه مسکوك بنام فرخ‌سیر ارسال نمود و چنین شنیده شد که از این جانب نیز فرمان استمالت متضمن ایالت صوبهٔ قندهار و خطاب حاجی امیرخانی با خلعت وشمشیر وفیل‌ارسال نموده بودند، العلم عندالله.

بعداز آن امیر اویس دریکی ازشهور سال یك‌هزار ویك صد وبیست وهشت یا یك‌هزار ویك‌صد وبیست ونه (۱۱۲۸ — ۱۱۲۹) هجری بیمار شده بمستقر درك جحیم که مسکن اصلی خود بود روانه گردید ومجموع زمان حکومت امیراویس در قندهار بعدازکشتن گرگین خان الی‌مردن او شش سال بود.

بعدازآن عبدالعزیز برادر او بجایش نشسته یك‌سال بامر حکومت پرداخت و بعد از آن محمود ولد امیر اویس که آثار رشد و اقبال از ناصیهٔ اوهویدا بود با چند نفر ازخاص خیلان وفارسی‌زبانان وچندکس ازاقوام‌واقارب‌اتفاق نموده بیخبر برسرعم خود ریخت واو را فی‌الفور بقتل‌آورده لوای حکومت برافراخت و زیاده بر ایام پدر

در تألیف قلوب سرداران افاغنه وجمعیت سپاه و تسخیر بلاد کوشش نمود چنانکه در زمان او قلعهٔ فراه نیز بتسخیر افاغنهٔ غلزهٔ در آمد وتا سرحد سیستان وسرابان درحوزهٔ ملك او داخل گردید ودراین بین دراواخرسال هزار ویكصد وبیست وهفت (۱۲۲۷) یا اوایل بیست وهشت (۱۲۲۸) حادثهٔ هرات روی داد .

## گفتار در بیان احوال فرقهٔ ابدالی وخروج ایشان در مملکت هرات

سخن سرایان وقایع تواریخ کهن و نکته دانان احوال بدایع و حوادث زمن بدین نمط ایراد نموده اند که فرقهٔ ابدالی قومی اند از افاغنه که در سنهٔ الف(۱۰۰۰) هجری از کوهستان کابل که مسکن آن فرقه است بسبب بعضی از حوادث بر آمده بحوالی هرات سکنی نموده اند و بطریق صحرا نشینان ییلاق ایشان درحوالی بادغیس که از سرد سیرات آن ملك ودرضلع شمالی است میبود وقشلاق ایشان درضلع شرقی هرات که او به و شافلان است تاضلع اسفزار که آن را سبزار گویند ، ومسموع شد که در زمان شاه سلیمان و شاه سلطان حسین شصت هزار خانه وار کمابیش شده اند وهمیشه ازطرف سلاطین صفویه سردار آن قوم مخاطب بخطاب سلطانی می‌بودچنانکه قوم غلزهٔ را نیز چنین بود ودر اواخر زمان شاه سلیمان که سرداری قوم ابدالی‌بحیات سلطان سدوزئی کــه قبیلهٔ اند از ابدالی تعلق داشت اتفاقاً او را بایکی از محصلان حاکم هرات برسر امری گفتگوی روی‌داد و کار بمناقشه و جنك کشیده آن محصل کشته شد ومعاملهٔ باحاکم هرات بطول انجامید .

حیات سلطان با برادرش لشکرخان وپنج شش هزار خانوار ابدالی که از قوم حیات سلطان بودند از خوف بازخواست خون قتیل وسیاست ، که رویهٔ حکام قزلباشیه بود که باندك تقصیری عمدگان سپاه را بزیر چوب انداخته بی‌آبرو میکردند چه‌جای تقصیر چنین ، ازهرات فرار نموده و جاگیر در ملتان داده روانهٔ آن صوبه نمود و بنی اعمام او در هرات بدستور سردار قوم وقبیلهٔ خود بودند .

دراین زمان‌عبدالله خان‌ولد حیات سلطان باپسرخود اسدالله خان بعد ازشنیدن

واقعهٔ قندهار و آمدن خسرو خان برسر قندهار محض اظهـار نمك بحلالی و رسوخ عقیدت دیرینهٔحقوق سلاطین صفویه باپانصد ششصد سوار بمددخسروخان وارد اردوی او گردید وبعد از آنکه مقدمهٔ قندهار بنحوی که مذکور شد برخلاف مدعی صورت گرفتعبداللهخان با اولاد خود واردهراتشد وچون بزرگزادهٔ قومبود جمیع سرخیلان ابدالی باو رجوع آوردند .

در آن اوقات حکومت هرات بعباس قلیخان شاملو مفوض بود ، خان مذکور از هجوم فرقهٔ ابدالی وکثرت ایشان و جمعیتنمودن برسر عبدالله خان متوهم گردید زیرا که ازناصیهٔ احوال پدر و پسر تفرس فتنه وارادهٔ خروج معلوم نموده بود و بهمه جهت کثرت وهجوم واستعداد فرقهٔ ابدالی زیاده از فرقهٔ غلزهٔ بود .

در روزی که عبدالله خان با پسرش برای ملاقات عباس قلیخان آمده بود هردو را دستگیر نموده ودر خلال آن احوال سرداران قزلباشیهٔ هـرات بسبب بدسلوکـی عباس قلیخان هجوم آور شده او را مقید نموده و عریضه بدرگاه پادشاهی متضمن بدسلوکی عباس قلیخان فرستاده استدعای حاکم جدید نمودند و از پیشگاه پادشاهی نیز حسب الارادهٔ آقایان هرات عباس قلیخان را معزول نموده جعفر خان استجلو را بجای او منصوب کرده روانهٔ هرات کردند ودر این بین هرج و مرج فرصت بدست عبدالله خان ولد او افتاده بمعاونت جمعی از مردم ابدالی که در شهر بودند از محبس گریخته بجانب کوه دوشاخ که در آن وقت ایل ابدالی در آنجا قشلاق نموده بودند رفتند و از آنجا جمعیت نموده برسر قلعهٔ اسفزار رفته آن را مسخر ساختند وازآنجا بهیئت مجموعی برسر هرات آمدند وجعفر خان حاکم هرات نیز با سپاه ولشکرخود ازشهر برآمده دریك فرسخی شهر تلاقی فریقین روی داد وبعداز محاربهٔ عظیمشکست برلشکر هرات افتاده جعفر خان دستگیر افاغنه گردید لیـکن چون این خبر بشهر

رسید مردم سر از اطاعت افغان پیچیده دروازه های شهر را مسدود کردند و افاغنه نیز از بیرون بمحاصرهٔ شهر قیام نمودند و هرروز فیمابین فریقین جنگ قائم بود تا بعد از مدتی که محاصره بطول انجامید واز هیچ طرف کمك و مددی باهل قلعه نرسیدو بسبب قلت ذخیره و آذوقه در شهر قحط وغلا پیدا شد لاعلاج مردم شهر هریك بفکر کار خود افتاده بعضی آشکارا و بعضی پنهان از قزلباشیه با افاغنهٔ بیرون راه سازش و آمیزش بهم رسانیدند و آخرالأمر افاغنه از راه برج مشهور ببرج فیلخانه که درسمت درب عراق واقع شده بمعاونت بعضی از مردم دهات بکمند برجدارحصار صعودنموده برشهراستیلا یافتند وبقدر امکان بقتل وغارت شهر پرداختند واز فرقهٔ قزلباشیه هر که را یافتند بقتل رسانیدند ومردم شهر را بعد از قتل وغارت تتمه را امان داده باستمالت کوشیدند وبتدریج در اندك زمانی توابع هرات را مانند اوبه و شافلان و کوسویه و غوریان و پوریان وجام ولنگر وخواف وباخرز وزوزن ومیمند وفراه تاسرحد سیستان واز سمت شمال از بادغیس تاحوالی آب مرغاب متصرف شدند و این وقایع در سال هزار و یکصد و بیست و هشت (۱۱۲۸) هجری روی داده وقلعهٔ فراه نیز که سال سابق بتصرف افاغنهٔ غلزهٔ درآمده بود اسدالله خان علی الغفله ایلغار نموده بتوسط نردبان ببروج قلعه صعود نموده آن قلعه رانیز بتصرف درآورده ضبط نموده بهرات مراجعت نمود.

## ذکر سرداری فتح علیخان ترکمان

چون این اخبار باصفهان بسمع بار یافتگان باجاه و جلال رسید امرای دولت پادشاهی فتح علیخان ترکمان رابسپه سالاری و سرداری مأمور نموده با سپاه بسیار و سرانجام بیشمار روانهٔ خراسان نمودند و فتح علیخان منزل بمنزل قطع مراحل نموده در آخر همان سال درحوالی کوسویه و پل سالار و رباط پریان که دو منزلی هرات است رسید واز این جانب اسدالله خان ابدالی نیز با افواج خود ازشهر هرات برآمده

در مقام مذکور تلاقی فریقین روی داد و بعد از زد وخورد بسیار نخست شکست بر فرقهٔ افاغنه افتاد چنانکه گریختگان ایشان بحوالی هرات رسیدند وسپاه قزلباش بغارت و تاراج لشکر افاغنه مشغول گردیدند و فتح علیخان از بخت برگشتگی وکمال بی‌تجربگی وسوءتدبیر وغرورفتح با اندك مردمی که تخمیناً ازصدکس زیاد نبودندتعاقب هزیمتیان نمود ودرحوالی غوریان بسپاه شکست خوردهٔ افغان دچارگردید وبی‌باکانه خود را برایشان زد ، چون معلوم افاغنه گردیدکه سردارخود با این فوج قلیل است و مددی نیز ازعقب نمایان نیست بقدرچهار پنج هزار سوار که در کار گریختن بودند برگشته او را شکاری وار درمیان گرفتند ومجموع آن صدکس را با فتح‌علیخان بقتل رسانیدند واز آنجا مراجعت کرده برفوج قزلباش ریختند و چون فرقهٔ قزلباش متفرق بودند ونیزمعلوم گردیدکه سردار بقتل رسیده طاقت مقابله و مقاتله از ایشان مسلوب گردید و رو بگریز نهادند وشکست فاحش برآنها روی داد واکثری کشته گردیدند مگرقلیلی که بدررفتند.

## ذکر سرداری صفی قلیخان مشهور بدیوانه

درسال هزار ویکصد وبیست ونه (۱۱۲۹) هجری که این خبر باصفهان رسید امنای دولت صفی قلیخان ترکستان اغلی را که ازجملهٔ امرای ترك ودر کمال سفاکی وضبط بود بسرداری تعیین نموده با افواج بی‌نهایت و سرانجام توپخانه و غیره روانهٔ خراسان نمودند .

## ذکر آمدن شیر غازی خان اوزبك دربلاد خراسان

مقارن این حادثهٔ آمدن شیر غازی خان اوزبك پادشاه اورگنج برخراسان وتاخت وتاراج آن بلاد روی داد .

پوشیده نماند که این شیر غازی‌خان نبیرهٔ ابوالغازی خان است۱ که معاصر شاه عباس ثانی بوده وسلطنت خوارزم وخیوق وهزاراسپ وشهر وزیر وجرجانیه وکاث و گرگانج که درمیانهٔ ترکان این مملکت و بلاد را اورگنج مینامند اً با عن جدٍ باو تعلق داشت وبا وجود آنکه همیشه آباء واجداد او دست‌گرفتهٔ سلاطین صفوی بودند وحقوق کلی از آن دودمان بردمهٔ ایشان ثابت بود چنانکه هرگاه از بنی‌اعمام آنها که سلاطین ماوراءالنهر وبلخ وبدخشان وبلاد فرغانه بودندمانند عبدالله خان و عبدالمؤمن‌خان اذیتی بآنها میرسید و مغلوب میگشتند پناه بپایهٔ سریر سلاطین صفویه آورده باعانت این سلسلهٔ علیه برمملکت خود مستولی وکامیاب میگردیدند چنانکه در تاریخ عالم آرا وجهان‌آرا و احسن‌التواریخ‌حسن بیك روملو و روضةالصفویهٔ امیر بیك جنابذی بتفصیل مذکور است شیر غازی خان مذکور مجموع این حقوق‌را برطاق نسیان گذاشته مکرر بتاخت خراسان‌آمده دقیقهٔ از دقایق نهب وغارت وتاراج و قتل و اسر را فروگذاشت نکرد چنانکه مسموع گردید که یك‌مرتبه ازبلاد خراسان شصت هزار اسیر بملك خود برده بود .

درهمان سال که صفی قلیخان را سردار وسپهسالار فوج نموده برسرهرات می‌فرستادند خبر آمد که باز شیر غازی خان لشکر خودرا باتفاق سرکردگان ایل ترکمانان صاین خانی ازتکه ویموت وآدینه غورت و اوخلو و اغریچه بر سر خراسان فرستاده بصفی‌قلیخان‌حکم پادشاهی صادرگردید که بتعجیل خود را بخراسان رسانیده اول تنبیه فرقهٔ اوزبك وترکمان نموده بعد ازآن متوجه هرات‌گردد .

صفی‌قلیخان نیزحسب الامر پادشاهی بتعجیل تمام متوجه خراسان‌گردید ودر حوالی نیشابور در وقتی‌که فرقهٔ اوزبك وترکمان بسیاری ازتوابع‌خراسان را تاخت و

---

۱ ـ شیر غازی خان نوادهٔ ابوالغازی خان (۱۰۵۳ ـ ۱۰۷٤) از سلسله‌ایست که آنرا ایلبارس‌خان درحدود۹۲۱ هجری درخوارزم تشکیل داده‌بود. ابتدای سلطنت شیرغازی خان سال ۱۱۲۷ هجری است .

تاراج نموده با اسیر و غنیمت بسیار متوجه بلاد خود بودند تقارب فریقین روی داد و در همان ایام سرداران قاجار استرآباد با سپاه و جمعیت خود نیز ملحق بفوج صفی قلیخان گردیده بودند و در وقت جنگ اول فرقهٔ کرد و غیرهٔ سپاه قزلباش با سپاه اوزبك مقابل گردیدند وبعد از زد و خورد بسیارشکست برفرقهٔ قزلباش و کرد افتاد.

در این بین فرقهٔ قاجار از طرفی دیگر بمدد رسیده فرقهٔ اوزبك را از پیش برداشتند وجمع کثیری ازفرقهٔ اوزبك بقتل رسید وچند سردار باجمعی دیگر از سپاه زنده دستگیر شدند و صفی قلیخان مجموع اسیران راگردن زده وسرهای آنها را با مقتولان دیگر کله منار ساخت و سرداران را که زنده گرفته بودند بر بالای منار زنده بگچ گرفت وفرقهٔ قاجار که از آنها درجنگ کمال شجاعت و دلیری بعمل آمده بود و متوقع انعام وخلعت و آفرین وتحسین بودند صفی قلیخان بسبب طیش و خفت مزاج و سرعت غضب با سرداران آنها که زیاده از حد تعریف تهور و دلاوری خود مینمودند بخلاف توقع ایشان پیش آمده مطلق متوجه آنها نگردید بلکه آنها را بجبن و عدم شجاعت منسوب کرده فرق دیگر راکه از آنها کاری برنیامده بود انعام و خلعت داد و نسبت فتح این جنگ را بآنها داد وفرقهٔ قاجاریه واکثر سپاه از این معنی دل شکسته شده کینهٔ او را نگاه داشتند.

## ذکر واقعهٔ شیخ بهاءالدین استیری[1]

گلشن آرایان چمن‌وقایع و آثار ونکته‌پردازان حدایق‌سیر واسمار پرده‌گشائی صحایف عروسان کلام را باین‌روش نموده وبراورنگ سخن سرائی‌جلوه‌گر ساخته‌اند که در این بین شخصی از اعاظم علما و مشایخ خراسان‌که در سلسلهٔ آنها پیری و مریدی ازقدیم بود شیخ بهاءالدین نام در سال سابق‌که شیرغازی خان بخراسان آمده

---

١ - منسوب بقریهٔ استیردر ١٥ کیلومتری مغرب سبزوار برسر راه این‌شهر بطهران.

قتل واسر بی نهایت نموده بود شیخ بهاءالدین مذکورازغایت درد دین باصفهان رفته[۱]
شکایت تظلم بسیار پیش امرا نموده بود واز نهایت دل سوختگی چون مردی حراف و
زبان آور و واعظ پیشه بود بعضی ازسخنان وحشت انگیز عبرت افزا بپادشاه و امرا و
علما وجمیع شیعیان برزبان آورده بود ازعالم آنکه جهاد امریست واجب واحادیث و
آیات متکاثرهٔ متظافره در تحریض و تأکید آن وارد شده و آنکه پادشاهی عبارت از
ترحم واشفاق وغیرت وحمیت دین است و پادشاه و امرا همه دراین زمان بسبب تن
پروری وراحت طلبی دست از فضیلت این امر برداشته اند و همیشه مشغول بفسق و
فجور وشنایع وقبایح اند وبیخبری ازاحوال رعایا و زیردستان راشیوه وشعارخودنموده اند
چنانکه مثل شیرغازیخان اوزبك ملعون از بلاد خراسان شصت هزار کس از
اناث وذکور فرقهٔ شیعیان ازصلحا وعباد ومؤمنین وزهاد وسادات اسیرنموده وهیچکس
را ازشاه وامرا وسپاه درد دین وغیرت پیرامون خاطر نگذشت که این نفوس محترم را
ازدست اینفرقهٔ نواصب بیدین ظالم خلاص نمایند وعلما نیز مهر سکوت برلب گذاشته
مطلق درمجلس پادشاه وامرا سخنانی که موجب تنبیه وآگاهی ایشان باشد هرگز بر
زبان نیاوردند، این معنی چگونه با دینداری وایمان جمع میشود؟

ازاین سخنان حق اکثری ازعلما مکدر شده آن عزیز را متهم بتصوف و الحاد
نموده حکم باخراج او کردند چنانچه اورا ازاصفهان باهانت تمام بیرون کردند. چون
بخراسان وارد گردید بهرجا و بهر مکان که میرسید بعد از ادای نماز جماعت وامامت

---

۱ — مخفی نماند که دراین مسافرت شیخ بهاءالدین تنها نبوده بلکه عدهٔ ازعلماء
ازقبیل میرمحمد مهدی مشهدیخراسانی نیز بهمراهی اوباصفهان آمدند و شکایت وتظلم
آنها بجائی نرسید.

شیخ بهاءالدین مذکور برگشت و میرمحمد مهدی مشهدی در اصفهان باحال
یأس ماند تا درزمان نادر شاه فوت شد و قبرش درقبرستان آب بخشان میباشد. درسنهٔ
۱۳۵۰ که حقیر اصفهان بودم بزیارت قبرش فائز شدم و ایشان از سادات حسینیخراسان
میباشند. (شهاب‌الدین الحسینی النجفی المرعشی)

دربین وعظ مردم را ارشاد مینمود که دراین زمان پادشاه وامرا و تمام مردم دست از دفاع وجهاد برداشته‌اند ومردم را بدست دشمن‌حواله نموده چه ضروراست که انتظار حمایت پادشاه بایدکشید، برهر کس فی‌نفسه واجب‌است که برای حفظ عرض و ناموس و مال و جان خود بموجب حکم خدا و رسول دفع شر دشمن نماید و هر کس که از او کاری آید و تغافل نماید در آخرت مستحق عذاب الیم و ورود جحیم خواهد بود. مردم از روی‌غیرت وحمیت دین بقصد جهاد جمعیت عظیم نموده رفیق آن‌مرد گردیدند چنانکه بروایتی بقدر چهار پنج هزار کس ازاین جماعت متنوعه جمع شدند.

دراین بین ورود صفی قلیخان بخراسان اتفاق افتاد، ازشنیدن جمعیت این‌مردم بر آشفته حمل برخروج کرد و او را متهم ببغی و طغیان نموده نزدخود طلب داشت و چون آن‌مرد گمان تقصیری بخود نداشت بلکه خودرا مستوجب تحسین میدانست که چهار پنج هزار کس بی‌مواجب و بی علوفه جمع نموده درر کاب سپه‌سالار از روی درد دین خواهد جنگید بی مضایقه بملاقات صفی قلیخان رفت و آن سفاك بی باك از فرط طیش و غضب بمحض دیدن حکم بفراشان نمود که او را گرفته انداختند و بضرب میخ‌کوب سر آن عزیز را خرد نمودند واین معنی با دوسه امر دیگر که ذکر خواهد شد براو نامبارك آمد آخرالأمر درجنگ افاغنه بأقبح وجهی کشته گردید چنانکه در طی این اوراق بتفصیل مذکور میشود.

القصه صفی قلیخان با جمعیت و کثرت تمام و غرور مالا کلام وارد مشهد مقدس گردید.

## ذکر تصرف نمودن قنادیل سرکار فیض‌آثار و طلاآلات و نقره‌آلات

بعد از ادای آداب زیارت بنحوی‌که سابق بر این فتحعلیخان ترکمان نیز این نوع سوء ادب بجاآورده بود او نیز بجاآورد. تبیین این مقال آنکه چون در خزانهٔ فیض آشیانهٔ حضرت امام‌الجن والانس علیه‌السلام قدر معتدبهی ازقنادیل و شمعدانها و عود سوزها ومنقلها ازطلا و نقره که سلاطین ومردم دیگر بنذر آورده بودند جمع شده

بود فتح علیخان ببهانهٔ اینکه این جنگ جهاد است و بمصرف غازیان میرسد و نیز جناب حضرت از این نوع زخارف دنیوی مستغنی اند و این وجوه از سرکار حضرت بعنوان قرض گرفته شده بعد از طی این معاملات مع شیء زائد مسترد خواهم نمود قدری از آن تصرف نموده و مسکوك کرده بخرج آورده بود تتمهٔ آنرا که در خزانه موجود بود صفی قلیخان بتصرف در آورد و دیگر از اعمال سیئهٔ او قتل محمد زمان خان چرخچی باشی خراسان بود.

## ذکر دربیان قتل محمد زمان خان چرخچی باشی خراسان

مخفی نماناد که چون در بلاد خراسان بسبب کارهای نمایان و اشغال شگرف و امور دست بسته که در جنگ اوزبك از او سر زده بود شهرت شجاعت و پردلی او در افواه عوام و خواص افتاده و مردم همگی او را لایق و سزاوار سپه سالاری و اسپهبدی میدانستند این اخبار چون بصفی قلیخان رسیده بود از روی حسد و ناتوان بینی و شدت غضب آن مرد را باندك تقصیری که چرا دیر باستقبال ما آمدهٔ بنا حق گردن زد و این امور بر او مبارك نیامده در اندك وقتی منتقم حقیقی جزای اعمال سیئهٔ او را باو رسانید.

مجملاً صفی قلیخان بعد از جمعیت سپاه خراسان و استرآباد و مرو و نسا و ابیورد وسرخس و زورآباد ومروجاق که در ایام خلفا آنرا مروالرود مینوشته اند [1] علاوهٔ سپاه عراق نموده متوجه هرات گردید و از آن جانب حاکم هرات که اسدالله خان ابدالی بود با افواج وجمعیت خود ازشهر هرات بر آمده بقصد محاربهٔ صفی قلیخان متوجه شد ودرحوالی کافر قلعه که شش منزلی هرات است تلاقی فریقین روی داده طرفین لوای

۱ — اصل این کلمه مروجق است که بترکی بمعنی مروکوچك است درمقابل مرو بزرك یعنی مروشاهجان که یکی از چهار شهر بزرك وآباد خراسان در ایام قبل از استیلای مغول بوده . مروجق که درقدیم آنرا مروالروذ میگفتند قدری درجنوب بالامرغاب حالیه است درکنار نهر مرغاب درصورتیکه مروشاهجان همین مروکنونی است درکنار همان نهر ولی درشمال.

محاربه را بر افراشتند و چون فرقهٔ قاچار استرآباد و کرد چمشگزك که عمدهٔ سپاه خراسان بودند و کینهٔ دیرینه ازصفی‌قلیخان درسینهٔ پر کینه‌داشتند بنا بروجهی که‌سابق مذکورشد بمحض مقابل شدن هردو سپاه خود را یك کنار گرفته تن بجنگ‌درندادند وپسر صفی‌قلیخان که درسن شانزده هفتده سالگی بود واو کمال علاقه باپسر داشت و در آن‌جنگ چرخچی فوج شده بود درحملهٔ اول کشته شد وچون ضابطهٔ افغان بسبب جری شدن ومکررغالب آمدن برسپاه قزلباش باین‌نحو بود که‌بمحض‌دیدن سپاه‌قزلباش بی‌تأمل اسپ انداخته خود را برصف سپاه میزدند و سپاه مقابل تاب صدمهٔ ایشان نمی‌آورد والبته شکست میخورد در اینجا نیز بعد از شکست خوردن سپاه چرخچی افاغنه بهیئت مجموعی خود را برقلب سپاه قزلباش زدند و چون در قلب مردم قلیلی مانده بودند و باقی همه فرار اختیار نموده‌افاغنه خود را بصفی قلیخان رسانیده اورا بقتل‌آوردند ودر باب کشته شدن اوچندقول مختلف شنیده‌شده :

یکی آنکه بدست افاغنه درجنگ بقتل رسید ،

دوم‌آنکه بسبب‌کشته شدن پسر وشکست خوردن فوج از حدت طبع و غلبهٔ غضب بعضی از سرداران قاچار و کرد را فحش و دشنام داد و آن جماعت او را بقتل رسانیدند .

سیم‌آنکه چون دیدکه فوج شکست خورده وپسرکشته شده از کمال طیش خود را برعرادهٔ باروت انداخته‌آتش زد ودرآتش باروت سوخته گردید و قول اخیر مشهورتراست والله یعلم .

فرقهٔ قاچار وکرد خزانه را تاراج نموده بجانب وطن خود روانه گردیدند و باقی آنچه مانده بود افاغنه تاراج نمودند و بسبب آنکه افاغنه مشغول بتاراج بودند کسی بتعاقب سپاه‌گریختهٔ قزلباش نرفت و اسدالله خان با فتح وظفر بهرات مراجعت نمود و چون از این دو فتح متوالی که برفتح علیخان وصفی قلیخان یافته بود غرور موفور در کاخ دماغِ او راه یافت بعد چندی بخاطر رسانیدکه قلعهٔ فراه‌که همیشه‌قول

بیکی هرات بوده است یعنی تابع هرات چرا در تصرف افاغنهٔ غلزهٔ باشد بلکه باید بتسخیر در آورده ضمیمهٔ ملك هرات نمود بهمین اراده شبی ازشبها بی‌خبرایلغارنموده دم صبحی بتوسط نردبانهاکه همراه داشت برقلعهٔ فراه صعود نمود وازفرقه غلزهٔ هر که دست بر آورد کشته گردید و هر که دست بر نیاورد اسپ و یراق او را گرفته مرخص نمود وقلعه را بعد سرانجام آذوقه واسباب قلعه‌داری بیکی از رفقای خود سپرد و باز بهرات مراجعت کرد .

چون این خبر بمحمود غلزهٔ رسید سال بعـداز آن بتدارك این معنـی بفکر سرانجام فوج وسپاه افتاد کـه بر سرفراه آمده از فرقهٔ ابدالی قلعه را منتزع نماید . چون این خبر باسدالله خان ابدالی رسید پیشدستی نموده با افواج و سپاه خـود از هرات بر آمده بفراه رسید ومتوجه گرفتن قلعه نشده بقصد تنبیه محمود غلزهٔ از روی غرور بحوالی زمین داور که از توابع قندهار است آمد و از آن جانب محمود نیز با افواج غلزهٔ از قندهار بر آمده درمنزل موسوم بدلارام چنگی هردو فوج بایکدیگر متلاقی گشتند و بعد از محاربهٔ بسیار وزد وخورد بیشمار شکست برفرقهٔ ابدالی افتاد واسدالله خان در آن جنگ بقتل رسید ومحمود سراو را بریده با عریضهٔ حیله اندوز بدربار پادشاهی ارسال نمود چنانکه در احوال محمود این سانحه بتفصیل بتحریر خواهدآمد .

فرقهٔ ابدالی بعد از قتل اسداللهٔخان شکسته و بد حال بهرات مراجعت نمودند ومحمد زمان خان نام شخصی را از رؤسای خود بسلطنت موسوم نمودند وعبداللهٔخان پدر اسدالله خان را که ازجانب پسر در هرات نایب بود محبـوس نموده جعفر خـان استجلوی حاکم سابق هرات و بعضی از سرداران قزلباش را که دراین مدت اسدالله خان آنها را محبوس نگاه میداشت همگی را بقتل‌رسانید وخود در امرحکومت مستقل گردید وبعد از مدتی عبدالله خان را نیز مقتول نمود وخود نیز بعد از یك‌دوسال مانند دیگران روانهٔ سفر آخرت گردید و بعداز زمان خان محمد خان ابدالی حاکم هرات شد .

در سال هزار ویك صدوسی ونه (۱۱۳۹) هجری محمد خان بهوس تسخیر مشهد مقدس آمده چهارماه قلعهٔ مشهد را محصور داشت ، آخرالأمر اطراف ونواحی را تاخته بهرات مراجعت نمود وچون بهرات وارد شد افاغنه بنا بر بعضی جهات بر او شوریده ذوالفقار خان ولد زمان خان را ازشورابك آورده درهرات حاکم ساختند .

درسال بعد از آن عبدالرحمن خان ولد عبدالله خان که پدرش درایام حکومت زمان خان در هرات بقتل رسیده بود بعزم خونخواهی پدر وارد گشته احداث فتنه و نزاع کرد تا اینکه افاغنه برای اطفای شر او ذوالفقارخان را بجانب خواف و باخرز وعبدالرحمن خان را بسمت قندهار وفراه روانه کرده الله یار خان برادر محمدخان را از ملتان طلبیده برمسند حکومت متمکن ساختند . چون عبدالغنی خان علی کوزائی که فرقهٔ از ایل ابدالی‌اند و او از سرداران آن فرقه بود وسمت هواخواهی ذوالفقار خان داشت واز الله یار خان متوحش بود چندی مدارای وحشت آمیز کرده عاقبت پرده از روی کار برداشت وذوالفقارخان را از خواف و باخرز آورده رایت‌جدال‌برافراشت و تا شش ماه نایرهٔ قتال اشتعال داشت تا اینکه افاغنه دست از اطاعت هر دو برداشته ذوالفقار خان را بجانب فراه و اللهیار خان را بسمت مروچاق فرستاده هریك محلی و ناحیهٔ را مالك شدند بی‌حاکم و سرکرده بسر میبردند ، وتتمهٔ احوال ابدالی در ضمن نادرنامه بتفصیل مذکوراست از آنجا طلب باید نمود .

## ذکر در بیان حرکت کردن شاه سلطان حسین از دارالسلطنهٔ اصفهان بقصد مهم افاغنهٔ ابدالی و افاغنهٔ غلزهٔ و رسیدن بدارالسلطنهٔ قزوین

چمن بندان گلستان سخن سرائی و ناقلان آثار نکته پیرائی شواهد مدعی را بدین وتیره بجلوهٔ ظهور آورده‌اند که چون این خبر باصفهان رسید امنای دولت سلطانی مصلحت وقت در آن دیدند که چون سه چهار امیر عظیم‌الشأن با سرانجام واساس لایق بمهم قندهار وهرات تا حال منصوب گردیدند و بسبب اتفاقات سیئهٔ فایدهٔ برتعیین آنها

مترتب نشده بلکه موجب مزید خیرگی اعدا وضعف وغلبهٔ هراس وخوف عسکر وسپاه گردیده چارهٔ منحصر در آنست که پادشاه خود حرکت فرموده متوجه این مهم اهم گردد چنانکه شاه سلطان حسین در اواسط سال هزارو یکصد وسی (۱۱۳۰) هجری بعد سرانجام کارخانجات وتهیهٔ سفر ازاصفهان بر آمده منزل بمنزل طی مراحل مینمود تا آنکه ازقم یك دومنزل پیش‌تر رفتند.

چون درآن وقت وزیر اعظم و کل اختیار امور سلطنت بـا فتح علیخـان داغستانی‌بود وبالنسبه بسایرامرای دیگر درتدبیر وکاردانی امتیازتمام داشت مصلحت چنان دیدکه چون سپاه عراق و خراسان مکرر از افغان شکست خورده اند و وهم و هراس بی نهایت از افاغنه در دل ایشان جا گرفته بمحض این سپاه‌کار از پیش نخواهد مصلحت آنست که بقزوین تشریف باید برد زیراکه قزوین از یك طرف متصل ببلاد آذربایجان وازسمتی دیگرمتصل‌ببلاد خراسان است وفوج خیزبلاد ایران‌ومجمع سپاه جنگی بلاد آذربایجان است ازآن بلاد سپاه تازه زور طلب باید نمود و باستعداد و سرانجام لایق وسزاوار متوجه مهم باید شد وامرای دیگر چون راحت‌طلب وآرام‌جو بودند این‌رأی را نه از روی مصلحت اندیشی وصلاح دولت بلکه ازروی هوای‌نفسانی وآرام طلبی مستحسن شمردند و شاه سلطان حسین خود مردی سلیم‌النفس و راحت دوست واز تدابیر امور سلطنت و پادشاهی بی‌خبر وبی‌بهره بود بمصلحت همگی امرا متوجه قزوین شده درآنجا رحل اقامت انداخت و در آن اوقات چون بغی و خروج اعراب عمانی وامام مسقط‌که سیف بن سلطان نام او بود روی داده بود بنا بر این لطف علیخان عم فتح علیخان وزیر اعظم را سپه‌سالار مطلق وبیگلربیگی بلاد فارس و کوه‌گیلویه وخان لار وبنادر کرده روانهٔ آن ضلع نمودند و چون تفصیل احوال افاغنهٔ غلزهٔ و سلطنت محمود پسر امیر اویس که بعد از این مذکور خواهد شد فی‌الجمله موقوف علیه برذکر احوال لطف علیخان سپه‌سالاربود واحوالات لطف‌علیخان موقوف براحوالات مردم عمان و لشکرکشی ایشان برجزایر و بنادر ملك فارس‌که واقع بر

سواحل دریای عمان است بنا بر این لازم نمود که فی‌الجمله از احوال بلاد عمان و پادشاهان آن بلاد که آنهارادر اصطلاح آنجاامام گویند نوشته شود تا موجب زیادتی بصیرت مستخبران احوال گردد .

## ذکر احوال ائمهٔ عمان و مستولی گشتن آنها بر آن بلاد وبغی و طغیان سیف بن سلطان امام آن بلاد۱ وتاراج بعضی ازبنادر فارس وتسخیر جزیرهٔ بحرین وقشم ولارك که درجزیرهٔ دراز واقعست

بردیده وران با بصیرت ومطالعه کنندگان باذکاء وفطانت پوشیده نماندکه بلاد

---

۱ ــ « مخفی نماندکه درمملکت عمان طوائف و سلاسل مختلفه سلطنت نموده‌اند یکی‌از آن فرق سلسلهٔ سلاطین یعاربه است سیف بن سلطان از آن سلسله است‌و اول آن خاندان ناصربن مرشد یعربی است‌که در ۱۰۳٤ بسلطنت رسیده و با پرتغالیها جنگها نموده و آنها را از سواحل عمان دورنمود فقط در مسقط باقی بودند. وی‌درسنهٔ ۱۰٦۰ درگذشت.

پس از او سلطان بن سیف امام وسلطان عمان شد و اومرد فتاك و مقتدر فعالی بوده مسقط را هم ازدست پرتغالیهاگرفت و او درسنهٔ ۱۰۹۰ در گذشت .

وپس‌از او پسرش بلعرب جانشین وی‌گشت چهارده‌سال سلطنت‌کرد و مرد وپس از او برادر او سیف‌بن سلطان‌بن‌سیف پادشاه عمان شد تا در ۱۱۲۳ فوت شد و مقصود از سیف‌بن سلطان درمتن‌کتاب همین شخص است و او مرد شجاع سفاکی بوده فتوحات زیادی نموده از جمله ریاض پایتخت‌آل سعود واحساء وقطیف و بحرین و جزیرهٔ قشم و لارك و بندر عباس را متصرف شد .

پس از او خلاف‌کلمه شد بین اهل عمان،عدهٔ پسر اوراکه صغیر بود بسلطنت‌قبول فرمودند و عدهٔ محمدبن ناصر غافری را و اثر این اختلاف تاکنون درعمان باقی است .

پس‌از این اختلاف‌کم‌کم سلطنت یعاربه رو بضعف‌گذاشت و سلسلهٔ دیگری‌که سلاطین بوسعیدی باشند تخت سلطنت را تصرف نمودند و اول ملوك بوسعیدی احمدبن سعید بن احمد بن محمد البوسعیدی الازدی العمانی بود و تاکنون سلطنت در اعقاب او باقی است .

توضیح آنکه دریعاربه سلطنت با امامت و مقام روحانیت جمع بود چه اباضیه یعنی خوارج که اهالی عمان ومسقط و زنگبار افریقا براین مذهب هستند خاندان یعاربه را امام‌مفترض‌الطاعهٔ‌خود میدانستند ولی‌فعلاً سلطنت ازامامت منفصل شده وامام خوارج درخارج عمان درصحرا زیست می‌نماید وسلطان درعمان حتی سلطان زنگبار همان امام را مفترض الطاعهٔ خود میداند (شهاب‌الدین‌الحسینی‌النجفی‌المرعشی)

عمان مملکتی است واقع درجنوبی بحر فارس که آنرا بحر عمان نیز گویند. حدشرقی آن که کوه رأس الحد باشد متصل ببحر هند وحد جنوبی ازطرف بحر ببنادر بلاد یافع که عبارت از مطرقه ومصیره ومرباط وحضرموت وثریم وقس وشحر وظفاراست وواقع بین بلاد عمان ویمن است وازطرف بر براری یمن وحد غربی آن متصل ببلاد نجد و یمامه و بوادی بنی تمیم و بنی حنیف تا بلحصا وقطیف است وحد شمالی بدریای فارس و از بنادر مشهورهٔ آن بلاد درزمان قدیم شهرقلهات بود و حکام آن بلاد همیشه از آل حمیر بوده‌اند از فرقهٔ سبا چنانکه حق تعالی درقرآن مجید فرموده که: لقد کان لسبأ فی مسکنهم آیة الی آخرالآیة، و در زمان خلافت خلفای عباسی بعضی از اعراب که مذهب خوارج داشتند از توابع محمدبن زید اباضی که او از جملهٔ رؤساء خوارج بود ببلاد عمان آمده ساکن شدند وچون این بلاد یك کنار مملکت افتاده وترددرآن طرف بسیارکم اتفاق می‌افتد خلفا وسلاطین از فکر آنها ذاهل و غافل شدند و بمرور ایام ودهور مردم آن‌بلاد همگی منتقل بذهب اباضیه گردیدند چنانکه بالفعل‌دربراری و بوادی آن بلاد غیرفرقهٔ اباضیه کمتر یافت میشود مگر درسواحل که اکثری ازفرقهٔ شافعیه وقلیلی اثنا عشریه وبلوچان ساکنند.

## ورود فرقهٔ فرنگان بدریای هند وسواحل آن

درمابین‌سنهٔ‌ثمانمأیه وتسعمأیهٔ هجری۱ فرنگان‌پرتگال که مسمی‌به‌پرتگیش۲اند مطلع برراه دریای هندگردیده وارد بنادر هند وحبش وبلاد یمن وعمان وبنادر فارس وجزایرآن گردیدند و ببهانهٔ تجارت در هر یك از این بلاد فرود آمده در اندك وقتی بانواع حیل سررشتهٔ حل وعقد آن‌بلاد رابدست آورده بلطف‌وعنف درهریك از آن‌بلاد قلاع متینهٔ رصینه بنا نهادند و مالك آن ملك گردیدند از آنجمله در بلاد عمان. چون

۱ ـ ابتدای استیلای پرتغالیان بر سواحل عمان که ابتدای تصرفات دیگر ایشان‌در جزایر و سواحل خلیج فارس است با سال ۹۱۲ هجری مقارن بوده.

۲ ـ Portugueese

شهرقلهات۱ را لایق وشایان قلعه ساختن ندیدند در چهارمنزلی آن ازسمت غرب‌مکانی را که اعراب عمان آنرا مسکت بفتح میم وسکون سین بی‌نقطه وفتح کاف و سکون تاء دو نقطه می نامند واهل عجم مسقط بقاف و طاء بالف میگویند لایق قلعه ساختن یافتند زیرا که اطراف آن مکان از کوه های بسیار مرتفع بقدرت الهی بهیئت قلعه بهم رسیده وطول فضای وسط آن کوهسار دو فرسخ وعرض آن نصف فرسخ و بعضی از امکنهٔ آن تا دو فرسخ است و دروازهٔ آن کوهسار که رو بجانب شمال واقع شده عرض آن دروازه تخمیناً پنجاه شصت ذرع خواهد بود و سفاین و جهازات از آن راه داخل شده وارد آن شهر میشوند و نصف آن فضا را دریا احاطه کرده ونصف آن خشکی است و آن قدری را که دریا احاطه نموده بسیار عمیق واقع شده چنانکه جهازات بسیار بزرك متصل بکناره ایستاده میتوانند شد و وسعت آن مکان بقدر گنجایش ایستادن چهارصد پانصد جهاز میتواند بود ودرنصف خشکی شهر واقع شده وآب شیرین خوردن اهل آن شهر مجموع از چاهی است‌که بیرون حصار شهر واقع است و از آنجا در زیر زمین جدولی را بسنگ وصاروج درکمال استحکام ساخته‌اند که آب درآن می‌آید و درکنار دریا حجرهٔ را بهیئت برکه و آبگیر ساخته‌اندکه آن آب جدول در آن آبگیر جمع میشود و درآن حجره پیوسته مقفل میباشدواطراف آن حجره را شیر دهنها نصب نموده‌اندکه مردم آب از آن شیردهنهامیگیرند و آن نیز باجاره میباشدکه فی مشکی یك غازکه زریست مسکوك از مس میخرند .

بالجمله فرقهٔ فرنگان پرتگیش بریمین و یسار شهر برقلهٔ کوه دوقلعهٔ مستحکم بنا نهاده‌اند هریك مشتمل برسنك انداز و فصیل و بروج مستحکم و سایر اطراف آن حصار محیط بدریا را نیز بروج متعدده ساخته و درمجموع قلاع و بروج توپخانه و سامان جنگ چیده‌اند و نیزسلسلهٔ از آهن درکمال استحکام برای دروازهٔ آن حصار

---

۱ ــ بفتح قاف و سکون لام در ساحل عمان شرقی بین مسقط و رأس الحد که مرکز اقامت حکمران ایرانی عمان از طرف ملوك هرموز بوده .

ازطرف دریا ساخته‌اند که عندالحاجة هرگاه آن زنجیر را بکشند هیچ جهازی و کشتی را ممکن نیست که از اندرون ببیرون یا ازبیرون باندرون تواند تردد نمود و ازطرف خشکی نیز زیاده از دو راه ندارد یکی از طرف غرب که بجانب مطرح که قصبه‌ایست از آن بلاد از بالای کوه مسلوك است ودرآنجا نیز برجی ساخته‌اند که بی رضای ساکنین آن برج تردد ممکن نیست و دیگری از طرف مابین شرق و جنوب که بجانب سداب و دغمر وقریات ( بضم قاف و تشدید یاء ) که هریك قصبه‌ایست میرود و درآنجا نیز برقلهٔ کوه برجی مانند راه مطرح ساخته‌اند .

القصه چون فرنگان مالك آن ملك شدند بسبب غلبهٔ تعصب درمذهب که لازم غیر منفك فرقهٔ پرتگیش است شروع درتصرف در دین و آئین مردم آن بلاد نمودند و بلطف و عنف مردم را دعوت بمذهب خود کردند . چون فرقهٔ عرب درمذهب اسلام متصلب و ثابت قدم‌اند بعداز اطلاع این معنی از اطراف و جوانب جمع شده در صدد استرداد این ملك از تصرف آنها و بدرکردن آن اشقیاء از ملك خود شدند و چون فرنگان پرتگیش ممالك سواحل دریا را متصرف شده بودند مانند مصیره و مطرقه و رأس‌الحد و سور و بعلان و طوی و قلهات و قریات ومسقط و مطرح و برکه وصحار و دبا ولیما و سیر و خصب وجلفارو بلادی که از کنار دریا دوربود مانند روضه وصمد الشام و نزوا و بهلا و رستاق که این‌سه‌بلاد اخیرقلمرو پای تخت عمان است وسمایل تا حصن‌الحروم و پیرین همه درتصرف اهل عمان باقی بود و بعضی از اولاد ملوك حمیر که وارث آن بلادند نیز برآن بلاد مستولی بودندبعد از سنهٔ الف ( ۱۰۰۰ ) هجری در روز یکشنبه که نصاری در معبد خود که آنرا کرجه[۱] میگویند بعبادت خود مشغول بودند علی‌الغفله بر آنها ریخته همه رابقتل آورده قلاع آنها را متصرف شدند وخود مانند فرنگان صاحب جهاز گردیده بنحوی در جهاز رانی و جنك دریا ماهر شدندکه در زمان تسلط آنها هیچ جهازی از فرنگان را یارا نبودکه در برابر جهاز آنها تواند

---

۱ ـ کرجه ظاهراً تحریفی است از کلمهٔ Church بمعنی کلیسا

آمد و سالی نبود که چهار پنج جهاز از پرتگیش بجنك نگیرند و در آن اوقات که احوال بلاد ایران مشوش و از هر گوشه صاحب داعیه و سرخیلی تاخت وتاراج حوالی ممالك ایران میثمود سیف بن سلطان که در آن وقت امام و سردار آن‌قوم بود نیز بتحریك و وسوسهٔ فرقهٔ هوله که قومی‌اند از عرب ساکن سواحل بلاد فارس دندان طمع بتسخیر جزایر و بنادر دریای فارس تیز کرده درسنهٔ عشرین ومأیه والف (١١٢٠) هجری یك دوجهاز باجمعی از عساکرخود برسر بندر کنگ که معمورترین بنادرفارس بود فرستاد وچون دربنادر کنگ‌درزمان سلاطین صفویه بسبب خاطر جمعی ازدستبرد اعادی و امنیت بلاد لشکر و فوجی نمیبود حاکم نشین آنجا شهر لار و بندر عباسی بود وضابط عشورو خروج بندر مرد نویسندهٔ میبود وداروغهٔ که برای محافظت‌دزدان کوچه و بازار میبود مجموع از سی‌چهل کس زیاده نبوده و نوکر نگاه نمی داشت لهذا بمحض ورود لشکر عمانی هیچکس مانع و مزاحم ایشان نتوانست شد ، تمام شهر راکه مملو از اموال تجار و نقد و جنس بی‌نهایت بود تا سه روز غارت و تاراج نموده و برجهازات خود مشحون‌کرده بجانب بلاد خود بدر رفتند و عباس قلیخان حاکم لار و بندرکه در آنوقت درلار میبود بمحض شنیدن این خبر بتعجیل تمام‌خود رابیندر کنگ رسانید وچون فرقهٔ عمانی بعد تا راج برجهازات بدررفته بودندوسرانجام سفر دریا از جهازات و غیره در سرکار پادشاهی و امرا هیچکدام نبود برآمدن او فایدهٔ مترتب نگردید و چون این‌خبر بعرض پادشاه رسید جمشید خان نامی را بسرداری مهم عمان وتنبیه سیف‌بن سلطان مقرر نمودند وجمشیدخان با سپاه ولشکر و سرانجامی که لایق آن‌مهم باشد متوجه بنادر گردید و چون بحوالی‌بندر کنگ‌رسید بقضای الهی فوت شد و باین جهت آن امر لایق عایق‌گردید و بعد دوسه سال فرقهٔ عمانی باز برسر بندر کنگ آمده آنرا تاراج نموده مثل مرتبهٔ اول بدر رفتند ودراین مرتبه نیز چون بعرض پایهٔ سریر پادشاهی رسید محمد مؤمن بیك جهرمی که از اعاظم امیرزادگان بود و آباء او از غلامان معتبر سرکار پادشاهی بودند و او خود

نیز درکارطلبی وشایستگی پیشقدم‌بود خان لار و بندر نموده محمد مؤمن‌خان‌جهرمی خطاب‌یافته با سپاه وسرانجام شایسته متوجه عمان گردید و اوچون ببندرکنگ رسید نیزبسبب فقدان جهازات وسرانجام سفر دریا یك چندی بلیت ولعل گذرانیده مراجعت بحضورنمود وفرقهٔ‌عمانی بعد از رفتن اوسرانجام نموده متوجه جزیرهٔ بحرین گردیدند و این جزیرهٔ بحرین معمورترین و بهترین جزایر فارس است زیراکه طول او که از جانب جنوب بجانب شمال است قریب بچهارده فرسخ و عرض آن‌که از مشرق‌بجانب مغرب است از سه تا نه فرسخ است ، مجموع آن مشتمل برعیون نابعه وانهارجاریه و نخلستان بسیار و زراعت بیشمار برخلاف جزایر دیگر آن دریاکه بعضی‌کم آب و اکثری بی‌آب واقع شده ، و از جمله منافع عمدهٔ‌جزیزهٔ بحرین مغاص مروارید است که دراطراف و جوانب عالم درآبداری وخوبی وگرانبها بودن مثل مروارید بحرین بهم نمیرسد .

القصه بار اول در سنهٔ هزار و یکصد وبیست وهفت (۱۱۲۷) هجری لشکر عمانی در یك جهاز برسر بحرین آمدند. حاکم بحرین‌که آنرا سلطان خطاب میبوده ودرآن وقت حاکم مهراب سلطان بوده باتفاق مردم بحرین هجوم آور شده باقبح وجهی جمعی‌کثیر از آنها را کشته بقیةالسیف را گریزانیدند وتاریخ این واقعه‌رامردم بحرین : « قتلت اهل عمان » یافته بودند ، و باز مرتبهٔ دیگر در سنهٔ هزار و یکصد و بیست وهشت (۱۱۲۸) هجری اهل عمان با جمعیت بسیار ولشکر بیشمار وهفت‌جهاز جنگی برسر بحرین‌آمدند. مهراب سلطان چون دید که از عهدهٔ این فوج نمی‌تواند برآمدکشتیهای جلدرو را ببندر ریشهر فرستاده و استعانت از حاکم دشتستان نمود . حاکم دستشتان با جمعیت معقول بمعاونت حاکم بحرین رسید ودراین مرتبه نیز اهل عمان جمعی را بکشتن داده وشکست خورده مراجعت نمودند .

مرتبهٔ سیوم درسنهٔ هزار ویکصد وبیست ونه (۱۱۲۹) هجری چهارده جهاز را سرانجام نموده با افواج و لشکر بسیار سه چهار چند دو مرتبهٔ سابق بر سر بحرین

آمدندو در این بین از سوء تدبیر امرای آستان‌خاقانی مهراب سلطان را که مستحق تحسین و آفرین وخلعت وجایزه بود از حکومت بحرین معزول نموده وحاکم جدید هنوز در راه بود که لشکرعمانی رسیده بحرین رامحاصره نمودند وازسوء اتفاق فرقهٔ بنی عتبه که طایفهٔ اند از اعراب بدوی که در براری بلاد قطر که قریب ببحرین است میباشند واز اهل سنت‌اند وبسبب اختلاف مذهب باهل بحرین عداوت قلبی میدارند و نیز باعتبار قرب جوار و تردد بجزیرهٔ بحرین واقف ازمداخل و مخارج آن بلادند دراین سال رفاقت اهل عمان‌را اختیار نموده از راههائی که در آن طرف لشکر وفوج نبود شبا شب رهبری نموده لشکر عمانی را داخل شهر و جزیره نمودند وبسبب بی سرداری وهجوم‌اعادی اهل بحرین نتوانستند ازعهدهٔ مقاومت آنهابر آمد .

بعد از جنك وجدال بسیار که بچهار و پنج روز کشیدآخرالأمر بدست آوردند وجزیرهٔ بحرین را تسخیر نمودند و بعلاوهٔ آن مرتبهٔ سیوم بندرکنگ را باز تاراج نمودند وقلعهٔ قشم ولارك که در جزیرهٔ طویله واقع است که آنرا جزیرهٔ دراز نیز میگویند۱ مسخرساخته برسر قلعهٔ هرموزکه درجزیرهٔ هرموز واقع است آمدند و آنرا شش هفت ماه محاصره نمودند لکن چون مستحفظین آن قلعه جری ودلیر بودند ودر بندر عباسی یعقوب سلطان نامی از غلامان شاهی‌حاکم بود از روی ضبط‌و کاردانی و تدبیر شایسته آب و آذوقه ومدد وافر از راه دریا باهل قلعه میرسانید و در مدت محاصره هرچند اهل عمان‌کوشش نمودند وچند بار یورش نیز برقلعه‌کردند فایدهٔ بر آن مترتب نشدآخر مخذول ومنکوب روانهٔ بلادخود گردیدند وچون‌از روی‌عرایض سرحدنشینان‌این اخبار در آن زمان بدربار پادشاهی میرسید بسبب همچشمی‌یکدیگر وبعضی دیگر بسبب مشغولی بلهو و لعب و فسق و فجور چه از خود و چه از پادشاه

---

۱ — غرض قلعهٔ قشم است که در جزیرهٔ طویله یا دراز واقع شده و این جزیره همانست که آنرا امروز بمناسبت قلعهٔ قشم جزیرهٔ قشم میگویند و نباید توهم کرد که قلعهٔ لارك در جزیرهٔ طویله یا دراز قرار داشته چه بدیهی است که لارك جزیرهٔ دیگری است بغیر از طویله یا دراز .

فرصت گوش کردن این اخبار نداشتند . آخرالأمر شیخ محمدبن‌ماجد نام شیخ‌الاسلام بحرین که از اعاظم علماء آن بلاد بود۱ باتفاق مردم بحرین بدربار پادشاهی آمده کیفیت غلبهٔ اهل عمان برجزیرهٔ بحرین و بدست درآمدن قلعهٔ قشم ولارك ومحاصره نمودن قلعهٔ هرموز وسد راه کردن آن فرقه بحجاج بیت‌اللّٰه‌الحرام وتجار و مترددین بلاد هندوستان وقتل وغارت واسیر نمودن و بعدازگرفتاری قید و حبس شدید نمودن بتفصیل تمام بعرض پادشاه رسانید چنانکه حضرت ایران پناه از شنیدن این اخبار برآشفته و متأثر شده لطف علیخان عم فتح علیخان را سپه سالار و سرفوج مهم بلاد عمان نموده اختیار جمیع امور او را بشیخ محمدبن ماجد حواله‌کرده روانهٔ آن‌ضلع نمود چنانکه سابق براین مسطور گردید .

## و رجوع بذکر احوال لطف علیخان سپه سالار

وچون لطف علیخان وارد بلاد فارس وشیرازگردید واز آنجا ببندر ریشهر که عوام آنرا بوشهر گویند واقرب اماکن از کنار دریا ببحرین است آمد درتل‌سیاه که‌مکانی است قریب ببندرخیمه زد وبقدر هفت هشت هزار سوار وپیاده برطرادات وزعیمه ها که نام نوعی از کشتیهای آن بلاد است سوارنموده برسرجزیرهٔ بحرین فرستاد کـه لشکر اهل عمان را ازآنجا بیرون نموده آن جزیره را در حوزهٔ تصرف خود آرند . چون‌در آن‌وقت آرام وراحت‌درملك ایران‌بمرتبهٔ‌کمال‌رسیده‌بودواز‌تدابیر‌جنك‌ومحنت کشی آن شغل شگرف‌مطلق‌بیخبر‌بودند ونیزمردمی که‌کشتیی‌سوای کشتی فلك‌بمخیلهٔ ایشان خطورننموده ودریائی بغیر دریای خاك ندیده بودند چون اول بارسوار شدند لهذا سرایشان مانند فلك دوار بدوار آمده قی و غثیان روی‌میداد چنانکه اکثر آن سپاهیان را برروی طرادات‌همین حالت روی‌داد، چون بحوالی‌جزیرهٔ بحرین رسیدند

---

۱ ـ شیخ محمد بن ماجد شیخ الاسلام از اجلهٔ علماء و محدثین و فقهاء بوده و تألیف بسیار دارد از جمله تعلیقه برفقیه و کافی و تهذیب و استبصار و وافیهٔ فاضل تونی نوشته اعقاب‌اودر شیرازو بحرین اهل‌علم‌وفضایل هستند( شهاب الدین‌الحسینی‌النجفی)

ودرسمت شمالی آن جزیره که جهازات مردم عمان در آن طرف نبود لنگر انداختند بی‌تأمل بدون اینکه ملاحظهٔ خیر و شر امور خود نمایند همگی دفعةً فرود آمدند وبرای محافظت آن طرادات وغله و آذوقه و آب شیرین و سرب و باروت و سرانجام توپخانه واسباب خود بلکه اسب ویراق که همه بر کشتیها بود کسی را نگذاشتند .

این خبر چون بجهازات عمانی رسید همانده لشکر کشیده برسر طرادات آمدند و چون کسی بر آن طرادات نبود همگی اسباب و اموال باکشتیها بتصرف خود در آوردند و از راه خشکی فوج خود را تیار کرده برسر آن فوج بی یراق و اسباب آمدند و از طرف دریا نیز گلولهٔ توپ از جهازات متوالی شروع بانداختن کردند .

چون درکنار دریا آب شیرین نبود و از خشکی فوج آنها سد راه گردیده بود ویراق جنك نیز باخود نداشتند و اگر بود نیزچیزقلیلی بود واز ده کس یك کس یراق داشت از غلبهٔ تشنگی و بی سرانجامی بستوه آمده و عاجز شده فریاد الأمان برآوردند و فرقهٔ عمانی تمام آن فوج را بهیئت گلهٔ بز و گوسفند اسیر نموده همگی را بقتل رسانیدند و نیز در آن زمان از تدابیر واهیه که بخاطر لطف علیخان سپه سالار وامرای حضور پادشاه رسیده بود این بود که چون فیمابین فرقهٔ پرتگیش واهل عمان عداوت قدیم و دشمنی بسبب بدرکردن آنها از آن بلاد و تسخیر قلاع آنها و گرفتن جهازات وقتل سرداران ولشکریان ایشان بود وفیمابین منسوبان سلاطین صفویه وفرقهٔ فرنگان پرتگیش اگرچه در اول حال بسبب تسخیر قلعهٔ هرموز وقلعهٔ لارك و قشم وجزیرهٔ بحرین و بندر گنبره که الحال ببندرعباسی مشهوراست بتفصیلی که درتاریخ عالم آرا اسکندر بیك منشی دراحوال شاه عباس گیتی ستان ماضی نوشته عداوت بود .

فرنگان پرتگیش راهزنی طریق بنادر فارس می نمودند و مانع آمدن تجار بودند لکن بعداز آن بتوسط فرنگان انگلس و غیره دوستی بهم رسیده و مقرر شد که دربندر کنگ وکیلی ازجانب پادشاه پرتگال که آن وکیل را فیطور۱ گویند ساکن

---

۱ ــ Vedor درپرتغالی بمعنی ممیز عواید و ناظر خرج حاکم کشوری یا لشکری ناحیه ایست .

شده هرساله هزار تومان برای سرکار پادشاه آنها و صد تومان برای وکیل سالیانــه مقرر نمودندکه آنرا سال بسال باز یافت نموده دست‌از راهزنی وقطع طریق بردارند چنانکه اکثراوقات‌فیطورپرتکیش در بندر کنگ میبودلکن چون درزمان شاه سلطان حسین‌اکثرعمال آنچه‌میخواستندبعمل‌می آوردند وبازیافت‌و بازخواست و بغور امور رسیدن مفقود بود و فرنگان پرتگیش نیز سست و ضعیف شده بودند عمال بندر وجه سالیانهٔ ایشانرابتعویق‌انداخته خودمتصرف میشدندچنانکه قریب‌بیست سال بود که‌وجه‌سالیانهٔ پرتگیش بوکـلای او نرسیده بود و هر وقت که مطالبه مینمود بلیت و لعـل میگذرانیدند .

دراین وقت بخاطر امرای پادشاهی و لطف علیخان و مشیران‌که اکثر فرقـهٔ گرجیه و بعضی اتراك که با فرقهٔ ارامنه و گرجیه و فرنگان محشور بودند رسید که غلبهٔ‌فرقهٔ عمانی‌باعتبارداشتن‌جهازات‌واشکرایشان‌است که معتاد بسواری‌جهاز وصاحب وقوف‌جنك دریا اند و فرقهٔ قزلباشیه باعتبار فقدان جهاز و عدم صفات‌کذا از عهــدهٔ جنك آنها نمیتوانند بر آمد و فرقهٔ فرنگان بخصوص پرتگیش ماهر ایـن امور و استادکار و واضع فن جهاز رانی وتوب و تفنك‌اند اگر چنانچه آنها را بمدد طلبیده شود جنك دریا بعهدهٔ آنها و جنك خشکی بعهدهٔ سپاه قزلباش شود یقین‌که این مهم بنهج خاطرخواه صورت خواهدگرفت .

وکیل پرتگیش‌که در آن وقت در دربار پادشاهی حاضر بود لافهای‌گزاف‌زده تأیید این تدبیر نمود .

از حضور برای اجرای این تدبیر طهمورث بیك نامی را ازغلامان پادشاهی‌که بصفت چرب زبانی و زبان آوری و آداب دانی ممتاز بود بایلچی‌گری نزد پــادشاه پرتگال باهدایا و تحف لایق مقرر نمودند و مشارالیه باتفاق فیطور بندرکنگ آمده سوارجهازگردیده روانهٔ‌بندرگوه۱که مسکن بی‌زرین۲ است‌که دراصطلاح پرتگیش

---

۱ــ Goa از بنادر ساحل ملیبار در ولایت بمبئی مرکزحکمران‌کل هندپرتغال .

۲ — معلوم نشد که اصل این کلمه چه بوده

وزیر راگویند روانه گردید که از آنجا بر جهازات پادشاهی پرتگیش سوار شده روانهٔ پرتگال گردد چنانکه مشارالیه بعداز سه سال از سفر پرتگال مراجعت نمود و چهار جهازجنگی همراه جلال۱ که عبارت ازسپه سالار پرتگیش باشد وآل میران۲ که نایب جلال‌است وقیشکال۳ که سردار فوج است و همین فیطور که وکیل‌الدوله است باخود آورد وشهرت چنین بود که چهار هزارصولداد٤ یعنی تفنگچی براین جهازات است و آنچه بتحقیق پیوست قریب بدو هزاروپانصد صولداد بودند و جهـازات مذکور در آخر سال هزارویکصد وسی (۱۱۳۰) هجری واردبندرکنگ شدند ورفتن‌طهمورث بیك اگرچه از حضور پادشاهی پیش‌از ورود لطف علیخان ببلاد فارس بود بلکه تعیین او لکن بتقریب ربط سخن مؤخر ذکر شد .

القصه چون خبر رسیدن جهازات بلطف علیخان در تل سیاه بندر ریشهر رسید میرزا زاهد علی لاری ولد میرزا سعد را که همیشه ضابط عشور وخروج بنـادر فارس اباً عن جدٍ بود ودر آن وقت معزول بود مهماندار پرتگیش نموده روانهٔ بندرکنگ کرد و بعد از چند وقت خود نیز از تل سیاه متوجه بندرکنگ گردید و در این بین خبر بسیف بن سلطان امام مملکت عمان رسید که چهار جهاز پرتگیش بارادهٔ مصاف باجهازات شما ببندرکنگ وارد شده‌اند و میگویند که ما جمیع جهازات امام عمان را سوخته دمار از روزگارفرقهٔ عمانی برخواهیم آورد و فرقهٔ قزلباشیه را نیـز همین اعتقاد است .

ازشنیدن این خبر امام برآشفته چهار جهاز ازجهازات خود را مقرر نمود که چون فرقهٔ پرتگیش وارد بندرکنگ شده ودرهمانجا لافهای گزاف میزنند وبرسر شما نمی آیند شما پیشدستی نموده بعدد جهازات آنها جهاز خواهید برد و زنهار زیاده بر

---

۱ ـ Geral بپرتغالی بمعنی فرمانده کل جهازات یا سپاه است .
۲ ـ Almirante یعنی ناخدای دوم جهازات یا معاون امیرالبحرکل
۳ ـ اصل این کلمه معلوم نشد .
٤ ـ Soldade

چهار جهاز نبرید تا بر مردم ظاهر شود که فرقهٔ نصاری بر فرقهٔ مسلمین تفوقی ندارند و هروقت که فرقهٔ مسلمین بسرانجام شایسته با فرقهٔ نصاری مصاف‌دهند [ فرقهٔ نصاری ] بمدد باطن اسلام مقهور ومنکوب میگردند وخیالیست باطل که مردم میگویند که در دریا بافرقهٔ فرنگان کسی مقابله نمیتواند کرد.

الغرض چهار جهاز عمانی در برابر بندر کنگ چون نمودار شدند فرقهٔ پرتگیش نیز با سرانجام لایق واستعداد شایسته لنگر کشیده با یکدیگر صف آرا گردیدند و شروع بتوپ اندازی نمودند وسه روز وسه‌شب لاینقطع آواز توپ و تفنگ منقطع نمیشد.

بعداز سه روز جنگ کنان دریائی شدند و بعد از هفتهٔ جهازات پرتگیش بجای خود مراجعت نموده آنچه پرتگیشان میگفتند این بود که جهازات عمانی ازپیش ما گریختند وما نتوانستیم تعاقب نمود وفرقهٔ عمانی میگفتند که جهازات پرتگیش ازپیش ما گریختند العلم عندالله لکن از اطوار پرتگیش معلوم گردید که مردم بسیاری از آنها در این جنگ بقتل رسیدند و نیز جهازات ایشان ازضرب گلوله های توپ معیوب شده بود و برهمگنان ظاهر گردید که لاف های گزاف پرتگیشان مبنی بر اصلی نیست زیرا که هرگاه از عهدهٔ چهار چهاز ایشان نتوانند برآمد چگونه از عهدهٔ صدوبیست جهاز از خرد وکلان وقریب پانصد زعیمه وطراد که در آن وقت پیش امام‌مسقط جمع بود توانند برآمد.

دراین بین لطف علیخان نیز وارد بندر کنگ گردید و فرنگان پرتگیش چون خود را آزموده بودند و خوف و هراس از فرقـهٔ عمانی در دل ایشان جـا گرفته بود شروع ببهانه جوئی نمودند که بتدبیری تقصیر برلطف علیخان وفرقهٔ قزلباش ثابت نموده خود را از آن میان بدر اندازند از آن جمله ادعا نمودند که بیست‌ساله طلب ما برذمهٔ عمال پادشاهی باقیست که بیست ودو هزار تومان باشد و علاوهٔ آن خرج جهازات و مشاهرهٔ سپاه که مدت یك سال میشود که درمهم مشغولند بیست هزار تومان دیگـر میشود خلاصه تا پنجاه هزار تومان بما ندهید ما جنگ نمیتوانیم کرد ولطف علیخان

تا هشت هزار تومان راضی شده بود که بدهد وسابق بر آن نیز از روز وصول آنها ببندر کنگ تا آنوقت قریب بپنج شش هزار تومان بدفعات عاید ایشان شده بود . چون این تکلیفی بود ما لایطاق و لطف علیخان ازعهدهٔ ادای آن نمیتوانست بر آمدشبی از شبها بدون رخصت برجهازات خود سوار شده ولنگر کشیده از میان بدر رفتند و لطف علیخان چند وقت دیگر دربندر کنگ ببعضی ازتدابیرسست وفکرهای نادرست اوقات را گذرانید وهردم فکری وهر لحظه خیالی میکرد وبازآنرا موقوف مینمود تا آنکه رأی بر آن قرار گرفت که بتوسط شیخ محمد بن ماجد شیخ الاسلام بحرین ۱ ومیرزا نورالله فراهانی۲ که در آن‌زمان ضابط عشور وخروج بنادر بود وازطرف امام عمانی محمد بن برد ومحمدبن جساس که هردو از تجارعمدهٔ شهر جلفار وکل اختیار امور سیف بن سلطان بودند بنای صلح گذاشته شود باین نحو که مبلغ پنجهزار تومان لطف علیخان بوکلای سیف‌بن سلطان بدهد و ایشان دست از جزیرهٔ بحرین و قلعهٔ قشم و قلعهٔ لارك بردارند و شیخ محمدبن ماجد چون متمول و مالدار بود و ارکان دولت سیف‌بن سلطان او را محل اعتماد میدانستند بضمانت او اکتفا نموده اماکن مذکوره را خالی نمودند و بتصرف وکلای لطف علیخان دادند و آنچه از حقیقت حالات لطف علیخان معلوم گردید مردی بود درکمال جبن وسوء تدبیر و کثرت غرور وشدت غضب وطیش چنانکه در وقتی که او در بندر کنگ و حوالی لار بود بلوچان مکرانی با جمعیت وازدحام آمده تا هشت نه فرسخی لشکر اوتاخت وتاراج و غارت واسیر بینهایت نموده روانهٔ ملك خودگردیدند واز او با وجود داشتن سی‌چهل هزار

---

۱ ــ شیخ محمد بن ماجد شیخ‌الاسلام از اجلهٔ علماء ومحدثین و فقهاء بوده تألیف بسیار دارد از جمله تعلیقه برفقیه و کافی وتهذیب و استبصار و وافیهٔ فاضل تونی نوشته اعقاب او درشیراز وبحرین اهل علم وفضائل هستند. (شهاب‌الدین الحسینی النجفی)

۲ ــ میر نورالله فراهانی از سلسلهٔ مرحوم قائم مقام میباشد و او برادر میر هدایةالله ومیر روح‌الله است ، نسب مرحوم قائم‌مقام بمیر روح الله منتهی میشود .
( شهاب‌الدین الحسینی النجفی )

سوار و پیاده هیچ تدارکی بعمل نیامد و همچنین در زمانی که او در بندر کنگ بود محمود پسر امیر اویس غلزهٔ از قندهار بکرمان آمده تمام شهر کرمان را تاخت و تاراج وغارت و اسیر نموده و سه چهار ماه در شهر کرمان توقف نموده باز روانهٔ قندهار گردید و از لطف علیخان بعد از تشنیع و توبیخ مردم و استغاثهٔ اهل کرمان تدارکی که بعمل آمد آن بود که دو سه هزار کس را بکشتن داده چنانکه بعداز این در احوال محمود این واقعه بتفصیل مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی.

بالجمله لطف علیخان از بندر کنگ بعداز تمهید این صلح متوجه شهر لار گردید وچون وارد شهر لار شد مین باشیان و یوز باشیان را پیغام داد که دوسه سال شد که شما نوکرید ومواجب گرفته‌اید ودراین مدت ازشما کاری وجنگی بعمل نیامد باید که آنچه گرفته‌اید مسترد نمائید والا همهٔ شما را کند و دوشاخه نموده بانواع تعذیب گرفته خواهدشد.

چون سرداران سپاه این معنی را شنیدند با یکدیگر شور ومصلحت نمودندکه چون استرداد زر مزبورمقدور ما نیست وتکلیفی است مالایطاق بغی اختیار بایدنمود. همگی براین ممهدشده بنای کار خود را بر متمردی گذاشتند و در محلاتی که ساکن بودندکوچه‌بند نموده بر پشت بامها سیبه ساخته کماندار و تفنگچی نشانیدند.

چون این خبر بلطف علیخان رسید محمد قلی‌بیك قزوینی‌را که سردارفوج و میرشمشیر او بود با لشکروجمعیت بجنك آن‌مردم تعیین نمود. محمدقلی‌بیك با غرور موفور ونخوت فوج را برداشته برمحلات وخانه های آن‌قوم آمد وبعداز محاربهٔ بسیار چون بجرأت تمام‌آمده بود بضرب گولی تفنك بقتل آمد وقریب بدو صدکس از مردم لطف علیخان که از شجاعان ودلیران لشکر او بودندکشته شدند ولطف علیخان‌ناچار شده دست از ارادهٔ خود برداشت و سرداران لشکر نیزچون باو بی‌اعتماد بودند بملازمت اونتوانستند آمد. آخربرای رفع این فتنه بعدازگفتگوی بسیار بنابراین شد

که مجموع آن مردم از سیبه‌های خود بر آمده بهیئت مجموعی بجانب جنوب رویهٔ شهر لار که عبارت ازصحرای فاسکند وعماده ده‌و فداغ و بیرم تا کل‌واهل‌است۱ بروند و لطف علیخان نیز بطرف شیراز که مابین غرب و شمال لاراست روانه گردد چنانکه بهمین نحو بعمل آمد ولطف علیخان روانهٔ شیراز گردید . چون بجهرم رسید که بین شیراز ولار است خزانهٔایکه برای امام عمانی موعود بود وطلبیده بود رسید ، آنرا باتفاق میرشکار باشی که حاکم کوه گیلویه بود ونایب لطف علیخان با شش هفت هزار سوار روانه بجانب بندر کنگ نمود ، چون بدومنزلی لار رسید سرداران‌سپاهی که با لطف علیخان در شهر لار مصاف داده بودند از سمت صحرای فاسکند وغیره با غرور موفور بشهر لار مراجعت نمودند وچون خبر آمدن خزانه را شنیدندقوت‌طامعهٔ آنها بحرکت آمده برای تاراج خزانه و بدست آوردن آن متوجه شدند وچون‌ایشان را غرور دریافته بود درکمال بیخبری وبی‌پروائی بجهت آنکه معلوم نبود که خزانه از کدام راه می آید براهها‌ئی که مظنون ایشان بود که خزانه از آن راه خواهد آمـد متفرق شدند چنانکه میرزا رفیع لاری که منشأ این فتنه بود و سرکردهٔ آن‌قوم بود برکتل کورد۲ نشست وجعفر بیك کوسه که او نیز مین باشی عمده بود با یك دو هزار کس بر کتل برکه شیخ۳ توقف نمود و جعفر بیك قراباغی کتـل گراش٤ را مضبوط نمود .

در این بین حقایق این احوال بمیر شکار باشی رسید و نیز این سرداران اگرچه راه ها را مسدود نموده بودند لکن در کمال بی پروائی وبی‌اعتنائی‌شب‌وروز میگذرانیدند.

---

۱ ـ عماده ده درنه فرسخی مغرب شهرلار وفداغ درپانزده فرسخی مغرب آن و بیرم قریب بیست فرسخ دورتر ازاین شهر درجنوب غربی آن وکل یاکال درسه فرسخی شمال شرقی اشکنان مرکز ناحیهٔ بیخهٔ فال لارستان و اهل ( بفتح الف وکسرهاء هوز) درمشرق اشکنان واقع شده‌اند .

۲ ـ درسه فرسخی شمال شهرلار

۳ ـ جزء بلوك جهانگیریهٔ لار قریب بیستك

٤ ـ سه‌فرسخی مغرب شهرلار

چون میرشکار باشی بقریهٔ نیریز رسید براهنمائی مردم ده کوه۱ و کورده بقدر دوهزار کس از متجنده را برسر میرزا رفیع فرستاد و آن فوج دردم صبح وقتی رسیدند که میرزا رفیع و فوج او در خواب غفلت بودند . میرزا رفیع و مردم اورا مطلق فرصت حرکت دست و پا نشده همگی را دستگیر کردند و میرزا رفیع را کند و دو شاخه نموده نزد میر شکار باشی فرستادند و از آنجا او را روانهٔ شیراز نزد لطف علیخان نموده و میر شکار باشی با جمعیت خود و خزانه از کتل کورده گذشته داخل شهر لارشد .

چون این خبر بسایرسرکردگان که برکتلهای دیگر بودند رسید لشکر آنها متفرق گشته خود نیز بصورت مبدل ازکتلها فرود آمده بقصد گریختن باطراف متفرق شدند وچون احکام لطف علیخان باطراف وجوانب رسیده بودکه از فرقهٔ باغیان هرجا کسی وارد شود ومردم آنجا درگرفتن آنها مساهله نمایند مستحق قتل وغارت وتاراج خواهند گردید مردم اطراف جویای اخبار آنها بودند و بهمین سبب همگی دستگیر گردیدند چنانکه نه کس از سرکردگان عمده را با میرزا رفیع که در شیراز نزد لطف علیخان آوردند، همگی را بردار کشیده بضرب گولی تفنگ مقتول نمود و میر شکار باشی خزانه را بنزد شیخ محمدبن ماجد بحرانی رسانید و قبض گرفته مراجعت نمود و چنین شنیده شد که شیخ محمدبن ماجد مبلغ مذکور را نزد خود نگاه‌داشته من‌جملهٔ آن بدفعات هزار و پانصد تومان تا دو هزار تومان زیاده بوکلای امام مسقط نداد و آنرا نیز اکثر جنس داد و چون درهمان ایام سیف‌بن سلطان که امام مسقط بود بمقر اصلی او که درك اسفل باشد نزد مقتدای خود ابن ملجم ملعون رفته بود و درمیان اولاد واقارب او برسرسلطنت وامامت نزاع بودکسی ببازخواست آن متوجه نشد.

---

۱ ــ یك منزلی شمال کورده

## ذکر در بیان انقراض دولت لطف علیخان سپه سالار و برادرزادهٔ او که فتحعلیخان وزیر اعظم بود

اما احوال لطف علیخان وفتح علیخان برادرزادهٔ او که وزیراعظم بود آنست که چون خاقان سعید شهید چند وقتی درقزوین گذرانید و امور سلطنت و حل و عقد آن باختیار فتح علیخان بود وهرچند فتح علیخان نسبت بامرای دیگر که فساد امزجهٔ آنها از حد اعتدال بدر رفته بود بالنسبه درتدابیر و کاردانی کمال امتیاز داشت لکن سررشتهٔ امور نه بنحوی از دست بدر رفته بود که بتدبیر او باصلاح تواند آمد زیرا که از پادشاه تا امرای دیگر همگی متفق‌السلیقه بودند در راحت طلبی و جبن و از مقدمهٔ جنگ وجدل احترازکردن و حسد بر یکدیگر داشتن و مغلوب‌الغضب بودن ومطلق نظر در عواقب امور نداشتن چنانکه بسبب همین اخلاق ذمیمه هیچ امری از امور سلطنت پیشرفت نمیشد وهرتدبیری که وزیرمینمود قورچی‌باشی نقیض آنرا میگرفت و آنچه قورچی باشی ممهد مینمود وزیر خلاف آنرا صواب میشمرد وپادشاه‌نیز طبیعت بعلت تامه داده بمصداق این بیت :

عاقل کند متابعت زیر دست خویش　　　در هر رهی که پا نرود سر نمیرود

القصه خود نیز درخیر وشرمطلق غور نمی‌فرمود و هریك از متناقضان آنچه از مطالب متناقضهٔ خود بعرض پادشاه میرسانیدند درجواب همه بغیراز کلمهٔ «یخشی‌در» که بزبان ترکی بمعنی بسیار خوب است چیزی نمیفرمود چنانکه یکی ازظرفا در آن وقت این بیت گفته بود، شعر :

آن زدانش تهی زغفلت پر　　　شاه سلطانحسین یخشی در

الغرض بسبب نقیض‌گیری و حسد وعدم بند وبست و وفور طمع که درکانون طبیعت اهل‌کار آن درگاه سلطانی غلبهٔ تمام داشت بنوعی که هریك از عمال ولایات چون از حضور اعلی سرافراز بخدمتی وحکومتی میشدند مبلغها بطریق ندرانه و

رشوه از آن شخص بعنوان تقبل میگرفتند و شخصی دیگر که وجه رشوه را زیاد مینمود با وجود حصول فرمان و خلعت و راهی شدن باز او را از بین راه برگردانیده تشریف وفرمان را مسترد نموده کار را بشخصی که وجه زیاده داده بود تفویض نموده بقاعدهٔ دور وتسلسل پیوسته بازار تغییر وتبدیل عمال دایر ورایج بود چنانچه شخصی که ازحکومت کاشان معزول شده او را از بین راه برگردانیدند این بیت گفته بود، شعر:

معزول شدم بنده بکاشان نرسیده　　　گرگ دهن آلودهٔ یوسف ندریده

خلاصه اینکه همهٔ امرا از قورچی‌باشی۱ که محمد قلیخان شاملو ولد محمد مؤمن خان شاملو بود، که بعد ازعزل فتح علیخان داغستانی او بمنصب والای وزارت اعظم سربلندی یافت، وقول لار آقاسی۲ که رستم خان نام داشت و مصطفی خان که میرشکار باشی بود وعمدهٔ ندمای پادشاه که کلید حل و عقد امور دردست ایشان بود و همهٔ امرا واهل خدمات دیگر بی‌دخل بودند.و آن ندما دو کس بودند یکی میرزا رحیم حکیم باشی ودوم ملا محمد حسین ملاباشی .

بالجمله همگی کمرعداوت با فتح علیخان که بحسب تدبیر و کاردانی بالنسبه بآن نادانان مزیت تمام داشت و بحسب اعتبار وزیر اعظم بود بسته همیشه در تدبیر برانداختن وخیال کارشکنی او میبودند تا آنکه دراوایل سال هزار ویکصدوسی‌وسه (۱۱۳۳) هجری فرصت یافته در پیش پادشاه او را متهم بخروج وبغی نمودند و خاطرنشان پادشاه کردندکه اوقصدگرفتن وقید نمودن موکب عالی‌را دارد.

خاقان سعید شهید را بسبب سادگی وبلاهت این‌سخنان دردل کارگر آمده حکم قید نمودن او را بایشان نمود چنانکه مسموع گردیدکه جناب ملاباشی منصب فضیلت

---

۱ ــ قورچی باشی ریش سفید کلیهٔ ایلات مملکت و عمده ترین امرای دولت صفویه بوده .

۲ ــ قولار یاقوللر آقاسی ریش سفید غلامان‌خاصهٔ‌سلطنتی ودررتبه بعداز قورچی باشی بوده .

را بجلادی تبدیل نموده بروایتی بدست خود و بروایتــی بدست پسر خود بنوك خنجر چشم فتح علیخان را بعد ازقید نمودن ازحدقه بر آورد و اموال اوقدری ضبط بسرکار پادشاهی وتتمه بفحوای هباء منثوراً بدست هر که اوفتاد متصرف شد و وزارت اعظـم بمحمد قلیخان شاملو تعلق گرفت ومصطفی خان میرشکار باشی را قورچی‌باشی نمودند وایشان جمعی را ازمعتمدان خود باستقبال لطف علیخان که از شیراز متوجه اصفهان بود فرستادند که درهرجا باو رسند او را مقید نموده درکمال اهانت و ذلت و خواری دراصفهان آورده محبوس نمایند چنانکه محصلان امرمذکور درقریهٔ ایزد خواست که چهارمنزلی اصفهان است بلطف علیخان رسیده حسب‌الأمردست اورا بسته وسراو را شکسته و دوشاخه نموده باصفهان رسانیدند و برطبق خواهش امرا او را ملبس بلباس نسوان نموده برگاوی واژگون سوار کرده دم‌گاو را بدست او داده بودند و لوطیان شهراستقبال اوکرده وچندسگی را بهیئت کتل اسب پیش پیش او میکشیدند و از اطراف وجوانب تف ولعنت واهانت بی‌نهایت نموده اورا حبس نمودند .

## ذکر بقیهٔ احوال شاه سلطان حسین در مدت بودن قزوین وسبب مراجعت نمودن او باصفهان

اما چون فتح علیخان را حسب‌الحکم پادشاهی‌کور نموده قید کردند عمـال ومتعلقان او را هرجا یافتند برای تفحص اموال بلطف وعنف آنچه ممکن‌بود از ایشان بدست آوردندودراین بین‌بنحوی‌که بتفصیل بعد ازاین بتحریر درخواهدآمد ان‌شاءالله تعالی عریضهٔ محمود غلزهٔ باسراسدالله‌خان ابدالی‌که درحوالی زمین داور با اوبرسر قلعهٔ فراه جنگ‌کرده‌بود اسدالله را درجنگ بقتل رسانیده متضمن اظهارکمال‌خلوص عقیدت وبندگی واظهار پشیمانی وتبری ازاعمال و افعال پدر از روی‌مکر و خدعه و استمزاج احوال پادشاه وامرا واینکه ایشان درچه قصد واراده‌اند با فرستادهٔ او رسید وبعد از عرض پادشاه وامرا چون همگی مستغرق بلاهت وسفاهت وغرور و نخوت و

بیخبری ازمعاملات جنگ وجدال وسهل‌انگاری‌این‌نوع اموربودند سخنان روی‌اندود او را حمل برصدق واخلاص نموده او را مخاطب بخطاب حسین‌قلیخان وملقب بلقب صوفی صافی ضمیرنموده خلعت واسب وشمشیر ورقم حکومت قندهاربرای او ارسال نمودند و باعتقاد خود خاطرازمقدمهٔ قندهارجمع نموده‌برای مقدمهٔ هرات‌اسمعیل‌خان راکه ازجملهٔ غلامان معتبر پادشاهی‌بود سپه‌سالار وسردار آن مهم نموده ازاومچلکا۱ والتزام تسخیرهرات گرفته تا اینکه اگرعهده برنشود سر ومال وعرض او بحکم پادشاه درمعرض تلف باشدواو را روانهٔ سمت خراسان نمودند و پادشاه خود دراوایل شهر ربیع‌الأول سنهٔ هزار ویکصد وسی وسه (۱۱۳۳) هجری از قزوین بر آمده بعد قطع منازل ومراحل با فتح وظفر وارد دارالسلطنهٔ اصفهان گردید .

اکنون مناسب چنان مینماید که قلم وقایع رقم متوجه تحریر احوال محمـود نامحمود غلزهٔ ومتوجه شدن او برسرپادشاه والاجاه وبلاد عراق وفارس گردد زیرا که عمدهٔ سوانح که باعث فتن وآشوب و خرابی بلاد ایران بل ربع مسکون گردید این مقدمه بود و المعونة من الله المعین.

## ذکر احوال محمود غلزهٔ و کیفیت رسیدن او بسلطنت ایران تا متوجه‌شدن او بمستقر جحیم

ز جور وظلم کار اهل ایران بس که درهم شد

برای انتقام افغـان مظلومـان مجسم شد

برمستخبران احوال بلاد ایران و جویندگان انقلاب آن زمان وبرهمخوردگی آن بلاد بهشت نشان مخفی و پوشیده نماند که چنانکه سابق براین در ذکر احوال امیراویس غلزهٔ محرر گردید محمود ولد او بعد از آنکه یك سال عبدالعزیز عمش بعد از برادر حکومت قندهار نموده بود او را بقتل رسانیده لوای حکومت برافراشت

---

۱ ـ مچلکا کلمه‌ایست مغولی بمعنی التزام نامه

و زیاده برپدر در تألیف قلوب سپاه و رعیت کوشیده مردم آن بلاد و رؤساء افاغنهٔ دیو نژاد را گرویدهٔ خود نمود و ازجمله افاغنهٔ کوهستان کابل و ملا های آنها شخصی را که از روی تعظیم و تکریم بمیانجی مشهور بود که درصحبت بعضی‌ازمرتاضین‌وفقرای‌توران تحصیل بعضی ازاشغال واوراد بر طریقهٔ فقرا نموده بود و پاس انفاس و حبس نفس را ورزیده بود چنانکه دراواخر بهمین نام مشهور شده و نام اصلی او معلوم نبود در آن اوقات بمحمود برخورده او را معتقد خود ساخت و ببعضی از اشغال واعمال فقرا او را مشغول گردانید لکن چون میانجیو این طریقه را ازاستادی کامل بنحوی که شاید وباید اخذ نکرده بود وبعضی ازامور اختراعی وتصرفات واهی از نزد خود برطریقهٔ مشایخ سلاسل افزوده بود او را صفائی در باطن حاصل نبود اما محمود را چون استعداد و مناسبت‌این‌طریق نسبت باستاد زیاده بود وبجد وجهد تمام مشغولی میورزید فی‌الجمله صفائی در باطن و کشف بعضی از مغیبات آتیه قبل‌از وقوع واخبار بامور مستقبله اورا بهم میرسید واین معنی موجب مزید غرور او گشته صاحب دواعی عمده گردیدوافاغنه نیز نسبت باو اعتقاد پیری ومریدی بهم رسانیده درحلقهٔ ارادت و مریدی او در آمدند وبعد از آن بنحوی که سابق براین در احوال فرقهٔ ابدالی مذکور شد با اسدالله خان ابدالی برسرقلعهٔ فراه درحوالی منزل دلارام چنگی مصاف داده اسدالله خان را بقتل رسانید وسر او را از روی مکر و خدعه بدرگاه گردون مساس پادشاهی با عریضهٔ عفو تقصیرات والد خود واینکه هرچند والد او باغی وطاغی بود من ازافعال او بری و مستعفیم وبفحوای آیهٔ کریمهٔ و لا تزر وازرةٌ و زراخری اگر از تقصیر این غلام در گذرند هر آینه با افواج و قبیلهٔ خود ازاین جانب و سرداری که از حضور فیض گنجور برای قلع وقمع فرقهٔ ابدالی تعیین شود از آن جانب هر آینه در تسخیر هرات کمـال بندگی و فرمان پذیری بعمل خواهم آورد فرستاد وامیران حضور پادشاهی کلام‌ظاهر صدق باطن حیلهٔ اورا اعتماد نموده از راه سادکی و راحت طلبی خلعت و شمشیر و

اسب و رقم حکومت قندهار از درگاه والا برای او فرستاده ملقب بلقب صوفی صافی ضمیرو اورا مخاطب بحسین قلیخان نمودند وچنین مسموع شد که بعضی از نکته‌سنجان قزوینی در آن زمان تاریخ قتل اسدالله خان را بردست محمود غلزهٔ چنین یافته اند : « اسد را سگ شاه ایران درید » که موافق حساب ۱۱۳۲ هجری شده باشد وقائل این مصراع تفاوت یك سال را مجاز داشته .

القصه بعد از آنکه محمود باین عریضهٔ حیله اندود وجواب سرا پا بلاهت از طرف پادشاه و امرا خاطر جمع نمود ببهانهٔ مهم هرات سر انجام سپاه نموده از راه سیستان و بیابان ناگاه بی خبر خود را بحوالی بم و نرماشیر و خبیص که از توابع کرمان و دهنهٔ بیابان است رسانیده بلا تأخیر وارد حوالی شهر کرمان گردید و حاکم کرمان در آن زمان از جانب پادشاه حسین خان سیستانی بود. چون در خود استعداد محاربه با محمود را ندید و مردم شهر کرمان نیز بسبب آنکه سالها برفاه و امنیت گذرانیده بودند وخوفی و بیمی از لشکر بیگانه درخاطر ایشان نبود و نیز کرمان حصاری و قلعهٔ نداشت و حاکمی نیز نبود کدخدایان واعزهٔ شهر با کلانتر و داروغه ناچار شده باستقبال محمود مبادرت نمودند و چون محمود وارد شهر گردید تاحدی در ظاهر بتألیف قلوب سکنهٔ شهر میکوشید تا آنکه خبر این سانحه بعرض امرای پادشاهی در قزوین رسید واز آنجا احکام بنام لطف علیخان سپهسالار که دربلادفارس بود صادر گردید باین مضمون که با وجود بودن آن سپهسالار عظیم الاُقتدار بقرب وجوار کرمان و متوجه نشدن بتنبیه محمود مردود کمال استعجاب روی داد ، باید که بمحض رسیدن حکم پادشاهی بی تأمل متوجه دفع این حادثه کردد . چون این رقم بلطف علیخان رسید محمدقلی بیك قزوینی را که میر شمشیر اوبود با قریب‌هشت نه هزار سوار از قشون فارس و کوه گیلویه و شوشتر و دزفول و رامهرمز و قلعهٔ سلاسل با جمعی کثیر از مین باشیان و یوز باشیان و سرداران برسر محمود تعیین‌نمود

وچون این سپاه از راه نیریز و قطرو که عوام آنرا گدرو گویند از کفهٔ نمك کـه فاصل بین توابع فارس و کرمان است عبور نموده وارد خیر آباد نمك که اول دهات میمند وسیرجان است گردید بعضی ازسرداران کرمان مانند امیر بیك طاهری وخواجه کریم الدین براکوهی وسالارعسکر بلوك اقطاع ملحق بفوج او گردیدند. سابق برحرکت قشون خبر آمدن فوج قزلباش بمحمود رسیده بود وزکریا سلطان نامی از افاغنهٔ غلزهٔ که سمت قرابت با او داشت باسیصد سوار افغان بقریهٔ مشیز فرستاده بود کـه بطریق قراولی از راه خبردار باشند .

سر کردگـان کرمان فوج محمدقلی بیك را راهنمائی نمودند و بی خبر برسر زکریا سلطان بردند ، چون موما الیه بیخبر بود مطلق دست وپائی نتوانست زد، زکریا سلطان باسیصد کس افغان مجموع بقتل رسیدند . چون این خبر بمحمود رسیدخود حرکت کرد، با جمیع فوج افغان برسر محمدقلی بیك آمـد و محمدقلی بیك بسبب آن فتح جزئی چون غرور موفور بهم رسانیده بود در کمال بی اعتنائی در برابر فوج افاغنه صف آرا گردید و باندك زد و خورد سهلی شکست برلشکر محمدقلـی بیك افتاده قـریب بدو هـزار کس بقتل رسیدند و تتمهٔ سپاه با سردار هـزیمت یافته باطراف و جوانب متفرق گشتند و محمود در آن سال بهمین قدر اکتفا نموده بکرمان مراجعت نمود . چون سپاه قلیلی همراه داشت که زیاده از دوازده هزار سوار نبود و این آمدن برای امتحان بود که از احوال بلاد ایران اطلاع بهم رسانیده درباب تسخیر آن بلاد فکر اصلی نماید.

بنابر این شهر کرمان را تاخت و تاراج نموده و جمیع سر کردگان و رؤسا از سپاهی و تجار و اربابان وکدخدایان شهر را اسیر نموده ارادهٔ مراجعت بقندهـار داشت و مجموع بودن او در کرمان نه ماه بود کـه در این بین از قندهار خبر رسید که بیجن سلطان لزگی که سابق براین درزمان دولت صفویه بجهتی از جهات درفراه

ساکن میبود و بسبب اشتراك مذهب که با افاغنه داشت با ایشان محبت و دوستی‌می ورزید زیراکه فرقهٔ لزگیه‌که درحوالی شیروان وشماخی میباشند اهل سنت وجماعت و حنفی مذهب اند و بالطبع با همکیشان خود یکدل و یك جهت میباشند و محمود بهمین جهات اورا از جملهٔ یك جهتان خود دانسته رفیق و مصاحب خود کرده بود چنانکه در وقت برآمدن از قندهار بقصد کرمان مشار الیه را معتمد دانسته نایب و جانشین خود کرده در قلعهٔ قندهار گذاشته بود در این وقت بیجن سلطان مذکور اطاعت ونوکری افاغنه را ننگ وعار خود دانسته ونیز طمع‌در حکومت قندهاروتوابع بهم رسانیده باتفاق جعفر خان سیستانی که محمود او را دستگیر کرده درقلعهٔ قندهار محبوس کرده بود تمهید نموده و باظهار دولتخواهی صفویه و دستیاری رعایای قندهار که اکثری شیعه وخواهان سلطنت صفویه بودند در قلعه خروج نموده جمعی از افاغنه که هرجا در قلعه بیخبر بودند بقتل رسانیده قلعه را متصرف گردید اما از سوء تدبیر و عدم موافقت تقدیر لازمهٔ هوشیاری و خبرداری را بکار نبرده در کمال بیخبری شب را بروز رسانیده در وقت صبح فرقهٔ افاغنه که در بیرون بودند خبردار شده از بعضی بروج بدستیاری‌کمند خود را ببالای قلعه رسانیده بیجن سلطان و ملك جعفر خان را با سایر رعایا که با اوشان متفق شده بودند ودر قتل افاغنه شریك بودند همه را بقتل رسانیده قلعه را باز بدست آوردند وبتعجیل تمام قاصدان و چارپایان را برای اخبار بکرمان نزد محمود فرستادند.

محمود بعد از استماع این خبر شهر کرمان را قتل و غارت واهالی آنرا اسیر نموده بقندهار مراجعت نمود ودر آنجا بعد ازچند ماه بموافقت فرقهٔ ابدالی وبلوچان مکرانی و هزارجات وفارسی زبانان جمعیتی معقول نموده بقدر چهل پنجاه هزارسوار مرتبهٔ ثانی در شهر شوال سنهٔ یکهزار و یکصد و سی وسه ( ۱۱۳۳ ) هجری بکرمان رسید و بمحاصرهٔ شهر قیام نمود و از جانب پادشاه در آن وقت بعد ازعزل حسین‌خان

سیستانی رستم محمدخان حاکم بود و رستم محمدخان قبل از آمدن محمود حصاری محکم ساخته بود که بعد از آمدن محمود باندرون شهر نتوانست رفت .

در ماه ربیع الأول سنهٔ هزار ویکصد وسی و چهار (١١٣٤) بقولی رستم محمد خان بمحمود پیغام فرستاد که اگر شما را مدعی گرفتن ملك است پس اول اصفهان را بگیرید بعد از آن ما هم تابع اصفهان هستیم و اگر شما را مدعی تاخت و تاراج ملك است پس تاخت و تاراج بسیار کرده اید . و بقولی در آن ایام رستم محمدخان فوت شده بود ، مردم شهر پیغام داده بودند و شمشیر و اسب برای محمود فرستاده ، محمود نیز حرف آنها را شنید از راه میمند و سیرجان متوجه اصفهان گردید و امنای دولت پادشاهی بتهیهٔ اسباب قتال مشغول شده با موازی هفتاد هزار سوار چیده دواسبه و توپخانهٔ بسیار و پیاده بیرون از حد شمار در روز دوشنبه بیستم جمادی الاولی سنهٔ یکهزار و یکصد وسی و چهار (١١٣٤) هجری مطابق اودئیل ترکی درگولون آباد چهار فرسخی اصفهان تلاقی فریقین شد.

چون بعضی از امرا و سرداران با او در جزو راه سازش و پیغام داشتند بعد از اندك زد وخوردی قزلباشیه مغلوب و رستم خان قوللر آقاسی ثبات قدم ورزیده با احمد خان توپچی باشی وجمعی ازاعیان وکبار دولت مقتول گشتند و تمامی توپخانه واسباب اهل‌اردو بتصرف افاغنه در آمده بقیة السیف وارد شهراصفهان‌شده وبنای سیبه بندی در دروب و محلات گذاشتند . بعد از دو روز محمود عاقبت نامسعود فرح آباد را برای نزول اختیار ، بیت :

قدم نا مبارك محمود — گر بدریا رسد بر آرد دود

و از پشت سیبه ها آغاز نایرهٔ قتال نمود . در غرهٔ جمادی الآخرهٔ سنهٔ یکهزار ویکصد وسی پنج (١١٣٥) هجری که سلطان دار القرار عالم یعنی مهر جهان آرا بعزم تسخیر شهرستان حمل رایت اعتلا افراخت لشکر بهار بر همزن هنگامهٔ بهمن وغارتگر شهر

اردی گشت و افغان هزار دستان با هزار داستان شور افـروز فرح آباد گلشن و هزارهٔ بلبل و بلوچ خارائی گل مالك پایتخت چمن گردید محمود خان باکمال‌شوکت وابهت دست تعدی بتاخت و تاراج دراز کرده باندیشهٔ اینکه امـداد ازطرفی باصفهان خواهد رسید سلك جمعیت خود را از هم نمی پاشید . اعیان دولت فکری که از برای کسر شوکت خصم بداندیش اندیشیدند این بود که سلطان محمود میرزا ولـد اکبر خاقان شهید را درهفتم شهر رجب بولیعهدی بر آورده بعد از چهار روز اورا بدمیرقاپی راجع کردند وصفی میرزا برادر اورابجای او برمسند ولایت‌عهد تکیه‌دادند. باز دربیست وهفتم‌رجب خلع‌خلعت‌جهانبانی از او کرده قرعهٔ این‌فال بنام شاهزادهٔ والاگهرطهماسب میرزا زدند و در شب بیست وسوم ماه مبارك رمضان سنهٔ‌مذکوره در ظلمت لیل او را روانهٔ کاشان ساختند کـه شاید در سمت قزوین و آذربایجان جمعیتی منعقد و لشکر مستعد کرده منشأ امری شود و جمعی از امرا وامیر زادگان سیما محمد علیخان‌ولد اصلانخان که ازجملهٔ‌غلام زادگان معتمد پادشاهی وتوپچی باشی یعنی داروغهٔ توپخانهٔ جنسی باصطلاح هند بود و اسمعیل آقای خواجه سرا جبه دار باشی وجمعی دیگر از امیر زادگان و میرزا سید احمد[۱] ولد میرزا ابوالقاسم ولد نواب میرزا داود متولی مشهد مقدس رضویه صلوات الله علیه و جمعی دیگر از معتمدین را همراه شاهـزادهٔ کامکار نمودند .

بعد از خروج طهماسب میرزا افاغنه بنای محاصرهٔ شدیدگذاشتند، اطراف شهر را سیبه بندی و راه آمد و شد را بیکباره مسدود ساختند ، پس یأس تمام بحال خاص و عام راه یافته روز بروز قوت ضعف و ضعف قوت پذیرفته آتش غـلا و نایرهٔ بلا بالا گرفت بحدی که مردم برای اکل میته میمردند و بزرگان در اسواق و محلات اطفال خرد سال را دزدیده ذبح کرده میخوردند ، دلها برای گندم چون سینهٔ گندم چاك و طایر جانها در غم دانه گرفتار دام هلاك ، نانوا نان میگفت و جان میداد . شعر:

---

۱ - یعنی میرزا سید احمدخان مرعشی اباً وصفوی اماً (شهاب‌الدین النجفی المرعشی)

گرده اش خون میشدی تا گردهٔ　　　از تنور رزق بیرون میکشید

برای گردهٔ نانی درونها چون تنور باتش حسرت میتافت و چشم مردم قرصی برای نهاری سوای پنجه کش خورشید نمی یافت ، از شورچشمی زمانه عهدی شد که شیرین دهنان بیاد شکر لب خویش می‌مکیدند وشکر لبان بجای ریزهٔ قند نبات می‌خائیدند ، بهوس میوه دامن از گل زندگانی برمیچیدند وبیاد انگور خاك پای تاك را ازیك مبل راه چون توتیای غوره بچشم میکشیدند . کسانی که از جامهٔ ابریشمین تن‌میپوشیدند چون کرم پیله ببرگ خوردن شدند۱ وجمعی که پوست کنی مغز پستهٔ تازه وسیب آزایش۲ وانگور مهره میمودند از بیمهری ایام بپوست درختان افتادند واگرنه‌ارزنی میجستندرفیق را بی نخود سیاه میفرستادند ، اگرحبهٔ جاورسی می‌یافتند درتقسیم آن مته برخشخاش مینهادند ، کسی روی پیاز را سیرنمیدید ودانهٔ ماش ازشادانج عدسی عزیزتر گردید ، سائلان ازبردن‌اسم نان تودهنی میخوردند ودیوانگان ازحسرت خوردن سنگ طفلان را چون خشت لحد با خود بحسرت میبردند ، اوجاق مطبخیان کور شد و چراغ دودمانها بی نور ، آشپز در آرزوی طعام خیال خام می‌پخت ومیسوخت ، بیت :

هیمه در بیشهٔ امید نماند　　　آرزو های خـام را نازم

امنای دولت سلطانی را سررشتهٔ طاقت گسیخته وخاك عجز و هوان برفرقشان بیخته تا اینکه‌تن برقضانهاده بدادن شهر مصمم گشتند ، در یازدهم محرم سنهٔ یکهزار و یکصدوسی وپنج (۱۱۳۵) هجری خاقان سعید شهید را بفرح آباد برده افسر سروری را برسر آن حسرتکش تاج وافسر زدند و تمامی سرداران لشکر و مقربان آن سرور بآئین مقرر در رکاب آن حضرت بفرح آباد الم بنیاد آمدند ، محمود عاقبت مردودچون این حال مشاهده نمود درنهایت قواعد ادب را مرعی داشته وهمان شب کس برای ضبط

۱ — دراصل : تنیدند　　۲ — سیب آزایش از انواع ممتاز سیبهای اصفهان است ودر ترجمهٔ محاسن اصفهان مکرر ذکر آن آمده ( رجوع شود بحواشی آن کتاب ) و انگور مهره نیز از اقسام انگورهای ممتاز است .

خزانه و کارخانجات پادشاهی روانهٔ اصفهان ساخت وخود در چهاردهم ماه مزبور با فر فرعونی و بیداد شدادی داخل شهرشده سکه و خطبه بنام خود کرد . کیفیات وقایع شهادت خاقان سعید شهید را شیخ محمد علی حزین ومیرزا مهدیخان مصنف تاریخ نادری بتفصیل ذکر نموده‌اند از آنجا طلب باید داشت .

بعد از آنکه سنوح واقعهٔ اصفهان در آخر محرم سنهٔ مشارالیه در دارالسلطنهٔ قزوین بطهماسب میرزا رسید براورنگ شاهی جلوس کرده سخن سنجان قزوین « آخر ماه محرم » را تاریخ جلوس اویافته‌اند.

## ذکر خروج میرزا سید احمد ولد میرزا ابوالقاسم نوادهٔ نواب میرزا داود که دراوایل حال مشهوربسید احمد خان و بعد از آن سید احمد شاه شده بود باراده و تقدیر ملك مقدر منان

نکته سرایان جواهرسخن‌شناسی وخرده بینان رموز داستان طرازی باین‌مزمار شیرین زبان قلم را درقانون نو ادائی بمنصهٔ جلوه‌گری درآورده‌اند که در اواخر سنهٔ یکهزار ویکصد وسی وشش (۱۱۳۶) هجری بعد از آنکه محمود افغان مسلط اصفهان گردید شاه سلطان‌حسین وسایر پادشاهزادگان صفوی را محبوس نمود چنانچه سابق مرقوم قلم وقایع رقم شده بود درایام محاصرهٔ اصفهان طهماسب میرزا راکه فرزندصلبی خاقان شهید بود حسب‌الأمر ولی عهد نموده برای تحصیل سپاه و لشکر باتفاق بعضی امرا وامیرزادگان وغیره معتمد پادشاهی ومیرزا سید احمد ولد میرزا ابوالقاسم نوادهٔ نواب میرزا داود متولی‌مشهد مقدس معلی که از اعاظم سادات عالی درجات واعزهٔ افاخم دهر ذوالحسب‌المنیع والنسب‌الرفیع جامع آیات‌الدرس و النفس ناصب ر ایات‌النقل والعقل و داماد شاه سلیمان ماضی‌بود ونسبت شریفش ابا بحضرت میرقوام‌الدین‌الشهیر بمیر بزرك والی ولایت مازندران و اماً بشاه عباس ماضی منتهی است و در عنفوان شباب ابجدخوان مکتب خانهٔ رایش صاحب ری وزله بند عنوان آلایش صد چوحاتم طی‌لطف طبعی‌چون رحیق صهبا و اصابت فکری چون سهام قضا داشت ، پادشاه آگاه

دل جوهر شناس اعنی شاه سلیمان ماضی انارالله برهانه از نامش بخلیفه سلطان ما تعبیر میفرمود و تولیت سرکار فیض آثار شاه خراسان علیه‌السلام که باعتقاد اهالی ممالك ایران برهمهٔ مناصب عالیه رجحان دارد بنواب میرزا تعلق داشت و در سنهٔ یکهزارو نود و دو (۱۰۹۲) هجری بعد از فوت شیخ علیخان وزیر مرحوم آن منصب والا راهم نامزد آن جناب فرمود و تا واقف شدن نواب میرزا بدقایق امور مالی حکم شد که وحیدالزمانی آقا میرزا طاهر قزوینی نیابةً بسرانجام آن مهم پردازد و میرزای غفران پناه را ده نفر اولاد ذکور وچهار نفر اناث بود : اکبر از همه میرزا ابوالقاسم والد سید احمد شاه است.

چون امرای پادشاهی از قریهٔ گولون آباد منهزم شده در اصفهان بحضور خاقان سعید شهید فائز گردیدند و آن حضرت آنها را در مقام اعراض و اعتراض برآورده مخاطب و معاتب ساخت آخرالأمر بنا برسیبه‌بندی دور شهر ها شده محافظت هرحد ومحله بیکی از امرا وسران سپاه تقسیم یافت ومحمود خان افغان توپهای کلان که در جنك گولون آباد از قزلباشیه بدست آورده بود برسیبه‌ها بسته تزلزل در ارکان‌ثبات وقرار اهل سیبه ها افکند لهذا پادشاه در باب برآوردن توپهای مذکور ازتصرف آن اشقیا بجمهور امراتأکید بمبالغه نمود ، نهایت هیچیك از آنها این‌مطلب را درقوهٔ خود ندیده شانه خالی نمودند وجماعت افاغنه بواسطه اضرار توپهای صاعقه کردار قیامت لهیب آتش فشان در خرمن حیات جمعی از برنا وپیر می‌افکندند . میرزا ابوالقاسم کـه از اقربای پادشاه و بعد از فوت والد خود در درگاه سلطانی بدستور معزز بود جون حال بدین منوال مشاهده نمود بعرض رسانید که هرگاه این خدمت باین فدوی مقرر شود رفته توپهای مذکور را از ید جماعت یاغی انتزاع نموده می آورم . ابتـدا نظر بفرط توجهات والطاف که پادشاه را با او بود رضا باین معنی‌نمیداد بعد از مبالغهٔ او مأذون فرمود و او با جمعی از رزم‌آزمایان معرکهٔ نبرد از شهر برآمده مثل برق لامع وسیف قامع خود را بلشکر افغان زده ومغلوب نموده بتوپها رسیده چند عدد از

آنها راکه وزین‌تر بودند میخ زده ومعیوب‌نموده و آنچه توانست باخود آورد وبازخود را بفوج سد راه زده با حصول مطلب معاودت بشهر نمود .

این معنی باعث سرور تا محصور پادشاه وسپاه گردید وخاقان سعید شهید او را بکنار عاطفت گرفته تحسینات بلا نهایت فرموده مقرر شد که هرگاه افاغنه در هریك از سیبه‌ها جنك اندازند بتعجیل هرچه تمامتر امیر صاحب سیبه میرزا را مخبر نماید که او رفته کمك اهل سیبه کند چنانچه روزی آدم محمود آقای ناظر آمده خبر رسانید که افاغنه جمعیت نموده ودرسیبهٔ آقای مذکور آتش‌حرب مشتعل دارند وکار را براو بسیار تنگ نموده‌اند بمجرد این‌خبر میرزا ابوالقاسم باجمعی که در آن‌وقت‌حاضر بودند متوجه سیبهٔ او گردید .

وقتی رسید که افاغنه با اهل سیبه بگیر و دار مشغول بودند و نزدیك بود که سیبه را تصرف نمایند که او رسیده بلا تأمل خود را برفوج افغـان زده حربی صعب روی نمود وافاغنه منهزم رو بفرار نهادند واو تعاقب‌نموده چندفرسخ افغان را دوانیده متفرق ساخت ودر وقت مراجعت منهیان خبر دادند که میرزا سید احمد درسمتی بـا افاغنه مشغول حرب است وافاغنه دور او را گرفته‌اند .

از شنیدن این خبر عرق ابوت او بحرکت آمده بدون تقید جمعیت سپاه اشهب صبا رفتار را بآن صوب درحرکت آورد بنحوی که احدی از ارادهٔ او آگـاهی نیافت مگر دو نفر از غلامان گرجی که یکی را نام هوشنگ ودیگری را لاچین بود ، با او اسب برانگیخته قضا را بعد از قدری طی مسافت و دور شدن از لشکر درخت چنار عظیمی‌نمودار شد ، چون شهادت او بردست افغان‌درجریدهٔ مشیت ازلی ثبت‌گشته بود شخصی افغان تفنگچی در بالای درخت مخفی شده بود ، رسیدن او بپای آن درخت همان وسردادن تفنك همان ، قضا را گولی تفنگ برپیشانی آن هزبرمعرکه‌هیجا آمده شربت ناگوار اجل نوشید ، نهایت تا رسیدن بشهر رمقی ازحیات اوباقی بود . حاصل اینکه یکی از آن غلامان با ضرب تفنگ افغان اجل برگشته را از درخت بخاك‌مذلت انداخته وسراورا بریده ودیگری‌میرزا را براسب‌بسته بشهر رسانید امامعالجهٔ‌جراحان

واطبا مؤثر اثری نگردیده بعد ازسه‌روز بجوار رحمت ایزدی پیوست ودر مقبرهٔ والد خود مدفون گردید .

چون خبر فوت او اصغای سمع باریافتگان مجلس ارم تزیین خسرو ایران گردید محفل بهشت آیین نمونهٔ ماتم‌سرا بلکه‌در تمامی شهر اصفهان صورت‌روز رستاخیز ظاهر شد.

آن مرحوم را از صبیهٔ میرزا ابراهیم خلیفه سلطـانی دو پسر نیك اختر و یك صبیهٔ فرخنده سیربود ، میرزا سید احمد و میرزا عبدالائمه که ان‌شاءالله بعداز این ذکر احوال آنها مذکورخواهد شد .

وبعداز آن[1] میرزا محمد علی[2] و بعد از آن میرزا عبدالله[3] که در مشهد مقدس از جانب پدر نایب بود و بعد از آن میرزا محمد حسین که بعد از استیلای افاغنه باصفهان باعانت جمعی از هوا خواهان پوشیده از افغان مع عیال از اصفهان برآمده بعزم شرفیابی عتبات عرش درجات عازم گردید ، قضا را قومی از افواج رومی که از برای تسخیر نهاوند و بروجرد می آمدند قریب بروجرد باو دچار شده چون کوچ همراه داشت راه فرار برخود مسدود یافته‌واز ناصیهٔ احوال آن گروه ارادهٔ غارتگری مشاهده نموده با اندك مردمی که داشت با آن فوج کثیر مستعد قتال گردید، بعد از جدال بسیار خود در معرکه مقتول شد . بعد از قتل اوبعضی از ملازمان و خواجه ـ سرایان که باقی مانده بودندعیال اورا بشهر بروجرد رسانیده از آنجا بنزد شاه‌طهماسب روانه نمودند .

---

۱ـ یعنی دوم پسرازده پسرمیرزا محمد داود متولی بعد ازمیرزا ابوالقاسم‌مرعشی

۲ـ میرزا محمد علی مذکوراعقابش درهندوستان وخراسان واصفهان هستندوخود اوازعلماء بوده است ( شهاب‌الدین الحسینی )

۳ ـ میرزا عبدالله شاعر ادیب فاضل دیوان شعر دارد و مظلوم تخلص مینموده . ( شهاب‌الدین‌الحسینی‌النجفی )

٤ ـ میرزا علی از فضلاء عصر خود و در طبع شعر و سیر وسلوك مرد برجستهٔ بوده . اعقاب وی درحدود خراسان وطهران واصفهان هستند .

(شهاب الدین‌الحسینی النجفی)

و بعداز آن‌میرزا محمدرضا و بعداز آن میرزا کلب‌رضا و بعداز آن‌میرزا سیدعلی[۴] و بعد از آن میرزا عبدالمولی و بعداز آن میرزا زین‌العابدین. کوچکتر ازهمه که والدهٔ اوشهر بانو بیگم صبیهٔ کبیرهٔ شاه سلیمان ماضی بود که بعداز داخل شدن افغان باصفهان با والدهٔ مکرمه خود پوشیده ازاصفهان بر آمده نزد شاه طهماسب رفته پیوسته همراه اومیبود میرزا سید محمد نام داشت و در ایام سلطنت مخاطب بشاه سلیمان ثانی شد و احوالات او ان‌شاءالله‌العزیز دردکر وقایع سنهٔ یکهزار و یکصدو شصت‌وسه (۱۱٦۳) هجری مرقوم قلم وقایع رقم خواهد گردید.

میرزا محمدعلی سابق‌الذکر ولد نواب میرزا محمدداود در وقت آمدن افغان شاه طهماسب قزوین را باوسپرده خود بطرف آذربایجان حرکت نمود و او در آنجا بعداز محاربه ازدست سیدال خان که سردار بود درقلعه بدرجه شهادت رسید.

تفصیل این اجمال آنکه میرزا محمد علی مدتی در مشهد مقـدس بنیابت والد خود بامر تولیت آستانهٔ عرش درجهٔ روضهٔ رضویه مشغول و گاهی باصفهان بخدمت والد ماجد میرسید ودرتحصیل کمال میگذرانید، روزی در مشهد مقدس بعلت حمایت چند نفر که بصحن مقدس پناه آورده بودند اورا با رستم محمدخان که حاکم وصاحب اختیار بود و ارادهٔ قتل آنها را داشت و برخی را مقتول نمود کـدورت و منازعه واقع شد.

میرزا محمد علی مکدراً از ارض اقدس متوجه اصفهان وبعد از رسیدن بخدمت والد ماجد و شرفیابی حضور پادشاهی و عرض مطلب بامر حکومت از حضور اقدس مأمور گردیده باندك زمانی مراجعت نمود. چند مدت میرزای مشارالیه بدستور بامر تولیت سابق و حکومت لاحق راتق و فاتق تا بعداز استیلای جماعت بی عاقبت افغان باصفهان روانهٔ قزوین شده بخدمت شاه طهماسب رسید.

وبروایتی میرزا درحین‌محاصره دربرجی‌از بروج که سردری داشت می‌نشست، روزی در آنجا نشسته بود کـه از ضرب گولی توپ خود بخود علی اختلاف‌الروایتین

برج فرو ریخته میرزا با جمعی که در آنجا بودند بدرجهٔ شهادت رسیده فوج افغان از همان رخنه ریخته شهررا متصرف شدند.

خلاصه اینکه طهماسب میرزا با این جمع روانهٔ قزوین گردید وبعد از رسیدن خبر مسخر شدن اصفهان بدست محمود افغان و ببند در آمدن شاه سلطان حسین بر تخت سلطنت درقزوین جلوس نمودواز آنجا نیز بسبب غلبهٔ افغان وقرب جوارایشان ووجوه دیگر که بعد ازاین مذکورخواهد شد تاب توقف درقزوین نتوانست آورد لهذا بطرف تبریز و آذربایجان متوجه گردید وچون شاه طهماسب در سن شباب بود و اکثر رفقای او جهال ونامقید دین واز قواعد امورسلطنت و دنیا داری بی‌وقوف وبی‌خبربودند شاه را بجهت رفع هم‌وغم وتردد خاطر بسبب محبوس بودن پدر واعمام وبرادران ووالده تکلیف بخوردن خمرنمودند ، بمضمون این بیت :

شه مست وجهان خراب و دشمن پس و پیش

پیداست کز این میان چه بر خواهد خاست[1]

ومیرزا سید احمد چون دیدکه شاه بسبب اعمال شنیعه وبزم‌شرب خمربرهمزن امرسلطنت وسرداری است وهمیشه مست و بی‌خبر بودن و نظرخیانت بنین وبنات سرداران وسرکردگان کردن‌لایق امرسلطنت وجهانداری نیست وازاو امرجهانگشائی متمشی نمیتواند شد وگوش سخن‌نیوش ندارد وخود نیزصاحب داعیه وپادشاه‌رس‌بود لاجرم ازشاه طهماسب جدا شده ببلادعراق آمده وارد ابرقوه گردید وبنابرصلاح وقت فرامین جعلی بمهرشاه طهماسب که آنرا بعضی ازمهرکنان که همراه داشت تیار کرده بودند بسرکردگان سپاه وسرداران فارس‌رسانید باین‌مضمون:

---

۱ ــ در اصل نسخه چنین است : پیداست کزاین چه فتنه‌ها آید پیش ، واین‌صورت علاوه بر فساد قافیه صحیح نیز نیست . این بیت ازرباعی معروف نورالدین نسوی منشی سلطان جلال‌الدین منکبرنی است خطاب‌باین پادشاه بی‌تدبیر دائم الخمر وتمام‌آن‌اینست:

شاها زمی گران چه برخواهد خاست — وزمستی هر زمان چه برخواهد خاست

شه‌مست‌وجهان‌خراب ودشمن‌پس‌وپیش — پیداست کزین میان چه برخواهدخاست

## نقل سواد فرمان شاه طهماسب انارالله برهانه

« که دراین ولا میرزا سید احمد که یکی ازاقارب ماست اورا مخاطب بخطاب سید احمد خانی کرده بسرداری وسپه سالاری بلاد فارس تعیین نمودیم ، بایدکه جمیع سرکردگان قشون وسرداران سپاه برسر او جمعیت نموده اطاعت وانقیاد اورا اطاعت وانقیاد ما دانند وبعد جمعیت بهرنحوی که مقدور باشد دردفع تسلط افاغنه از بلاد فارس وعراق کوشند ودر همهٔ امور گفتهٔ او را گفتهٔ ما وفرمان اورا فرمان ما دانند لازم دانسته درعهده شناسند » .

چون این فرامین باطراف وجوانب رسید مردم که منتظرسرداری ورئیسی بودند بشوق و رغبت تمام متوجه رفاقت سیداحمد خان گردیدند و الحق هرگاه بعضی از اشرار گذاشته بودندکه شاه‌طهماسب پرورش‌سخن‌اورا مینمود یقین‌که او بسیار کار ها از برای شاه طهماسب میکرد و دولت صفویه باین نحو بباد فنا نمیرفت .

القصه چون سید احمد خان با خود اندیشیدکه‌ابرقوه شش منزلی اصفهان‌است و بعد از رسیدن این خبر باصفهان بجهت قرب جوار دفعةً البته سپاه عظیمی از افغان برسراو می آیند وهنوزجمعیتی که لایق صف آرائی با افاغنه باشد مهیا نشده است ناچار متوجه بسمت اقلید وسرمق و قنـغری و مشهد ام‌النبی و بوانات‌که از بلاد فارس است شد و از هر جـا بقدر مقدور جمعیتی بر سر او جمـع شده خود را در اوایل سنهٔ یکهزار و یکصدوسی وهفت (١١٣٧) هجری بجهرم رسانید وچون عبدالغنی بیك که ازجملهٔ آقایان جهرم بود فی‌الجمله جمعیتی‌فراهم آورده تاآن‌زمان‌اطاعت افغان‌ننموده بود ورود سید احمد خان را از نعم غیرمترقبه دانسته بمعاونت اوکوشید ودراین وقت چون قدری افاغنه وارد شهر لار که شش منزلی جهرم است شده بودند و قلعه دار را بمعاونت سنیان توابع لارمحاصره داشتند از جانب شیرازبمحض شنیدن ورود میرزا سید احمدکه خود را سید احمد خان نامیده بود حاکم شیرازبقدرهشتصد نهصدسوار افغان بجهرم فرستاد وافاغنه جهرم را محاصره نمودند ومحاصره بقدر پنج شش‌ماه‌طول

بهم رسانید اما سید احمد خان بسبب دلاوری و مردانگی که داشت جنگهای مردانه که هرروز پشت بشهرداده با افاغنه مینمود جمعی کثیر ازافاغنه بقتل رسیده نتوانستند بجهرم دست یافت .

دراین بین خبررسیدکه محمودکه پادشاه افاغنه بود درماه رجب سال یکهزارو یکصد وسی وهفت (۱۱۳۷) هجری بعد ازقتل شاهزاده های صفوی‌جنونی براوطاری وعارض شده بردست ابن عم خود اشرف بقتل رسید و بعضی ازسرکردگان افغان که رکن رکین دولت افاغنه بودند نیز بسبب عدم موافقت اشرف که راضی بسلطنت او نبودند ومیخواستندکه پسرمحمود را پادشاه کنند بدست اشرف بقتل رسیدند.بنابراین اکثر افاغنه را اضطراب روی داده از محاصرهٔ لار و جهرم دست برداشته در شیراز جمعیت نمودند وسید احمد خان درشهر رمضان سنهٔ مذکوره ازجهرم برآمده جمیع سرداران داراب ونیریز واصطهبنات وفسا وخفر وغیره بقدر پنج‌شش‌هزارسوار و پیاده برسراو جمعیت نمودند ودر این بین خبر سید احمد خان درآذربایجان بشاه طهماسب رسید ، مخالفین دوست نما شاه طهماسب را خاطرنشان نمودند که میرزا سید احمد خود پادشاه رس وصاحب داعیه ودشمن خانگی است ، ابتدا فکردشمن خانگی‌را باید نمود من بعد علاج دشمن‌خارج آسان است .

ملخص کلام اینکه باغوای بعضی شاه طهماسب بفکراستیصال او افتاده ولی‌محمد خان شاملو را بحکومت کرمان و شاه وردیخان چگنی کرد را سپه سالار بلاد فارس نموده فرامین بسرداران وسرکردگان فارس نوشت که سید احمد خان باغی و طاغی است هرگز رفاقت اونخواهیدکرد بلکه او را بسته‌حوالهٔ شاه وردیخان نمائیدکه اورا روانهٔ حضور نماید وشاه وردیخان خود بحوالی نیریز وداراب رسید و نیز سید احمد خان ازمحاصرهٔ جهرم برآمده بود وازجانب کرمان ولی محمد خان برادر خود را با امیر مهرعلی تزرج احمدی که از سرداران بلوچ بود روانه بسمت لار نموده بود و او

خود را پیش‌از سید احمدخان بشهر لار رسانید ومستحفظین قلعهٔ لار استقبال او نموده داخل‌شهر نمودند .

مقارن آن بیک‌ماه فاصله سید احمد خان نیز از جهرم رو بجانب لار آورد،چون سید احمد خان خود مردی دلیر بود ونیز‌سپاه و لشکر او زیاده برلشکر برادر ولی محمدخان‌بود ولی‌محمد خان تاب توقف درلار نیاورده بطریق فرار رو بجانب کرمان گذاشت وبفاصلهٔ‌چند روزسید احمد خان وارد شهرلار گردید .

## ذکر داخل شدن سید احمد خان بقلعهٔ لار و وقایعی که در آن حین بتقدیر خالق زمان و زمین روی داد

قائلان نقول وقایع دهور وازمان سالفه قانون سخن طرازی را باین ترانه بسا مزمار قلم آشنا نموده‌اندکه چون اکثر اهل توابع لار از اهل سنت و جماعت بودند بسبب موافقت مذهب از جان و دل بمعاونت افاغنه میکوشیدند ودراطاعت سیداحمد خان‌مضایقه داشتند چنانکه برای تحصیل سیورسات سیداحمد خان جمعی را ازلشکر خودبتوابع‌لار فرستادودرقریهٔ کرمستج۱ که قلعهٔ مستحکمی‌داشت‌برسر‌تشدد درتحصیل سیورسات یعنی‌رسد۲ غله برای سپاه فیمابین سردارلشکرسیورسات سید احمدخان‌که محمدشریف بیک نام داشت جنك شده بگولی بندوق۳ محمد شریف بیك کشته شد و چون این خبر بسید احمد خان رسید برای انتقام خون او بقدر دوسه هزار سوار را فرستاد وایشان قلعه را بدست آورده بقدر چهارصد پانصد کس از مردم آنجا را بسته بشهرلار آوردند ومجموع آنها را بقتل رسانیدند و خود سوارشده بقصد تسخیر سایر قلاع اهل تسنن‌که درسمت جنوب شهرلار میباشند متوجه‌گردید. هنوز یك دو فرسخ راه طی نکرده بودکه ناگاه منهیان باوخبر رسانیدندکه شاه وردیخان فرامین بجمیع سرکردگانی که همراه شمایند نوشته است که عندالفرصه شما را بکشند یا دستگیر

---

۱ـ یا کرمسته بفتح‌کاف عربی وضم میم وسکون سین وفتح تاء منقوطه یکی از دهات جنوب شرقی شهرلار .

۲ـ بفتح راء وسین بمعنی سهم و قسمت

۳ ـ وبندقیه تفنك وطپانچه

نمایند ، بعد از تفحص بصحت پیوست که از میانهٔ آن‌جماعت هادی بیك‌نام مین‌باشی که سردار هزار سوار بود از مردم قریهٔ خسویه ۱ ازتوابع دارابجرد متعهد این‌معنی شده بود و بمحض تحقیق این خبر سید احمد خان از راه مراجعت نموده و دو منزل یکی کرده بتعجیل تمام متوجه دارابجرد که شش منزلی لار ومابین شرق و شمال آنجاست گردید و بمحض رسیدن بداراب هادی‌بیك را گرفته بقولی گردن زده وبقولی دستهای او را بریده بقصبهٔ نیریز که دو منزلی شهرداراب است عطف عنان نموده ناگاه بیخبر برسرشاه وردیخان که درکمال‌غفلت و بیخبری بود ریخت وبعداز اندك زد و خوردی‌او را دستگیرنموده جمیع اسباب و کارخانجات اورا تاراج نمود و بعد چند روزی‌بتوسط بعضی ازسرداران شاه وردیخان را ازقید برآورده رخصت دادکه هرجا خواهد برود.

مشارالیه متوجه خدمت شاه طهماسب گردید و حقایق حالات ودلاوریهای سید احمدخان را انهاء داشت وسید احمد خان از آنجا سیاوش‌بیك را که سردار نیریز و سام‌بیك‌را که سردارداراب بودند هریك را با هزارسوار باسایرسرکردگان وهمچنین مین‌باشی‌یا زهری ولشکرایج واصطهبنات وفسا وخفر و تادوان۲ ومشهد مادرسلیمان و بابونه بیك بواناتی و یولقلی بیك سردار ایل مدك یاری و سرکردگان در شول مانند لشنی وممسنی وفهونده وسفیدبانی متوجه کرمان گردید.

## ذکر توجه سید احمد خان بسمت کرمان و وقایعی که در آن حین روی نمود

چون این خبر در سنهٔ یکهزار و یکصد وسی وهشت ( ۱۱۳۸ ) هجری بولی محمد خان رسید او نیزلشکر کرمان را جمع نموده باتفاق میر امیر بیك طاهری و خواجه حکیم‌بیك دولت‌آبادی وسرکردگان براکوه وسیرجان و شهر بابك و سالار عسکر بلوك اقطاع‌واسمعیل‌بیك راوری ومیرزا ابوالحسن‌بمی‌وخاندان قلی‌بیك‌کرمانی

---

۱ - بفتح خاء درپنج‌فرسخی‌جنوب‌غربی داراب ۲ - بفتح تاء منقوطه درچهارفرسخی جنوب شرقی خفر

وسایر سر کردگان جمعیت نموده در شمالی شهر میمند با سید احمد خان صف مصاف آراستند ، در اندك زد و خوردی ولی محمد خان تاب صدمات دلیرانهٔ او را نیاورده فرار برقرار اختیار نموده منهزم گردید وچندان قتلی بعمل نیامد و لشکر سیداحمدخان تعاقب نموده ولی محمدخان را دستگیر نمودند واکثر سردگان کرمان طوعاً او کرهاً اطاعت سید احمدخان نموده باتفاق او از راه سیرجان ومشیز وباغین وارد شهر کرمان گردیدند .

## ذکر ورود خان معدلت نشان بشهر کرمان و قضایائی که در آن حین رخ نمود

ناقلان آثار کهن و مهندسان داستان سنن قانون سخن را باین نوع بساز و نوا در آورده‌اند که چون سید احمد خان وارد شهر کرمان گردید بساط معدلت وحکومت گسترده تألیف قلوب سپاه و رعیت کرمان نمود و همهٔ سر کردگان را بخلاع فاخره وانعامات متکاثره عاجلاً سر افراز نموده و آجلاً بوعده های جمیل ایشان را امیدوار ومستمال گردانید و باتفاق همهٔ سر کردگان و سرداران لشکر کرمان و فارس بر سر بعضی از سرداران بلوچ که همیشه باغی وطاغی بودند مثل سالار نعمةالله قهستانی ومیر مرادبن فهلی وشهداد خارانی ورخشانی و سر کردگان جیرفت ورودبار تا حد مکران متوجه گردید وسرداران آن امکنه را بعضی باستمالت و بعضی را جبراً وقهراً باطاعت در آورد وچون ازطرف شاه طهماسب یأس مطلق داشت لهذا بمشورت بعضی از رفقااز برای اجرای امورحکومت و رفع تسلط افاغنه و رفاه خلایق و عبادالله در سنهٔ هزار و صدوسی ونه (۱۱۳۹) هجری بنابرمصلحت وقت نام سلطنت را برخود گذاشته‌چه‌مردم را معلوم شده بود که شاه طهماسب ازادهٔ انهدام دولت [ او را دارد ] بلکه راضی بحیات او نیست وامرملك گیری بغیراز دوشق متصور نیست یا باید که ازطرف سلطانی متوجه این امرشود یا خود اسم سلطنت برخود گذاشته تا مردم برسراو جمعیت نمایند وکاری از پیش رود لهذا در آن‌وقت چارهٔ کار را منحصر در آن دیده بر تخت سلطنت

نشست ووجوه دراهم ودنانیر بنام نامی او زیب و زینت یافت وسجع مهروسکهٔ اواین مصراع بودکه : « تاج فرق پادشاهان احمد است » ، ونقش سکه این بیت :

سکه زد درهفت کشورچتر زد چون مهر وماه
وارث ملك سلیمان گشت احمد پادشاه

و ولی محمد خان که محبوس بود او را از قید بر آورده خلعت داده استمالت نمود و وزیر و باصطلاح ولایت ایران اعتماد الدولهٔ خودگردانید چه در بلاد ایران در زمان دولت صفویه اعتماد الدوله خطاب وزیربود ، هرکه وزیر میشد او را اعتماد الدوله میگفتند وطالب خان راکه اونیز ظاهرا از توابع شاه طهماسب بود خلعت داده دیوان بیگی خود نمود .

## ذکر توجه احمد شاه صفوی در سنهٔ ۱۱۳۹ هجری از دارالامان کرمان بقصد تسخیر شیراز و وقایعی که بتقدیر حق سبحان در آن اوان روی نمود

بر دانایان دقیقه رس مقیاس کلام و بر ره نوردان بادیهٔ ابداع و انجام پوشیده نماندکه هرصاحب اقبالی را در قفا ادبار وهرمالك تختی را درپس تخت تختهٔ تابوت مهیا و آشکاراست ، تشریح این کلام وتبیین این مقام اینکه سید احمدشاه بعد ازجمعیت سپاه و سرانجام لشکر بقصد تسخیر دارالعلم شیراز ازکرمان بر آمده بتاریخ سنهٔ یك هزار ویك‌صدو سی و نه (۱۱۳۹) عزیمت شیراز نمود و همه جا در بین راه سرداران وسرکردگان ملحق بفوج او شده جمعیت عظیم روی داد چنانچه ازبعضی ثقات‌مسموع شدکه قریب بیست هزار سوار و پیاده بر سر او جمع شدند لیکن بسبب آنکه سید احمد شاه درعنفوان شباب وجوانی بود و هنوزگرم وسرد روزگار را ندیده و تجربهٔ دهر بی‌مدارنیند وخته و مطلق‌حسابی بجهت وفور شجاعت و مردانگی وافر که‌داشت ازکثرت وانبوهی لشکر اعدا نمی‌اندیشید و دراکثر جنگهائی که‌کرده بود با معدودی خود را بفوج افغان زده ازکشته ها پشته ها ساخته و چنان زور بازو و شجاعتها از او

بظهور رسیده بود که رستم و اسفندیار هرگاه میبودند بر آن قوت بازو و دلاوری صد آفرین میخواندند و الحق اکثری از رموز او ناسخ‌مصاف سام نریمان و پیران توران گردید الحاصل چون بعضی ازفتوحات اورا روی‌داده بود وبجهت یکی تجربه بمصداق این بیت :

مرد خردمند هنرپیشه را — عمر دو بایست دراین‌روزگار
تا بیکی تجربه آموختی — با دیگری تجربه بردی بکار

و از وفور شجاعت و مردانگی که داشت قیاس امور کلی بر آن امور جزئی ماضیه مینمود بعلاوه غرور پادشاهی و سلطنت اورا فروگرفته باوجود آنکه هنوزهیچ بلدی و مملکتی بغیر ازکرمان درتصرف او نبود خود را پادشاه بالاستقلال تصور نموده بر سرداران وسرکردگان که هنوز اکثری با او اخلاصی نداشتند بطریق سلاطین مستقل مغرورانه‌سلوك مینمود و مطلقا بتدابیر شایسته متوجه نمیشد وبتألیف قلوب‌خاطرهای وحشی صفتان و پراکنده دماغان نمیپرداخت همواره سرکردگان منتظر فرصت میبودندکه خود را ازقید اطاعت او برهانند و باطناً باو صفائی نداشتند خصوصاً ولی محمد خان‌که وزیر واعتمادالدوله وکل اختیار او بود وطالب خان‌که دیوان بیگی و امیر دیوان ورکن رکین دولت او بودند والحق سید احمد شاه جوانی دلیر وسپاهیی شجاع بود لکن امور سلطنت بدون تدابیر شایسته وتألیف قلوب وفروتنی با بعضی‌که طریقهٔ فن وفریب روزگار است تیسیر پذیر نیست وعمدهٔ مطلب عدم تأیید لطیفهٔغیبی وتقدیر الهی‌که اساس جمیع امور بر آن‌است موافق تقدیر لم‌یزلی بعضی جهات روی نمودکه باعث برهم خوردن دولت او بود.

الغرض منزل بمنزل از راه نیریز وایج وبلاد شبانکاره وداراب وفسا وسروستان وکهنجان و ماهلو۱ طی منازل‌نموده بپل‌فساکه چهار فرسخی شیراز است رسیدند ودر آن وقت در شیراز ازطرف افغان بعداز عزل محمد ناظرکه مخاطب به زبردست‌خان

---

۱ ــ همان مهارلودر کنار دریاچه‌ای بهمین‌نام بین کهنجان وپل فسا برسرراه شیراز بسروستان وفسا.

بود محمدخان بلوچ حاکم شده بود با سه چهار هزار سوار جرار افغان متوجه محاربهٔ او گردید و در سر پل فسا مقابلهٔ فریقین و تلاقی فئتین روی داد .

## ذکر مقابله و حرب نمودن سید احمد شاه و محمد خان بلوچ در پل فسا وشکست خوردن سید احمد شاه بتقدیر خالق ارض و سما

پوشیده نماندکه چون لشکر افغان مقابل عسکر سیداحمد شاه شدند آن مقام جائی بود بسیار تنگ و محل صف آرائی فوج بسیار نبود چرا که سید احمد شاه اراده کرده بود که لشکر خود را از سر پل و از دریای نمك گـذرانیده آن طرف پل جنگ واقع سازد. دراین اندیشه تا قریب سر پل رسیده بود که لشکرافغان پیشدستی نموده از پل گذشتند زیرا که دست چپ سید احمد شاه کوهستان بود و طرف دست راست باصطلاح اهل فارس دریای نمك بود چه آن مکان صحرائیست بعرض سه چهار فرسخ کم وزیاد وطول قریب بیست فرسخ که مجموع آن صحرا نمك زار است وهمیشه زمین آنجا بسبب رطوبت گل ولای و وحل بنحویست که بمجرد حرکتی که حیوان یا انسان نماید در آن زمین فرومیرود وبعد از فرو رفتن باندك زمانی نمك میگرددچنانکه گفته اند ، مصراع : هرچیز که در کان نمك رفت نمك شد ، و بهمین سبب آنرا دریای نمك گویند والا دریائی نیست کـه آب داشته باشد بلکه دریای گل و لای و نمکزار است .

بالجمله چون لشکر افغان از برابر نمودار شد وضابطهٔ جنگ افغان اینست که هرگاه لشکر غنیم را دیدند و فاصلهٔ بین هردو صف قلیل میشد شجاعان وپیش‌جنگان ایشان جلو اسب را انداخته ساعد دست چپرا برچشم و رو میگذارند وبدست‌راست شمشیر از غلاف کشیده صدائی مانند صدای شغال کرده بیك بار خود را برلشکر خصم میزنند و وجه این عمل آنچه از افاغنه شنیده شد اینست که میگویند بسبب رفع جبن و خوف دیدن برق شمشیر و هیبت سپاه خصم است و ندیدن کشته شدن رفقا و

سپاه خود و چون چشم پوشیده شد همـهٔ این امور مرئی نمیشود پس خوف و جبن مستولی نخواهد شد .

الغرض چون سپاه افغان دفعة برچرخچی وهراول۱ لشکرسیداحمد شاه زدند لشکر چرخچی تاب صدمهٔ آن فوج نیاورده و نیز چون جای تنگ بود از عقب مدد بآنها نتوانست رسید جمعی کشته شدند و تتمه برگشتند و صدمه برفوج قول۲زدند و مقارن این ولی محمدخان وطالب خان هردو از دست راست و ساقهٔ لشکر رو بفرار نهادند و بنحوی فوج بهم بر آمد که دیگرطاقت صف آرائی در آنها نماند وبسیاری از فوج سید احمد شاه در دریای نمك فرو رفتند و آنچه دربرابر لشکرافغان بودند کشته شدند واکثرسر کردگان کرمان در زمینی ایستاده بودندکه سه طرف آن دریای نمك بود و راه بدر رو درکمال تنگی داشت نتوانستندگریخت همگی اسیر افغان شدند و سیداحمد شاه که باکمال بی اعتنائی در روز جنگ بر اسپ هم سوار نشده بود و بر تخت روان استری سواربود چون واقعه را بدین‌منوال مشاهده نمود ازغایت اضطراب پای برهنه خود را براسپ‌کتل رسانیده وتاج وجیقهٔ سلطنت را ازسرانداخته بصورت مبدل با افاغنه بتنهائی جنگ‌گریز نموده جمعی‌که روبروی اومی‌آمدند ازضرب شمشیر اومقتول میشدند . خلاصه بهرنحوی که بود ازمعرکه بیرون رفت واگر چنین نمیکرد اوهم بگیر آمده بود .

لشکر افغان بعد ازفتح جمیع کارخانجات و اسباب شاهی او را با سرداران و سرکردگان سپاه‌که اسیرشده بودند برداشته بشیراز رفتند واز بیم و هراسی کـه از تهور سید احمد شاه دردل داشتند ونیز بجهت ضیق طریق تعاقب ننمودند وسیداحمد شاه بصعوبت تمام روز دیگرخود را بنیریز رسانید و از آنجا اسپان را علیق خورانید با هفتصد هشتصد سوار که همراه او باقی بودند از دریای نمك دیگر کـه دربین‌بلاد فارس و کرمان است عبورنموده داخل توابع کرمان‌گردید و بعد ازداخل شدن بشهر کرمان چون سر کردگان کرمان بعضی‌کشته شده واکثری اسیر افغـان بودند چندان

---

۱ — هراول یعنی قسمت پیشروسپاه ۲ـ یعنی قلب لشکر

جمعیتی برسر او منعقد نشد بلکه اکثر قلاع اطاعت او ننموده بغی اختیار نمودند و بعد ازچند روز از اصفهان خبر رسید که سرکردگان کرمان که اسیرافغان شده بودند وافاغنه آنها را روانهٔ اصفهان نموده بودند بعد از ورود بملازمت اشرف کـه پادشاه افاغنه بود اول حکم بقتل آنها نمود و سرکردگان از خوف جان بعداز عجز و الحاح متعهد شدند که اگرسرداری و سرفوجی از شما همـراه شود ما جمیع بلاد کرمان را مطیع ومنقاد شما میسازیم بلکه اگرتواند شد سعی در بدست آوردن وقید نمودن یا کشتن یا بدرکردن سیداحمد شاه از بلادکرمان مینمائیم .

پادشاهافغانازشنیدناین سخن اظهارابتهاج نموده آنها راخلعت داده وعده های جمیل نمود و عبدالله خان نام بلوچ را بسرداری چهار هزار سوار افغان و درگزینی وکرد که در آن وقت همهٔ این طوایف مطیع افغـان بودند روانهٔ کرمان نمود . سید احمد شاه ازشنیدن این خبرمضطرب شده متحیر در عواقب کار خود گردید . در سنهٔ یك هزار و یك صد و چهل ( ١١٤٠ ) هجری مقارن رفتن لشکر افغـان برسر سید احمد شاه بکرمان شاه طهماسب نیزشکست از رومی یافته از بلاد آذربایجان برآمد میخواست که بملك گیـلان رود چنانچه بعون الله تعالی بتفصیل در محل خـود ذکر خواهد شد .

## ذکرآمدن قوم ارس بملك گیلان و تصرف نمودن ارس آن ملك را وقضایائی که درآن حین واقع شد

مستورنماناد که مقارن آن فوج ارس بر جهازات از راه دریای طبرستان بقصد تسخیرگیلان وارد گیلان بیه پس که حاکم نشین آنجا شهر رشت وفومن است وبندر آنجا که لنگرگاه ومرسای جهازات وسفاین است لنگرود و رودسر گویند شدند و تسخیر بلاد گیلان بیه‌پیش وبیه‌پس هردو نمودند و بیان این مقال و تفصیل این اجمال را میرزا مهدیخان‌مصنف تاریخ نادری بطول وبسط مذکورنموده پس‌ناچارشاه‌طهماسب عطف عنان نموده ازتوابع قزوین گذشته بری و طهران واردگردید و از آنجا نیز از

فوج افغان شکست خورده وارد بلاد مازندران واز آنجا بخراسان آمده برملك محمود سیستانی که بتغلب برخراسان غالب آمده وصاحب سکه شده بود بمعاونت سپاه خراسان ونادرقلی بیك افشار غالب آمده فی الجمله استقلالی بهم رسانیده بود وکل اختیار سلطنت بنادرقلی بیك واگذاشته واورا وکیل الدولهٔ خودنموده مخاطب بخطاب طهماسب قلیخان کرده بود چنانکه این بیت را نادرقلی بیك در آن وقت سجع مهرخود نمود :

ساید بفلك از ره اقبال رکابم　　　طهماسب قلیخان شده ازشاه خطابم[۱]

القصه چون خبر آمدن لشکر افغـان بسید احمد شاه رسید ناچار بسبب عدم جمعیت ولشکر بقصد رسیدن بخدمت شاه طهماسب واستعفای جرایـم و عذر سکه و خطبه خواستن عزیمت جانب خراسان ازراه بیابان نهبندان نمود وچون وارد بلادطبس گیلکی وقاین که ابتدای خراسان است گردید عریضهٔ بهمین مضمون بخدمت شاه طهماسب نوشته مصحوب یکی ازمعتمدان خود روانه نمود وچون ازاحمال واثقال قدری با خود داشت بخاطر رسانید که باید حصاری و محکمهٔ برای خود بهم رسانید اسباب و اثاثهٔ زیادتی را در آنجا گذاشته خود را جریده بخدمت شاه طهماسب رسانید. ازسوء اتفاق بیکی ازقلعه داران قلاع پیغام فرستاد که بایدقلعه را خالی نمود که ما را چنین اراده ایست،

---

۱ ــ نسب سید احمدشاه بدینقرار است:

السید احمد شاه ابن المیرزا ابوالقاسم که درسنهٔ ۱۱۳۶ بدست افاغنـه مقتول شده ابن النواب المیرزا محمد داود متولی روضهٔ رضویه درخراسان که درسنهٔ ۱۰۹۲ تولیت را دارا شد ودرسنهٔ ۱۱۲۱ فوت نمود ابن المیرزا عبدالله خان ابن المیرزا شفیع مستوفی کل موقوفات ایران در زمان صفویه ابن المیرزا رحمة الله ابن المـیرزا ابوالمحسن ابن المیرزا قوام الدین محمد ابن المیر عبدالقادر ابن الأمیر قوام الدین محمد ابن الأمیر نظام الدین علی ابن الأمیر قوام الدین محمد ابن الأمیر تاج الدین الحسین [یاالحسن] ابن السلطان الأکرم المیر سید مرتضی خان المرعشی پادشاه طبرستان ابن السلطان الأعظم المیر سید علیخان پادشاه طبرستان ابن السلطان الأجل السید کمال الدین پادشاه طبرستان ابن سیدالملوك و العلماء المیر قوام الدین مشهور بمیر بزرك مؤسس سلطنت مرعشیه در شمال ایران ونسب ایشان تاحضرت سیدالساجدین مشهور آفاق است .

(شهاب الدین الحسینی النجفی المرعشی)

قلعه دار درجواب گفت که این قلعه تعلق بپادشاه دارد و بدون حکم پادشاهی چگونه من خالی خواهم نمود . فیما بین آدم سید احمد شاه وقلعه دار کار بخشونت انجامیده قلعه دار اورا بخفت و اهانت تمام از قلعه بیرون نمود . سید احمد شاه از شنیدن این خبر برآشفته بی تأمل برقلعه یورش نمود و بعد از اندك ترددی قلعهٔ مزبور مسخر گردید و بقولی قلعه دار در جنگ کشته شد و بقولی گریخته خود را بشاه طهماسب رسانید . شاه طهماسب و طهماسب قلیخان از شنیدن این خبر از جا برآمده چون طهماسب قلیخان اورا مخل‌کار خود میدانست و در مزاج شاه طهماسب دخل‌کلی بهم رسانیده بود طهماسب بیك وکیل جلایر را سرفوج نموده حکم بقتل یا اسر یا اخراج سید احمد شاه ازمملکت نمودند .

سید احمد شاه ازوقوع این معامله که بی‌اختیار رو نموده بود ونیز ارادهٔ جنگ و پیکار در آن وقت با لشکر شاه طهماسب نداشت متحیر شده ناچار از بلاد خراسان برآمده بحوالی سیستان آمد و دراین بین اکثرمردم او متفرق گردیدند و درسیستان نیز کسی متوجه احوال او نشد وهمراهی او ننمود ناچار ازخوف جان و آبرو از حوالی بلوچستان گذشته و بیابان نهبندان را طی نموده بقصبهٔ بم ونرماشیر که ازتوابع کرمان است رسید و در آنجا معلوم شد که جمیع سرداران کرمان با عبدالله خان بلوچ متفق شده مطیع افغان گردیده‌اند ، ازکرمان نیز قطع نظر کرده ازحوالی توابع لار گذشته ببلاد جرون که حاکم نشین آنجا بندرعباسی است متوجه گردید وچون در آن اوقات میرزا زاهد علی لاری که اباً عن جدٍ ازعظما وعمدگان شهر لار بود وهمیشه ازجانب سلاطین صفویه او و پدر وجد او خدمات بنادر دریای فارس داشتند و او نیز از جانب شاه سلطان حسین حاکم بنادر فارس بود چنانچه قبل ازاین در وقایع سیف بن سلطان امام عمان ذکر یافته بسبب خالی بودن شهرلار ونبودن حاکمی شهر لار را نیزبتصرف درآورده بود و دو سال بسبب غلبهٔ افغان در قلعهٔ لار محاصره کشیده و بسبب هجوم رعایای توابع لار که با افاغنه هم کیش و هم مذهب بودند وقلعه را چون نگین

انگشتری درمیان گرفته و در شهر لار بسبب قحط و غلا اکثر مردم از گرسنگی هلاك شدند تتمه جلای‌وطن اختیار نموده‌اند وازهیچ‌طرف مددی و آذوقهٔ‌باهل‌قلعه‌نمیرسید باین سبب اغلب مردم قلعه از شدت جوع هلاك شدند و آنچه بیرون می آمدند بسبب عناد سنیان توابع لار وقساوت قلب افاغنه بقتل میرسیدند. ناچار میرزا زاهدعلی‌بتوسط بعضی ازسیبه‌داران دور قلعه که باوجود تسنن حقوق در ذمهٔ آنها داشت عریضهٔ بحاکم شیراز نوشته اطاعت وانقیاد افاغنه را قبول نمود وبعد بر آمدن او ازقلعه افاغنه او را روانهٔ حضور پادشاه خود باصفهان نمودند و چون در زمان اشرف اکثر قزلباشیه‌بروی کار آمده امور معاملات سلطنت را راتق و فاتق بودند ومیرزا زاهد علی با همهٔ آنها آشنائی قدیم داشت سفارش وحمایت او را نموده درپیش اشرف ظاهرنمودندکه میرزا زاهد علی مرد کارآمدنی است واز امور بنادر ولار کمال وقوف واطلاع‌دارد رعایت‌او موجب تألیف قلوب مردم بنادر و لار میگردد و اشرف نیز عمل بگفتهٔ آنها نموده حکومت بندر و جرون و بعضی از توابع لار را مرجوع باو نموده با خلعت و فرمان حکومت آن بلاد او را روانه نمود ومیرزا زاهد علی بعد ورود ببندرعباسی ومتوجه سرانجام امور آنجا شدن ناگاه سید احمد شاه علی‌الغفله وارد آنجاگردید و میرزا زاهد علی چون تازه وارد بود وهنوز جمعیتی برسر او نشده بود و نیز مردی‌متصدی پیشه بود وقطع نظر از این امور سید احمد شاه از سلالهٔ صفویه بود از دل بحرب اوراضی نبود مع‌هذا دفعةً سید احمدشاه وارد شده او را دستگیر نمود. این‌خبرچون بلار رسید حاکم لار متوجه دفع سیداحمد شاه شده بتعجیل تمام وارد بندرعباسی‌شد وهرچند با سید احمد شاه مردم قلیلی بودند لکن چون مردی دلیر و شجاع بود با همان مردم قلیل پشت بحصار بندرعباسی داده باافاغنهٔ لار وسنیان توابع لارکه افاغنه بقدر دوصدسوار وسنیان بقدرچهارهزار تفنگچی بودند داد مردی ومردانگی‌میدادو هر روزه جنگ بصرفه مینمودکه دراین بین خبر باصفهان رسید و از آنجا زبر دست خان را باشش هفت‌هزار سوار جرار بتعجیل تمام روانهٔ بندر نمودند وزبردست‌خان

درعرض بیست روز خود را ببندر رسانید وچون احمدشاه دید که ازعهدهٔ این همه سپاه نمیتواند بر آمد ومعاونی و مددی ندارد بفحوای الفرار مما لایطاق بفکر مفری افتاد وچون زبردست خان از فرقهٔ اهل ایران و قزلباشیه بود بالطبع راضی بانقراض منسوبان صفویه نبود پنهانی کس بنزد سید احمد شاه فرستاده تأکید نمود که زود بدر رود والا دستگیر خواهد شد .

سید احمد شاه نیز این معنی را غنیمت دانسته از راهی که آمده بود مراجعت نمودلکن چون ازاین ترددات بی ماحصل و بیوفائی مردم زمانه او را افسردگی بسیار روی داده واجل نیز دامنگیر شده بود ومشیت ازلی وتقدیراحدی درشهادت او بدست افاغنه ثبت شده بود راه صلاح وفلاح براو مسدود گردید زیرا که نجات او منحصر در رو آوردن بهندوستان بود که از راه کیج و مکران خود را بسند و تته رساند لکن کارکنان قضاوقدر چشم وگوش اورا بسته بقصبهٔ داراب آوردند وچون قلعهٔ حسن آباد داراب ازمدتی درتصرف متعلقان سید احمد شاه بود وقدری از اسباب کارخانجات او نیز در آنجا بود بآنجا وارد گردید .

چون این خبر باصفهان وشیراز ولار رسید ازاصفهان تمورخان کرد وازشیراز محمد خان بلوچ واز لار حاکم لار باقریب ده دوازده هزار سوار وپیادهٔ بیشمار وارد داراب گردیدند واو درقلعهٔ حسن آباد محصور گردید و مدت هشت نه‌ماه محصور بود و هرروزه ازقلعه بیرون آمده با افاغنه نائرهٔ جدال وقتال مشتعل میساخت بمثابه ایکه دوست و دشمن بردست وبازو وشجاعت او تحسین و آفرین میگفتند، آخر بسبب قحط وغلا وعاجز وبیدل شدن رفقا چنانچه بعضی صاحب کاران او بنحوی درجزو سازش با افاغنه نموده بودند و هراراده ایکه او میکرد آن‌خبر را بعینه با افاغنه میرسانیدندو از بعضی ثقات شنیده شد که در حینی که در قلعهٔ حسن آباد بود چون حال خود را هر روزه در ضعف و حال دشمن را در قوت مشاهده نمود خواست برادر کوچك خود راکه میرزا عبدالائمه نام داشت و همراه او بود ازقلعه بیرون نموده بطرفی بفرستد

و من‌بعد خود را بافاغنه زده آنچه مقدر باشد بظهور آید لهذا نقبی ازیك‌طرف بخارج قلعه تعبیه نمودند و درشبی که مقرربود که برادر او باچندکس از آن نقب‌بیرون‌روند همراهیهای او بافاغنه اطلاع نمودند. چون برادر او ازنقب مذکور بیرون‌آمد افاغنه که در کمین بودند برادر او را با همراهیان گرفته محبوس نمودند و کس بپای قلعه فرستادندکه سید احمد شاه را بگوئیدکه ما برادرشما راگرفته بقتل رساندیم.

چون سید احمد شاه از واقعه خبردار شد ودانست که‌کار کار همراهیان‌اوست دل برکشته‌شدن داده‌بمصداق الغریق‌یتشبث بکل‌حشیش بتوسط تمورخان‌کرد وضامن شدن او برجان و آبروی سید احمد شاه ازقلعه بر آمده با افاغنه ملاقات نمود و تمور خان‌که سردار دو هزار سوار بود او را در حمایت خودگرفته روانهٔ اصفهان‌گردید و اشرف افغان چون ازدلاوری وشجاعت سید احمد شاه زیاده ازشاه طهماسب درهراس بود ونیز اورا وارث ملك میدانست اول بعزت و آبرو با اوملاقات نمود واورادرخانهٔ تمورخان فرود آوردند وبعدازآنکه تمور خان خاطر جمع گردیدکه او را نخواهند کشت ازخبر داری و حمایت او بی پرواگردید وبعد چند روز ببهانهٔ ملاقات در باغ سعادت‌آباد سید احمد شاه را طلبیده محبوس نمود و تمورخان‌گفته فرستادکه چون افاغنه بسبب‌کشته شدن بسیاری ازعظما درحروب با سید احمدشاه دعوای‌خون‌دارند، من ناچار شده اورا چندروز ازبرای‌خاطر افاغنه محبوس‌کرده‌ام وبعدازاطفای‌شورش آنها خلاص خواهم نمود، ورفقای او را نیز که قریب بیست‌کس بودند در محبس و زندان خانه محبوس گردانید و چنین شنیده شد که سید احمد شاه را برای امتیاز و حفظ مراتب سلطنت بزنجیر ملمع طلائی مسلسل نموده بود، بعد از سه شب درکنار رودخانهٔ زاینده روده درپشت‌پل جوئی‌که مکانیست او را با برادر خرد او که میرزا عبدالائمه بود بحکم آنکه هفت درویش دریك‌گلیم بخسبند ودو پادشاه دریك اقلیم نگنجند حکم بقتل او داده اورا بابرادرش‌گردن‌زدند تا بآباءکرام خود ملحق‌گردیده بدرجهٔ شهادت فائز شد.

وقت صبح چون این معنی بر تمور خان ظاهر گشت ببازماندگان احمد شاه گفته فرستاد که نعش او را برداشته دفن نمایند. رفقای سید احمد شاه را نیز همگی ازقید بر آورده گردن زدند واین واقعه دراواخر سنهٔ یکهزار ویکصد وچهل (۱۱۴۰) هجری روی داد واز او عقب واولادی نماند.

تمور خان کینهٔ این معنی را در دل گرفته بعد از چندی ازپیش افغان فرار نموده برومیه ملحق گردید.

## ذکر توجه طهماسب قلیخان از ارض اقدس بدار السلطنهٔ اصفهان وخاتمهٔ احوال شاه طهماسب وجلوس فرمودن شاه عباس بر تخت سلطنت ونوادر اتفاقات

بر مستفسران اخبارماضیه وجویندگان آثار متقاضیه مخفی نماناد که اشرف افغان بعد از شکست از جنگ مهماندوست باصفهان رفته چون با رومیه صلح کرده بود توپچیهای قابل ازنزد رومی طلب داشته باتوپخانهٔ بسیار ولشکر بیشمار بجهت پیکار شاه طهماسب بمورچه‌خوار که دومنزلی اصفهان است رفته بعد از کوشش و کشش بسیار و حربی صعب از آنجا نیز شکست فاحش خورده مجال توقف دراصفهان نیاورده ازغایت سراسیمگی بشیراز فرار نمود.

شاه طهماسب طهماسبقلیخان افشار را سر عسکر نموده متعاقب او روانهٔ شیراز نمود. اشرف باز در شیراز تیاری خود نموده نزدیك پل خان شیراز صف قتال آراسته درآنجا نیز مغلوب شده میانجیو وملا زعفران که پیرو او بودند درآنجابقتل رسیدند و از این شکست بالمره دست واپای او شکسته در شیراز نیز تاب استقامت نیاورده بمصداق تؤتی الملك من تشاء و تنزع الملك ممن تشاء بعزم فرار بقندهار راهی گشت. عاقبت در حدود بلوچستان پسر عبدالله بلوچ او را گرفته با دو سه کس از یارانش مقتول نموده سر او را بپایهٔ سریر پادشاهی فرستاد و در اصفهان بنظر اقدس رسانیدند.

بعد ازانفراق‌ازکارهای عراق وفارس و کرمان و آذربایجان‌وغیره‌چنانچه‌صاحب تاریخ‌نادری‌مرقوم‌نموده‌شاه‌طهماسب‌طهماسب‌قلیخان‌راسپه‌سالار و وکیل‌السلطنه نمود واو روانهٔ سمت‌عربستان ولرستان وقلمرو علیشکرو آذربایجان‌شده با پاشای‌همدان و لشکریان روم‌مصاف داده ظفریافت وخلقی‌انبوه ازایشان‌کشته‌وحدود عراق رامسخرو مصفی‌ساخت وبقیة‌السیف رومیه‌ببغداد گریختند وخود عازم‌صوب هرات وغیره که‌تا آن زمان در دست افاغنه بود گردید که افغان را بالمره مستأصل نموده آن ملك را بحوزهٔ تصرف درآورد .

بعداز غالب شدن او برافاغنه خبر باو رسید که شاه والاجاه در نزدیك همدان با رومیه مصاف داده بنای صلح گذاشته باین نحوکه ولایاتی که لغایت درتصرف‌ایشان آمده از رومیه باشد و بولایاتی‌که درتصرف قزلباشیه است متعرض نشوند. چون در آن وقت کار چندانی درخراسان باقی نمانده بود و افاغنه را نیز رفیق خود نموده لشکروجمعیت بسیاری ازبرای او فراهم شده بود لهذا باین‌صلح راضی نشده با افواج خود رو باصفهان حرکت‌نموده از راه ارض اقدس‌بکاشان‌وازآنجا درچهارم‌ربیع‌الأول یك‌هزار ویك‌صد وچهل وچهار (۱۱۴۴) هجری وارد دارالسلطنهٔ اصفهان‌گردید .

## ذکر ورود طهماسب قلیخان قرقلوی افشار بدارالسلطنهٔ اصفهان و وقوع وقایع متنوعه بعد از آن بمشیت خالق‌الانس والجان

تبیین این احوال وتفصیل این اجمال اینست که در اوایل حال پادشاه را هراسی از او بهم رسیده آخرالأمر بعضی از نزدیکان و امرای پادشاه را طلبیده بوساطت آنها پادشاه را ازخود مطمئن ساخت و بعضی دیگر از ارکان دولت پادشاهی که گاهی‌اراده وحالات او را از ناصیهٔ احوال استنباط مینمودند بعرض رسانیدند که طهماسب قلیخان طهماسب قلیخان سابق نیست . آن حضرت با او باحتیاط ملاقات فرمایند که ما بندگان را بنحوی‌بنظرمی آید واگرحکم‌شود درآمدن اوبجهت سلام‌ما او را میتوانیم ازمیان برداشت .

پادشاه ساده دل درجواب فرمودکه درمیان اووما قرآن است هرگزازاو نسبت بمن خیانتی نخواهد شد خاطر خود جمع نمائید . لکن دلهای مخلصین از تشویش آغشته بخون میبود ، تشریح این مقال اینکه بعداز ورود اصفهان بباغ هزارجریب که ازباغات پادشاهیست منزل گزیده ازبرای استدعاد کورنش[1] بدرگاه گردون مساس حاضر شده عرض نمود کـه احوالات خراسان بیمن اقبال شاهنشاهی باحسن وجوه تیسیر پذیرگردید امیدوارم که این فدوی را از خاک مذلت برداشته باغ هزارجریب را کـه آن نیز دولتخانهٔ پادشاهی است رونق افزا فرمایند وچند روز که در آنجـا تشریف خواهند داشت میهمان این خاکسار باشند کـه باعث سربلندی و افتخار این خانه‌زاد متصوراست .

شاه والا جاه نظر ببی‌تجربگیها تألیف قلب اوتصور فرموده بلاتأمل قبول‌نموده ره‌گرای هزار جریب شد والحق که در ابتدای ورود پادشاه بنا بر حصول مطلب خود منتهای ابتهاج نموده رسوم سور وسرور بجا آورده جشن ملوکانه کـه در خور چنین میهمانی‌باشدآراسته نهایت خدمتگزاری بجای آورد که پادشاه را مشغول شرب خمر ولهو ولعب ساخته از خود واحوال خود بیخبرنمود . درآن‌حال بعضی ازاعاظم وامرا را مخبرنموده آورد که پادشاه خود را در آن حال مشاهده نمایند کـه چنین شخصی قابل جهانداری وکشورگشائی نیست چنانچه درآنوقت بعضی اذعان این معنی‌نموده و برخی مهرسکوت برلب نهاده خاموش‌شدند .

القصه طهماسب قلیخان که منتظرچنین فرصتی بود مجلس را ازاغیارخالی‌دیده فی‌الفور او را دستگیرنموده درماه مرقوم از پادشاهی خلع واز برای رواج کارخود و مناسب وقت پسر سه ماههٔ او را کـه عباس میرزا نام داشت شاه عباس نام گذاشت و شاه طهماسب را مقید نموده روانهٔ مشهد مقدس نمود و شاه عباس را از اصفهان به قزوین فرستاد .

---

۱ــ کورنش که واوآن ملفوظ نیست وفقط برای بیان ضمهٔ ماقبل‌است و بهمین جهت آنرا کرنش هم مینویسند لغتی است ترکی بمعنی‌خم‌شدن وسلام کردن .

شاه طهماسب دو پسر داشت یکی القاص میرزا که در ایام پدر فوت شده بود دوم عباس‌میرزای مذکور، ویك صبیه که‌معقودهٔ احمد میرزای برادرشاه اسماعیل‌ثالث[1] بود واین هر دو پسرنواب میرزا سید مرتضی خلیفه سلطانی داماد شاه سلطان حسین و هر دو برادر نوادهٔ دختری خاقان سعید شهید بودند و از آن دختر ولد خلفی باقی نماند مگر صبیه ایکه از بطن صبیهٔ شاه طهماسب بود .

تا مدت سه‌سال اورا[2] نگاه داشت ، بعدازمراجعت ازسفرکرکوك وبغداد وقائم شدن ورواج کار خود فرامین مطاعه باطراف وجوانب ممالك ارقام نمود که سرداران وسر کردگان و کتخدایان هربلاد درچول موغان که صحرای‌وسیعی است حاضرشوند که مجلس‌شوری و کنگاش در آنجا منعقد خواهد شد .

بعد از جمع شدن اعیان ولایات گفت که شما میدانیدکه شاه طهماسب از عقل بهره ندارد و قابل سلطنت نیست و پسر او نیز خرد سال است ولایق نیست وامورات صعب را که بواسطهٔ اوتمشیت یافته بود یك یك شمردن گرفت تا باینجا که غیر من دیگری سزاوار این امرنیست. حاضرین ازترس جان و آبروهمه گفتد که درست است مگرچندکس که یکی‌ازآنها میرمحمدحسین ملاباشی بود قبول ننمود بعضی درهمانجا مقتول‌گردیدندوازآنها برخی فراری و در بدرشدند وبرتخت جلوس‌نمود واهل دانش واستعداد آن زمان کلمهٔ : « الخیر فیما وقع » و « لاخیرفیما وقع » راکه مطابق سنهٔ ۱۱٤۸ هجری‌است تاریخ جلوس منحوس اویافته‌اند .

ازآنجا ارادهٔ تسخیرهندوستان نمود وشاه طهماسب وپسر او را از ارض اقدس بمازندران وازآنجا روانهٔ شهرسبزوارنمودکه درآنجا باشندو برضاقلی میرزاکه پسر کلان او بود درخفیه فهمانید بلکه طلبیدن او بکابل از برای القای این مطلب بود که بعد از رفتن من هردو را ازمیان بردار.

ملخص‌کلام اینکه شاه طهاسب این معنی را تفرس نموده خواست کـه بلکه

---

۱ - در اصل : ثانی ، و غرض ازاین هردو احمد میرزا وشاه اسماعیل ثالث است
۲- یعنی شاه عباس سوم را

بواسطهٔ فرار خود را از آن مهلکه نجات دهد ببهانهٔ شکار بر آمده رو ببیابان نهاد . محمدحسین خان قاجار که مستحفظ او بود از این معنی مخبر شده او را دستگیر نموده آورد و بگفتهٔ رضاقلی میرزا بخبه هلاك نمود و پسراو را در چاهی سرنگون آویخته هلاك نمود ، بیت :

چو تیره شود مرد را روزگار          همه آن کند کش نیاید بکار

ونعش شاه طهماسب را بمشهد مقدس فرستاد و در صفه ایکه مشهور بصفهٔ شاه طهماسب بزرگ است دفن نمودند و نعش شاه عباس را از چاه مذکور برآورده در همان نزدیکی دفن نمودند .

بعد از کشته شدن آن هردو پادشاه و مراجعت از سفر هندوستان نظر بکفران نعمتی که با ولی نعمت خود ورزیده بود سودای مفرطی بر مزاج او غلبه نمود بنوعی که از دین مبین بیگانه گشته در اوایل حال ببهانهٔ تألیف قلوب اهل روم و غیره بعضی از افعال را که شیوه و شعار شیعه میباشد مثل تعزیه داشتن خامس آل عبا حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام شهید دشت کربلا درعشر محرم الحرام و برپا داشتن رسم عید غدیر خم و عید نوروز و غیره از تمام بلاد قلمرو خود موقوف نموده چادر بیك شاخ افکنده علانیه قدغن نمود که کسی قرآن نخواند بلکه نداشته باشد ، العیاذ بالله منه چه اگر قرآن راست میبود این همه اختلاف در میان امت جناب رسول خدا واقع نمیشد وشروع بکلمات کفرو زندقه نموده واحداث ظلم و بیداد بی نهایت کرده باین نیز اکتفا ننموده بنا گذاشت که تمام فرقهٔ شیعه را باید بقتل رسانید چنانچه شاعر گفته، شعر :

سر شب سر قتل و تاراج داشت          سحرگه نه شه۱ سر نه سر تاج داشت
بیك گردش چرخ نیلوفری          نه نادر بجا ماند نه نادری ۲

تبیین این مقال آنکه باشاره و سازش علیقلیخان برادر زادهٔ او که پسر ابراهیم

---

۱ــ در بعضی مآخذ : تن بجای شه .

۲ــ غرض از نادری بالش مروارید دوز گرانبهائی بوده است که نادر درموقع جلوس همیشه برآن تکیه میزده .

خان برادر نادر شاه بود مطابق سنهٔ یك هزار و یك صد و شصت (۱۱٦۰) هجری در قوچان مقتول گردید چنانچه صاحب تاریخ نادری بتفصیل ذکر نموده . بعد از کشته شدن نادرشاه او در بیست وهفتم شهر جمادی‌الثانیهٔ سنهٔ مذکوره پادشاه شد و مخاطب بخطاب سلطان علی عادلشاه گردید وسجع سکهٔ او این بیت بود :

گشت رایج بحکم لم یزلی　　　سکهٔ سلطنت بنام علی

و ابراهیم خان پنج پسر داشت : علیقلی خان و رحیم خان و ابراهیم خان و حسن خان و کاظم خان و اختلاف در اسمای مرقوم بعد از این در محل خود گذارش خواهد یافت .

القصه برادر کوچکتر که نام او ابراهیم خان بود ودرایام سلطنت خود علی شاه او را ابراهیم میرزا نام نهاده همراه جمعی از لشکر خراسان روانهٔ اصفهان وسهراب خان گرجی‌را بللگی او تعیین نموده همراه او فرستاد و او درسمت عراق و آذربایجان یاغی شده بعادل شاه جواب داده نام خود را ابراهیم شاه نهاد .

چون علی شاه در آن وقت در مازندران بود بالشکر وفوج بیشمار که از صد هزار سوار افزون بودند و پیاده و توپخانهٔ بسیارمتوجه جنگ برادر شده بعد ازمقابل شدن هر دو برادر شکست بر لشکر عادلشاه افتاده علی شاه از جنگ گاه بخرابی هرچه تمامتر گریخته وارد طهران گردید و میرزا محسن خان‌که تربیت‌کردهٔ او و از طرف او حاکم طهران بود از برای خوش‌آمد ابراهیم شاه او را دستگیرنمود ،کسان ابراهیم شاه آمده چشمهای جهان بینش را بیرون‌آورده با غل و زنجیر باحوال تباه با سه برادر دیگر بنزد ابراهیم شاه آوردند و در این بین خبر رسیدکه امیر اصلان خان قرقلودرسمت آذربایجان یاغی‌شده سرازچنبراطاعت پیچیده‌است . از استماع‌این خبراو نیز عازم آذربایجان گردید و درحدود سنه و اردلان مجادله با امیراصلان‌خان نموده بر او ظفر یافت و از آنجا وارد تبریز شد و در تبریز نواب میرزا سید محمد متولی مشهد مقدس را روانهٔ قم نمود چنانچه ان‌شاءالله بعداز این‌بتفصیل مذکور خواهد شد

واو بعد از مغلوب شدن امیر اصلان خان عادلشاه مکحول را برداشته وارد شهر قم گردید.

چون اخبار نابیناشدن علی‌شاه بخراسان رسید وبعضی ازسرداران کرد و غیره که از جنك علیشاه و ابراهیم شاه گریخته بخراسان رفته بودند با امرا و سرداران خراسان متفق شده شاهرخ میرزا را که پسر رضا قلی میرزا وازبطن صبیهٔ شاه‌سلطان حسین و نوادهٔ نادرشاه بود از قید علی‌شاه بر آورده شاهرخ شاه نام نهاده بتاریخ یك هزار ویکصد وشصت ویك (۱۱٦۱) هجری بسلطنت برداشتند وطبل یاغیگری کوفته مستعد جنك ابراهیم‌شاه شدند.

چون این خبر بابراهیم شاه رسید او نیز مصمم پیکار شده هر دو لشکر مقابل شدند.

چون لشکر بجهت بد سلوکی او با جماعت قزلباشیه وپیش آمد افغان واوزبك از او منزجر بودند بیوفائی کرده ازجنك رو گردان شده گریختند چنانکه بعون‌الله تعالی خاتمهٔ احوال او بعد از این در ذکر احوال شاه سلیمان ثانی بتفصیل مذکور خواهد شد.

لهذا او لابد شده درمیان دستهٔ افغان واوزبك که همراه بودند رفت و افغان جنك کنان بدر رفته همراه او بشهرقم آمدندکه اسباب و متعلقان او در آنجا بودند چنانچه سابق مجملاً بتحریر پیوست که نواب میرزا سید محمد متولی مشهدمقدس‌را از برای تعمیر وحفاظت درشهرقم گذاشته بود. نواب میرزا چون مشاهدهٔ این حال نمود دروب شهر را مسدود نموده بسرداران افغان و اوزبك پیغام دادند که شاه را بدست ما بدهید وشما هرجا که خواهید بروید، آنها متقاعد نشده بنا را برمحاربه گذاشته یورش نمودند.

چون نواب میرزا این حال را مشاهده نمود لشکریان را تحریص بر حرب افغان واوزبك نموده مکتوبی بشاه رخ میرزا نوشت که احوال ابراهیم شاه باین نحو شد واسباب پادشاهی تعلق بشما دارد وبهر کس بفرمائید حواله نمایم.

شاه رخ شاه بنابر زمانه‌سازی درجواب نوشت که من شما را جای عمو و بازوی خود میدانم البته بزودی اسباب پادشاهی را برداشته دراینجا بیائید .

بالجمله افغان چون چنین دیدند که درقم کاری ازپیش نمیتوانند برد ابراهیم‌شاه را برداشته روانهٔ صوب بلدهٔ کاشان شدند . اهل کاشان ضبط خود نتوانستند کرد بلدهٔ کاشان را با بعضی قرای نواحی قتل غارت نموده ره گرای شهر زور و هرات شدند .

ابراهیم شاه چون حال بدین منوال مشاهده نمود از آنجا عطف عنان نموده تحصن بقلعهٔ قلاپور ۱ جست .

افغان و اوزبك چون این حال مشاهده نمودند روانهٔ سمت قندهار وشهر زور شدند واهل قلعه۲ بفرمان شاهرخ میرزا او را مقتول نموده نعش او را بارض اقدس آوردند .

دراین بین رسولان ازجانب تمام‌حکام وسرداران اطراف‌عراق وفارس‌و آذربایجان و غیره بنزد نواب میرزا سید محمد رسیدند و عرایض عبودیت مشحون باین مضمون آوردند که آن جناب مالك و پادشاه مائید وازطرف پدر ووالده هر دو پادشاه رس و مالك ملك هستید و تا حال از راه ناچاری متابعت نادرشاه واقربای اورا نمودیم و باین سبب تمام ملك ایران برباد رفت ، الحال غیر ازشما کسی را وارث پادشاهی نمیدانیم واطاعت براولاد نادرنخواهیم نمود ، از قم متوجه بصوب اصفهان شده برتخت‌پادشاهی جلوس فرمائید که ازجان ودل درجانفشانی وخدمت میکوشیم ومع هذا شاهرخ‌میرزا قابل سلطنت وجهانگشائی نیست چه در زبان ثقل ودرعقل‌خفت ودرصغرسن و نوادهٔ نادرشاه است .

بعد ازشنیدن‌این‌سخنان آن‌جناب فرمود که مرا ارادهٔ سلطنت‌نیست، من‌جاروب کشی آستانهٔ مقدسه را بهتر ازسلطنت هردوجهان میدانم ، این خیال در بارهٔ اینجانب

---

۱ ـ قلعه‌ای بوده است مابین قزوین و ساوه .  ۲ ـ یعنی اهل قلعهٔ قلاپور که ابراهیم‌شاه را کشتند ونعش اورا بمشهد فرستادند .

نخواهند نمود چنانچه ان شاءالله تعالی العزیز بعد از این بتفصیل برشتهٔ تحریر درخواهد آمد.

القصه از قم کوچ نموده با امرای رفیق خود رو بارض اقدس نهاد. در وقتی که بقریهٔ فیض آباد۱ رسید شاه رخ میرزا رسول بیك نام راکه پروردهٔ نمك نادری بود بافوجی برسر راه او فرستاد که در هرجا باو برسد او را مقتول نموده نگذارد که وارد مشهد مقدس گردد.

اتفاقاً آن جناب از راه غیر معمول روانه شده و او از راه متعارف طی مسافت نموده بود. چون بفیض آباد رسید این معنی براو ظاهر گشت، ازهمانجا تعاقب نمود، وقتی که آن جناب داخل شهر شده بود او نیز داخل شد و در وقتی که آن جناب با شاه رخ میرزا ملاقات نمود شاه رخ میرزا ظاهراً نهایت گرم جوشی و اظهار شعف نموده گفت که بجهت نبودن شما دراینجا اکثر کارهای من معطل وعاطل گردیده، خوب شد که شما خود را رسانیدید و شما را بجای عمو و بازوی خود میدانم، بخاطر جمع بکارخود مشغول باشید. دراین بین شاه رخ میرزا بعضی ازامرای محرم خود را مکرراً ترغیب بقتل آن جناب نمود، آخرالأمر این معنی هویدای رای انور گردید بنحوی که درخانهٔ خود متحصن شد وترك ملاقات او فرمود چنانچه ان شاءالله تعالی در طی وقایع آن حضرت ذکر خواهد شد.

خلاصه اینکه بعد ازچند رزر اخبار موحش ازاطراف رسید که احمدخان ابدالی که بسمت قندهار رفته بود خروج نموده وعلی الغفله بر سر هرات آمده هرات را مسخر نموده وپسر خود تیمورخان را با لشکر بسیار درهرات گذاشته وابوالفتح خان حاکم اصفهان سر از چنبر اطاعت شاه رخ میرزا پیچیده جواب میدهد و قوم اخوّلو که قریب استرآباد میباشند باطایفهٔ گوکلان و یموت ترکمان و غیره متفق شده سر از ربقهٔ اطاعت پیچیده‌اند وعبدالعلی خان عرب خزیمه قلعهٔ کرمانشاهان راکشیده [کذا] جواب میدهد وحکام آذربایجان و غیره علم خودسری وخودرائی برافراشته اند ونیز

۱ — همان فیض آباد قرائی مرکز بلوك محولات درجنوب شرقی تربت حیدریه.

بعضی اسباب دیگر که باعث انزجار خاطر سپاه و رعیت بود از او بوقوع انجامید که باعث توحش امرا و یأس ایشان گردیده معلوم نمودند که سرداران ممالك ایران اطاعت شاه رخ میرزا را نخواهند نمود و طوایف الملوك خواهد شد چنانچه ان شاءالله العزیز در ذکر احوال شاه سلیمان ثانی تحریر خواهد یافت .

بقولی امرا همگی بهیئت اجتماعی تخمیناً یك پاس از شب گذشته بدولتخانهٔ پادشاهی رفته شاه رخ میرزا را گرفته در ارگ محبوس نمودند و بهمان گرمی بخانهٔ آن حضرت آمده کیفیت احوال را بیان نمودند . آن حضرت در جواب گفتند که مرا داعیهٔ سلطنت نیست شما چرا این عمل نمودید، من از این کار شما بیزارم و من مرد گوشه نشینی هستم ، مرا کاری بامر سلطنت نیست، این کار ازمن برنمی آید .

بعد از رد و بدل بسیار و تکرار بیشمار کار باینجا رسید که صریحاً گفتند که هر گاه شما قبول سلطنت نخواهید نمود هر فتنه وفسادی که رو نماید وزر و وبال آن در رقبهٔ شما خواهد بود .

آن حضرت چون کار را بدین منوال مشاهده نمود فرمود که انالله وانا الیه راجعون درماه ربیع الأول درساعت خوب جلوس خواهیم نمود . گفتند که چون امری که مقدر بود بوقوع انجامید هر گاه در جلوس تعویق شود بسا فتنه و فساد بر پا خواهد شد ، انسب و اولی همین است که برتخت سلطنت جلوس فرموده اجرای امورات فرمائید . غرض اصلی ازاین تحاشی و اظهار اکراه این بود که شاید دفع الوقتی بعمل بیاید که باعث مخلصی از این مهلکه گردد اما سخنان آن حضرت هیچ منشأ اثری نگردیده آخرالأمراز ایشان اقرار نامه ووثیقهٔ بطریق مچلکا طلب نمود که مقید بقید قسم قرآن باشد باین مضمون که مادام الحیاة سر درخط فرمانبرداری آن حضرت نهاده بجان و دل در جانفشانی وخدمتگزاری حاضر بوده احدی را غیر آن حضرت و اولاد آن حضرت پادشاه وفرمانروای خود ندانیم و سرموئی از حکم او عدول وانحراف نورزیم وهر گاه درظاهر و باطن خیانتی یا سوء ارادهٔ نسبت بخاندان آن حضرت و آن حضرت

در خاطر گذرانیم یا بعمل آریم یا دشمنی و نمك بحرامی نمائیم باخدا و رسول و ائمه دشمنی نموده باشیم وهمین قرآن سزا و جزای ما را بدهد و غریم ما جناب اسداللهی باشد پس همگی نام خود را نوشته بر آن وثیقه مهر نموده دادند چنانکه راقم حروف آن صحیفه را درمشهد مقدس معاینه نموده بود، اما بفحوای این بیت:

جهان چون کمانخانهٔ بی دریست    که هر لحظه در قبضهٔ دیگریست

و قول دیگر ان شاءالله العزیز مفصل بحیز تحریر درخواهد آمد.

بالجمله دولت آن حضرت از صرصر حوادث روزگار بزودی انهدام یافت و بیان این اجمال و تفصیل این مقال ان شاءالله تعالی بعد از این بطی تحریر درخواهد آمد، بیت:

شرح این هجران واین خون جگر    این زمان بگذار تا وقت دگر

## ذکر نسب و وقایع احوال پادشاه جنت مکان شاه سلیمان ثانی الحسینی الموسوی الصفوی انارالله برهانه

برمستخبران انساب عالیه و مبصران اخبار ماضیه پوشیده نماندکه آن حضرت شمسی بود از آسمان رفعت منیر و آسمانی بود کامل و دانائی بود پر رای و تدبیر، مؤسس اساس ذکر و فکر ربانی، حاوی علم اصول وفروع وماحی ظلم وبدعت، دقیقه فهم، با معدلت وانصاف، فرازندهٔ اعلام حکم الهی، شایستهٔ دیهیم وتخت شاهنشاهی، ممدوح لوایح دوران ملقب بسلیمان میرزا ودرایام صبی که مقارن زمان سلطنت خاقان سعید شهید باشد آن جناب بهمین لقب عندالخواص مشهور بود، بنابراین درایام سلطنت و جهانبانی خود مسمی بشاه سلیمان ثانی گشت و شیخ محمد علی حزین علیه الرحمه بنابرعدم استحضار درتذکرهٔ خود سلیمان میرزا نام یکی از اولاد پادشاه جنت آرامگاه شاه طهماسب رامقرر داشته نهایت این اشتباه کلی است بلکه سلیمان میرزا که اوهمراه حرم شاه طهماسب ذکر نموده نام عمه زادهٔ آن حضرت بود که پسر نواب میرزا داود باشد

و دراکثری ازاسفار همراه شاه طهماسب و در بعضی ازازمان او را همراه حرم خود گذاشتهٔ عزم‌سفرمیفرمود واسامی‌اولاد شاه‌طهماسب درمحل‌خودسمت تحریرپذیرفته .

کنیت او میرزا سید محمد تولد شریفش در دارالسلطنهٔ اصفهان مطابق سنهٔ یك هزار و یك صد و بیست و هشت ( ۱۱۲۸ ) هجری موافق قوی ئیل تـرکی از صلب نواب میرزا محمد داود و از بطن ثمرهٔ شجرهٔ سلطنت وبختیاری شهربانو بیکم صبیهٔ پادشاه عدالت مظهر وخسرو دادگستر شاه سلیمان اول بعرصهٔ وجود آمد .

نسب اجداد کرام عالیمقام آن‌حضرت‌مستخرج ج‌از کتب معتبرهٔ انساب‌بدین‌تفصیل است: میرزا محمد داودبن میرزا عبدالله‌بن میرزا محمد شفیع مستوفی کل موقوفات ممالك‌ایران ابن میرزا رحمة الله بن‌میرزا ابوالحسن‌بن میرزا قوام‌الدین محمدبن میر عبدالقادر بن امیر قوام‌الدین محمدبن سید نظام‌الدین علی‌بن سید قوام‌الدین محمدبن تاج‌الدین حسن ابی محمد الأمیرابن سید مرتضی خان نواب والا والی مازندران و فیروزکوه ابن نواب والا سلطان با اقتدارملك تاجدارامیرسید علی‌بن امیر کمال‌ـ الدین احمدبن امیرقوام‌الدین‌المشهور بمیر بزرك والی کل دارالمرز ومازندان ۱ ابن سید کمال‌الدین احمدبن سید عبدالله‌بن سید محمد بن سید ابی‌هاشم بن سیدعلی نقیب طبرستان ابن سید حسین بن‌سیدعلی‌بن سید حسن‌بن‌سید علی‌المشهور بمرعش‌ابن‌سید سید عبدالله۲ بن سید محمد الأکبر۳ بن سید حسن٤ بن سیدحسین‌الأصغر٥ بن جناب حضرت امام زین‌العابدین صلوات‌الله وسلامه علیه است چنانکه میرزا طاهر نصرآبادی

---

۱ — راجع بشرح حال این‌سید بزرگوار که اول‌سلاطان ازسلاطین مرعشی است‌و همچنین‌حال‌اعقاب واسلاف وی‌بکتاب‌تاریخ طبرستان سیدظهیرالدین وروضة الصفاوحبیب السیر و التدوین و تاریخ خانی و آثار الشیعه و الحصون‌المنیعه‌و اعیان الشیعه ومجالس المؤمنین وتذکرهٔ شاه‌طهماسب ومشجرات آل رسول‌الله ومحافل المؤمنین و انساب آل الرسول و تذییل عمدة الطالب کمال‌الدین اصفهانی و غیرها مراجعه شود .

۲ ـ الملقب بامیرالعارفین وامیرالعراقین ۳ـ از محدثین وفقها و زهاد بود

٤ـ المحدث ٥ ـ وفات حسین اصغر سنهٔ ۱۵۷ و قبرش در بقیع میباشد و حسن محدث فرزند او در اراضی روم مدفون است (شهاب الدین‌الحسینی‌النجفی )

وشیخ محمد علی حزین در تذکرهٔ خود ومؤلف تاریخ سلطانی احوال نواب میرزا داود را بعنوان اجمال قلمی نموده اند .

والدهٔ نواب میرزا محمدداود مزبور عزشرف بیگم بنت جهان بانو بیگم بنت زبیده بیگم بنت فخرجهان بیگم بنت بیگرات خان والی کل گرجستانات ۱ که درحبالهٔ شاه عباس بن شاه سلطان محمدبن شاه طهماسب بن سلطان شاه اسمعیل الحسینی الموسوی الصفوی بهادر خان انارالله برهانه بود ، زبیده بیگم مزبوره بنت خاقان جنت مکان شاه عباس درحبالهٔ نکاح عیسی خان قورچی باشی ابن سید علیخان مشهور بسید بیك صفوی ابن معصوم خان ابن عم شاه طهماسب ماضی که در زمان پادشاه مزبور وکیل الدوله بوده و جهان بیگم صبیهٔ عیسی خان قورچی باشی سابق الذکر درحبالهٔ نکاح سیمون خان والی گرجستان کارتیل بوده و عز شرف بیگم مزبور صبیهٔ والی مرقوم درحبالهٔ نکاح میرزا عبدالله والدنواب میرزا محمد داود بوده و نسب نواب موصوف بسه واسطه بشاه عباس ماضی میرسیده .

درسن هفت سالگی والد بزرگوار او در اصفهان عرصهٔ جهان فانی را وداع نمود و در سنهٔ یکهزار ویکصد وبیست ویك (۱۱۲۱) هجری بعالم جاویدانی شتافت وآن جناب در خدمت نواب علیهٔ عالیه والدهٔ خود و خاقان سعید خـالوی خود شاه سلطان حسین جنت آرامگاه تربیت یافته تا در وقوع سانحهٔ آمدن افغان و محصور نمودن اصفهان بعد از بر آمدن طهماسب میرزا بحکم و فرمودهٔ خاقان شهید مغفور عنایت سلطان باتفاق نواب علیه و آن جناب و دو صبیهٔ دیگر شاه جنت مکان که یکی

---

۱ـ مقصود باگرات یا باگراتی ششم Bagrati VI پسر داودخان بن لوارصاب خان پادشاه قسمت کارتلی Karthelie (شمال غربی تفلیس) است که در سال ۱۰۲۵ پس از جنگهای شاه عباس کبیر از جانب آن پادشاه در این قسمت بسلطنت بر قرار شد و چون بگراتی در سال ۱۰۲۸ مرد شاه عباس مقام او را بپسر خردسالش سیمون دوم را گذاشت و سیمون ده سال بعد در گرجستان بقتل رسید و این سیمون خان همانست که در متن ذکر او بمیان آمده.

درحبالهٔ نکاح نواب میرزا سید مرتضی۱ و دیگری درحبالهٔ میرزا مقیم۲خلیفه‌سلطانی بودند از اصفهان بصورت اخفا برآورده بسمت یزد برد.

بعد از رسیدن این خبر بشاه طهماسب محمدخان ترکستان اوغلی را فرستاده ایشان را از یزد از طریق جندق و بیابانك بدارالسلطنهٔ قزوین رسانیده از آنجا بدارالأرشاد اردبیل که در آن اوان مضرب خیام شاه بود رسانید، پیوسته در اسفار همراه بودند، و در وقتی که پادشاه بعزم تسخیر خراسان و استخلاص قلعهٔ طیبهٔ مشهد مقدس از دست ملك محمود خان سیستانی روانهٔ خراسان گردید میرزا سید محمد را بااولاد و متعلقان حرم خود در بارفروش و قلعهٔ رستمدار گذاشته الله قلیخان قاجار و

---

۱ میرزا سید مرتضی پسر نواب میرزا سیدعلی ابن نواب میرزا سیدمرتضی ابن میرزا سیدعلی ابن‌العلامه السید حسین الحسینی المرعشی المشهور بخلیفه سلطان وسلطان العلماء میباشد.

زوجهٔ میرزا سید مرتضی از نساء فاضلات و صاحبهٔ خیرات و مبرات بسیار بود، از جملهٔ اوقاف او قریهٔ شاه‌دان و قرای بسیاری در حدود ملك‌آباد از توابع اصفهان میباشد، حقیردر سنهٔ ۱۳۵۰ و قفنامچهٔ آن مرحومه راکه مزین بود بمهر علامهٔ مجلسی ثانی و آقا جمال خوانساری دیده‌ام.

نواب سید مرتضی از آن مخدره دارای اولادی بود از جمله میرزا احمد فاضل شاعر ادیب است که در تذکره‌ها او را بتخلص نیازی ذکر نموده‌اند.
(شهاب‌الدین الحسینی النجفی)

۲ــ میرزا محمد مقیم پسر میرزا محمد نصیر واو پسر نواب میرزا سیدحسن و او پسر سیدحسین مرعشی ملقب بخلیفه سلطانی میباشد و میرزا محمد مقیم صدرالصدور و داماد شاه سلطان‌حسین شهید بود.

زوجهٔ نواب‌میرزا مقیم خلیفه‌سلطانی یعنی صبیهٔ دیگرشاه سلطان حسین نیزز نی صالحهٔ عابده بود وموقوفات بسیار دارد ومیرزا محمد مقیم علاوه بر اینکه از اشراف دربار صفوی بود از علما نیز میباشد. قبرشریفش درقبرستان ست فاطمهٔ اصفهان است واومدتی متولی بقعهٔ سامیهٔ مشهد بوده است از طرف شاه سلیمان ثانی ودر سنهٔ ۱۱۲۶ بتولیت منصوب شده ونائب‌التولیه او میرزا محمد شفیع بود که مهر او در فرامین خراسان موجود است.

(شهاب‌الدین الحسینی النجفی المرعشی)

وغیره را بجهت حفاظت ومحارست تعیین نمود و آن جناب در حضر وسفر دربین طی مراحل ومنازل لمحهٔ ودقیقهٔ بوقت فرصت از تحصیل کمالات فوت وفرو گذاشت نمی فرمودند ودراندك مدتی با وجود ترددات گوناگون که ترقیم آن موجب تطویل میگردد سر آمد اهل کمال عصرخود گردیده محل عقیدت واخلاص قزلباشیه و صوفیان سلسلهٔ صفویه گردید.

این مراتب درباطن موجب توحش خاطر شاه طهماسب مغفور شد لکن بسبب ادب واحتیاط ازعمهٔ بزرگوار خود امری که باعث اکراه خاطر او باشد بظهور نمی-توانست آورد.

بعد از فتح خراسان ومراجعت بسمت عراق وشکست واخراج افاغنه ازاصفهان میرزا سید محمد را که اسم او سلیمان میرزا بود با اهل حرم خود باصفهان طلبید و همشیرهٔ خود را با آن جناب برشتهٔ ازدواج کشید و بعد از تسلط طهماسب قلیخان براو ومقید نمودن او و از راه یزد او را روانهٔ خراسان نمودن سلیمان میرزا را با اهل حرم ومتعلقان او از راه سمنان ودامغان روانهٔ ارض اقدس و از آنجا روانهٔ بلدهٔ ساری مازندران نمود وبعد از یك سال توقف درساری از راه علی بلاغی۱ بسمنان فرستاد وبعد از جلوس خود در چول موغان شاه طهماسب مغفور وشاه عباس را بسبزوار و آن جناب را باصفهان فرستاد و نواب علیه والدهٔ آن جناب نظر بعلاقهٔ ببرادر زاده شاه را تنها نگذاشته خود در آن ورطهٔ بلا مانده با فرزند خود وداع نموده همراه شاه طهماسب روانهٔ سبزوار گردید.

بعد از شهادت شاه طهماسب وشاه عباس نواب علیه از سبزوار مراجعت باصفهان نزد پسرخود نمود و بعد ازعود نادر شاه از هندوستان بصوب خراسان آن جناب را مع والده بمشهد مقدس طلبید که صدارت کل ممالك ایران را بعلاوهٔ تولیت سرکار فیض آثار باو داده ببهانهٔ صدارت آن حضرت را نزد خود دارد.

---

۱ ـ همان چشمه علی درشمال غربی دامغان از معابر سفید کوه.

چون ارادهٔ او بنواب عالیه ظاهر گردید پیغام داد که اگر ترا ارادهٔ کشتن پسر منست مثل برادر زاده‌ام درنزد من ارادهٔ خود را بعمل آر و اگر نه من ضعیفهٔ پیری شده‌ام، یك پسردارم، بفراق اومرا هلاك مکن. از استماع این پیغام فسخ ارادهٔ خود نموده آن جناب رامع والده مرخص بدارالسلطنهٔ اصفهان نمود.

بعد از سه سال نواب علیه والدهٔ آن جناب دراصفهان برحمت ایزدی پیوست، آن‌جناب نعش والدهٔ خود را بموجب وصیت بآستان ملایك پاسبان حضرت امام‌الجن والانس علی‌بن موسی‌الرضا علیه‌الصلوة و السلام روانه کرد و در داخل درّب طلا مدفون گردید.

بعد ها نادرشاه آن جناب را بسنه واردلان‌که درآن وقت روانهٔ داغستان بود طلبیده بجهت خدمت رفیع منزلت تولیت سلطان خراسان علیه‌السلام از راه همدان بفراهان و قم و طهران بعنوان چاپاری روانه نمود و آن جناب دو ونیم ماه راه را در عرض بیست یوم طی نموده خود را بتقبیل آستان بهشت سان رسانید ومدت هفت سال بآن امرجلیل‌القدر درکمال عزت وشوکت مفوض ومشغول نظام وانتظام آستان‌ملایك پاسبان میبود.

در آن وقت‌قصاید وقطعات بسیار که‌متضمن‌تاریخ‌بود برشتهٔ نظم‌کشیده‌اند از آن جمله یك قطعه دراین مختصرایراد شد:

| | |
|---|---|
| بر مسند تولیت چو بنشست | خورشید سپهر دین بشاهی |
| زینت ده افسر بزرگی | واقف ز رموز آن کماهی |
| از ناصیه‌اش عیان چوخورشید | آثار شرف هر آنچه خواهی |
| همنام بزرگوار جدش | کز اوست فلك بخود مباهی |
| گفتم ز پی دعا و تاریخ | کز لطف و عنایت الهی [کذا] |
| ز افات زمانه در امان باد: | «آن آیت رحمت الهی» |

۱۱۵۶

دراین بین یك دفعه ببردع و دفعهٔ دیگرهمراه سید حیدر مجتهد آن زمان و

دیگر اعاظم و اعیان خراسان بشکی وقبله طلبیده در اجلاس و مباحثه با افندیان اهل روم وسنت وجماعت و پادریان نصاری و رهبانان یهود در باب حقیقیت مذهب اسلام وصحیح بودن مذهب جعفری که با افندیان ایشان مباحثه دربیان بود باستماع تشخیص وتمیز در آن محل مقرر نمود۱. آن جناب با جمهور فضلا وطالب علمان واعاظم ایران روانهٔ نخجوان بجهت آراستن این مجمع عام گردیدند و بعد از دو ونیم ماه مباحثات علماء ملل آن چنین الزام یافتند و آن جناب از نخجوان بوان رفته با نادر شاه ملاقات نموده تفهیم مراتب وحقایق گفتگوی علمای ملل متفرقه را قله و دله نموده ترخص مراجعت بارض اقدس یافت. بعد از مراجعت نادر شاه از موصل و کرکوك دفعهٔ اخیر بصوب خراسان ومنقلب شدن احوال ایران بجهت افعال او محافظت قلعهٔ طیبهٔ مشهد مقدس را بآن جناب تفویض نموده خود روانهٔ سمت قچان وخبوشان گردید وهفت هزار افغان را که نادر شاه بجهت حفاظت شهر در خدمت آن جناب مقرر نموده بود از شهر بدر نموده جماعت قزلباش را ببرج و باره بجهت صیانت و محافظت تعیین نموده مسرعان بجهت اخبار وطلبیدن علی قلیخان از سیستان روانه فرمود، هر چند نصرالله میرزا و امامقلی میرزا درچناران که هفت فرسخی بلدهٔ مشهد مقدس است بعد ازقتل نادرشاه آمده درنهایت نیاز از آن جناب خواهش دخول شهر نمودند نظـر باینکه تمامی فرق قزلباشیه ورعایای ممالك ایران کمال تنفراز نادرشاه واولاد او داشتند ودر آن وقت آنها متوسل بنورمحمد خان افغان وعطا خان اوزبك که در آن ولا بـا هفتاد هزار کس در حوالی شهر جام مجتمع بودند و اگر بار دیگر باستصواب ایشان

---

۱ــ مخفی نماناد که عدهٔ کثیری ازعلمای دولت عثمانی وافغانستان وبخارا وعراق عرب و ایران و هندوستان وحجاز در آن مجلس حاضر بودند از قبیل آخوند ملاعبدالنبی طسوجی از فضلای آذربایجان وسیدنصرالله شهید مدرس حرم حسین در کربلا وآخوند ملا محمد سمنانی وسید محمد تقی خراسانی وشیخ احمد جزائری نجفی وآخوند ملاحسین تبریزی و ایشان قاضی محمدخواجهٔ بخاری و صبغة الله افندی بغدادی ومولوی عبدالحق دهلوی و مولوی حسن لاهوری وغیرهم (شهاب‌الدین الحسینی النجفی المرعشی).

پسران نادرشاه مسلط بایران میشدند قتل و نهب عظیم در خراسان و سایر بلاد ایران رو میداد و چون با علی قلیخان قزلباشیه را حسن ظنی بود لهذا سپردن قلعهٔ مشهد مقدس را بعلی قلیخان اصلح و اسلم دانستند چنانکه ان شاءالله بعد از این مسطور می گردد .

## شرح ورود علی قلیخان برادرزادهٔ نادرشاه ببلدهٔ مشهد مقدس معلی و تمکن او برسریر سلطنت ممالک ایران جنت بنیان ووقایع بعد از آن بمشیت قادر منان

سخن سنجان دقیقه رس احوال مختلفه گردش فلك بوقلمون‌وش را بدین گونه ساز داده ونیرنگی چرخ کج رفتار را بزبان قلم راست گفتاردر آورده‌اند که علیقلیخان درکمال استعجال قریب بشهر رسید وبآئین متولیان سلف سرکار فیض آثار که بجهت پادشاهان معمول است جناب خلدآشیانی باستقبال برآمده علی‌قلیخان را داخل شهر وبتقبیل عتبهٔ علیهٔ رضویه سلام‌الله علیه مشرف وفایض نموده درهمان روز اورا برتخت سلطنت ایران نشانیده مخاطب بخطاب سلطان علی عادل شاه‌شد وبعد ازجلوس بسبب مخالفت کرد چمشگزك عادل شاه آن‌جناب را همراه بخبوشان برده بعد ازانجام مهام آنجا مراجعت بمشهد مقدس نمود .

چون عادل شاه بجهت قلع وقمع برادر خود ابراهیم میرزا عازم سمت عراق و آذربایجان گردید بودن آن جناب را در ارض اقدس مناسب وقت ندانست وتخویف اهل غرض مزید علت گردیده از برای تألیف قلب آن جناب علاوهٔ تولیت خدمت صدارت خاصه و عامهٔ کل ایران را بنام آن جناب نموده همراه خود بمازندران و باستراباد برده عزم بدست آوردن حسن خان پسرفتح علیخان قاجارکه دردشت‌قپچاق بودکرد تا کنار آب سیمبار۱ رفته باحسن‌خان وبکنج سرداریموت محاربهٔ صعب شده یموتان وحسن‌خان تاب مقاومت نیاورده قرار برفرار دادند .

---

۱ــ همان سومبار کنونی از شعب شمالی رود اترك که درنزدیکی قلعهٔ چات باترك‌میریزد.

بعد از نهب وغارت اسباب بجا ماندهٔ ایلات گوکلن ویموت باستر آباد مراجعت نمود و آن‌جناب نیزهمراه آمدند .

درمراجعت پسرصغیر حسن خان که از بطن صبیهٔ بکنج یموت ونام آقا محمد خان‌داشت گرفتار گردیده بود . آن پادشاه بی‌مروت آن‌طفل بیگناه را از آلت‌رجولیت محروم نموده از آن جناب خواهش نمود که چون حسن خان ازجملهٔ صوفی‌زادگان سلسلهٔ علیهٔ صفویه است و در این مدت بهیچوجه اطاعت بنادر شاه ننموده لهذا آن جناب تا کنار آب گرگان تشریف برده حسن خان را مطمئن وامیدوار نموده بیاورند.

آن جناب در جواب او گفت که در این ولا از بندگان شما این ظلم نامناسب بطفل صغیر او بظهور رسیده که بالمره باعث یأس وتوحش او گردیده پس چگونه او بآمدن حضور شما ازگفتهٔ من یا کس دیگرراضی خواهد شد ومرا نیزالحال اطمینانی بعهد وفرموده نیست ؛ دراین صورت انجام این امر از من متمشی نمیتواند شد ، خیال دیگر که بخاطر میرسد بفرمایند .

از استماع این جواب آن شخص عاری ازصواب باطناً زیاده از حد متغیر گردید لکن بسبب مصلحت وقت تغیر باطن خود را ظاهر نساخته اذعان این سخن نمود واز آنجا کوچ نموده بعزم گوشمال برادر خود بسمت آذربایجان در حرکت آمد ، بعد از شکست از ابراهیم شاه درسلطانیه ابراهیم‌شاه درکمال عجز و الحاح وتملقات ظاهری باز آن جناب را بامور سابقه مقرر کرده و اختیارات جدید داده همراه خود از راه فراهان وهمدان عازم سنه واردلان گردید ومعارضه و مجادله با امیر اصلان خان همشیره‌زادهٔ نادرشاه نموده براوظفریافت واز راه مراغه همراه او وارد تبریز گردید .

بعد از خروج شاه‌رخ میرزا در خراسان بمعاونت کرد چمشگزك ابراهیم شاه از دارالسلطنهٔ تبریز پنج هزارکس همراه آن جناب نموده بجهت سد رودخانهٔ قریب بدارالمؤمنین قم که هرسال‌باعث خرابی صحن مقدس حضرت‌معصومه میگردید وتجدید مقرنس کاری قبهٔ مطهره و عمارت طیبه و تقرر و ترمیم حصن حصین شهر و ارگ

دارالمؤمنین وحفاظت شهر وتحقیق وتجویز محاسبات عمال عراق روانه نمود وبعد از دو ماه از ورود او بشهر قم ابراهیم شاه نیز وارد شد وعادل شاه مکحول را بامتعلقان حرم خود وجواهر خانه وخزانه واسباب بیوتات پادشاهی و بنهٔ امرا و لشکریان از افغان وقزلباش واوزبك وتوپخانه که زیاده از چهل هزار کس بودند سپردهٔ آن جناب نموده خود بارادهٔ مجادله ومقابله با شاه رخ میرزا از راه دامغان روانهٔ سمت خراسان گردید و در منزل غارمن بلوکات سمنان۱ جماعت قزلباش بسبب اتحاد او با افغان و اوزبك باو شوریده و او بی‌اختیار شده همراه افغان و اوزبك رو بجانب قم آوردند.

چون الله‌یار خان افغان در آن ولا بسبب مرض در قم مانده بود باستماع برهمخوردگی قزلباش با افغان مردم او در اماکن خلوت فرصت نموده‌دست تطاول بر قزلباشیه دراز نموده درقتل و نهب اقدام مینمودند آن جناب درپی تحقیق قاتل شده چون معلوم‌شد که کار افاغنه است لهذا چندین دفعه نزد الله‌یارخان وشاهین خان اعلام نمودند وخانان مذکور منکر محض شده باز بعد از چند روزی ظاهر گردید که جمعی بیگناهان در اماکن متفرقه از دست افاغنه مقتول گشته اند. از استماع این خبر آتش غضب اشتعال نموده حکم باخراج آن جماعت صادر گردیده کسان برای بیرون نمودن افغان تعیین فرموده وآن جماعت طوعاً اوکرهاً آنها را از شهر اخراج نمودندوحکم شد که اهل سپاه بجهت محافظت محلات و اسواق مستعد باشند، هرکس از افاغنه که مطیع حکم گردیده بی تضرر اهل شهر بیرون رود متعرض او نگردند وشخصی را که دربیرون رفتن تکاهل نموده باعث اذیت سکنه و مردم گردد قتل و نهب نمایند و نزد الله یار خان وشاهین خان پیغام فرستادند که سپاه افغان دراین مدت اقسام وانواع تضرر و اذیت در باطن بعجزه و مساکین و سپاهی و رعیت بلدهٔ طیبه در اطراف شهر رسانیده ومیرسانند، قزلباشیه از بودن افغان درشهر متزلزل بوده راضی نیستند اسلم شقوق اینست که شما بنه وعیال افغان واوزبك را بسلامت ازشهر بیرون برده درخارج شهر باشید که مبادا ازقزلباش ضرری بشما رسد.

---

۱ ـ کذا ؛ این واقعه درآبادی سرخهٔ سمنان اتفاق افتاده

از استماع این خبر الله‌یار خان در کمال درشتی جواب فرستاد که ما دست از جواهر خانه و خزانه و کارخانجات پادشاهی کی برخواهیم داشت، ومستعد بجدال و قتال گردید. جماعت در آنها آویخته جمعیت آنها را ازهم متفرق نمودند. الله‌یار خان وبقیةالسیف خود را بدروازهٔ شهر رسانیده بیرون رفتند و آن جناب حکم بانضباط و استحکام سنگر های اطراف و جوانب داده مستعد ومنتظر ورود سپاه افغان و اوزبك که زیاده ازپنجاه هزار کس بودندشده بعداز پنج یوم عطاخان وعطا مرادخان اوزبك و شهداد خان و زله خان و آزاد خان افغان با ابراهیم شاه وارد دوفرسخی شهر گردیدند و ابراهیم شاه شخصی از اعاظم آقایان افغان را بامراسلهٔ مودت اسلوب مصحوب نموده نزد آن جناب بشهر فرستادند و شرح مندرجه منوط بر آنکه دراین ولا جماعت قزلباش ازراه مخاصمت و عداوت و نمك حرامی باینجانب مخالفت نموده چنانچه جماعت افغان و اوزبك که پیوسته باعموی ما در کمال عقیدت و بندگی بودند الحال نیز باینجانب آن شیوهٔ مرضیه را مرعی میدارند اصلح چنین است که نظر بخاندان عالیهٔ خود کرده بنزد اینجانب تشریف آورند که باهم نشسته بجهت اصلاح انقلاب عظیم ودرد سقیم علاجی شافی کافی مقرر نموده باهم تمشیت امور سپاه و رعیت دهیم.

بعد از رسیدن این مراسله آن جناب سرداران قزلباش از ترك والوار را که در خدمت او بودند از رسیدن مراسله و ورود رافع مطلع ساختند. بعد از کنکاش اهل سپاه و اعمال و ریش سفیدان رعیت جواب دادند کـه ارقام گردد بنابراین که فیمابین قزلباش و افغان و اوزبك عناد وخصومت از سابق است وزوال دولت نادری باین جهت روی داده، الحال نیز بندگان اقدس آن شیوهٔ ناپسندیده را مرعی داشته چنانچه بکرات و مرات در اماکن خلوت مخلص آنچه الحال رخ نموده بعرض رسانیده بود این معنی هرگز خاطرنشین ذات اقدس نگردید وشد آنچه شد، الحـال مناسب ومصلحت چنین میداند که سرداران افغان واوزبك را بجهت صلاح وقت رخصت انصراف بسمت شهرزور فرموده خود بدولت تشریف فرمای شهر گردند که باعث اطمینان قزلباش گردد، بعد از

آن ان شاءالله تعالی این‌عاجز تصفیه نموده بفضل ایزدی چنین خواهد شد کـه جمیع فرق قزلباش از ترك وتاجیك در خدمت این دولت ابد مدت لمحهٔ فوت و فروگذاشت ننمایند من بعد جماعت اوزبك و افغان را بجهت قلع و قمع احمد خان درانی کـه متصرف بلدهٔ هرات وقندهار و غوریان گردیده مقرر فرمایند . اگراین جماعت درمادهٔ استیصال فرقهٔ ابدالی هرات وقندهار سعی وتلاش خواهند فرمود ز هرطرف کشته شود سود اسلام است چنانچه ارقام فرموده‌اند معلوم خواهد گردید دراین صورت باعث انفعال و الزام قزلباشیه شده مراتب و درجات آنهـا بیش از پیش دراین دولت خواهد گردید و بازآنها را میتوان طلبید که درظل چترهمایون اعلی حاضر گردند .

در باب رسیدن مخلص بحضور که حکم شده بود درصورتیکه بندگان اقدس در دست افاغنه بی‌اختیار باشند از مجرد آمدن نیازمند چه فایده مترتب میشود بلـکه دولتخواه نیز درحالت مجبوری ما صدق قول شاعر :

رواق منظرچشم من آشیانهٔ تست  کرم نما وفرود آ که خانه خانهٔ تست

باقی منتظرقدوم میمنت لزوم اقدس میباشد .

باین مضمون جواب نوشته بصحابت رافع مکتوب ارسال نمود وبعد از رسیدن جواب سرداران اوزبك وافغان را معلوم شدکه بغیراز تحریك سیف وسنان امر مزبور تیسیرپذیر نمیتواند شد لهذا بهیئت اجتماعی سوارشده بعزم یورش و تسخیر بدور شهر آمدند و از اطراف سنگرها پیش‌آورده هر روز معرکهٔ مجادله ومخاصمه برپا بود .

جناب خلدآشیانی ازاطراف واکناف حکم‌چریك‌ایلجاری۱ داده ازایلات‌اطراف وجوانب بقدر ده هزارکس بدفعات بشهر وارد و مجموع سوار و پیادهٔ جنگی ازسابق و حال در بلدهٔ طیبه بیست هزار کس مجتمع شده بعد شش روز از محاربه شبی پنج هزارکس برداشته از طریق‌کوچه باغات شبیخون عظیم بلشکر و بنهٔ مخالف زده بعد از شبیخون مذکور آزاد خان افغان با بیست هزارکس دستهٔ خود از آنهـا جدا شده

---

۱ـ ایلجار یا ایلغار بمغولی بمعنی حمله و یورش وبسرعت بردشمن تاختن است .

عریضهٔ عقیدت آمیز و اظهار توسل بجناب خلد آشیانی و اختلاف ورزیدن از دیگران بصحابت مسرعی روانه نمود .

آن جناب در جواب بسخنان محبت و مودت آمیز او را خاطر جمع ومطمئن ساخت وارقام شد که آن عالیجاه را بنابراینکه موافقت قزلباش و بودن درممالك ایران منظور افتاده مناسب چنین است که ازاین قوم ظالم جدائی اختیار نموده بسمت ساوه و قزوین روانه شوند و دراین ماده مکاتبات بسرداران ایلات آن اضلاع از جماعت قزلباشیه این بندهٔ درگاه اله در باب سلوك و مماشات وموافقت و دوستی ارقام خواهد نمود ودر کمال خاطرجمعی در آن اماکن چندی باشند تا من بعد آنچه صلاح وصواب خواهد بود از پردهٔ غیب بمنصهٔ ظهورخواهد آمد .

بعد از وقوع این مراتب مابقی سرداران افاغنه و اوزبك پای ثبات و قرارشان تزلزل پذیرفته قرار بفرار بسمت قندهار داده شبی ابراهیم شاه رابسلیم خان قوتولوی افشار که وکیل‌مطلق او بود ومکان او درقراقان قزوین‌میبود دادند وسلیم‌خان مذکور اورا بقلعهٔ خود برده بفرمان شاه رخ میرزا مکحول و در بین راه مقتول نموده نعش او را بمشهد مقدس آوردند .

بعد از فرار اوزبکیه و افاغنه سرداران قزلباش از عراق و آذربایجان و قلمرو علیشکر از اتراك و الوار هرکس قریب بود خود بخدمت او رسیده و آنچه محل اقامتشان‌بعید بودعرایض‌و رسولان‌فرستاده و اظهاراینکه اهل ایران‌را ازمدتهاست آرزو وتمنی چنین بوده که حق بمرکز خود قرار یافته این امر جلیل‌القدر سلطنت و دارائی ایران که موروثی است ببندگان اقدس آن حضرت قرار یابد و دراین ولا کسی ازسلسلهٔ علیهٔ صفویه کـه ما بنده‌ها نمك پروردهٔ این اوجاقیم و صفای عقاید ما بنده‌ها باوجاق مرشدکامل شاه خلد آشیان شاه اسمعیل و شاه طهماسب بهادر خان نورالله مرقدهمـا موروثی تصور نموده و ندرقلی گاهی ازاهل ایران مطمئن نگردیده متوسل‌بقوم افغان و اوزبك گردیده بود ، الحال بعد از سالها دور فلکی بکام ما بیچارگان بی سروسامان

گردیده امید چنین است که ترحم باحوال صوفیان خود نموده متوجه پرورش و پرداخت ما مردم گشته درظل لوای آسمان سای همایون خود داشته مصون از بلیات دارند.

درخلال این احوال شاه رخ میرزا مصحوب برزو بیك مین باشی غلامان عریضهٔ در کمال عجز و الحاح با قرآن مجید فرستاد کـه من طفل یتیم بسبب قرابت در سلك فرزندان بندگان انتساب دارم لکن خود را از غلامان میدانم دیگر شفیعی بجز کلام الله و مهر مهر آسای مقدس جناب امام شهید غریب علی بن موسی الرضا چیزی نداشتم لهذا این آیات بلند درجات را بخدمت نواب ابویم شفیع نموده متوقع چنین است کـه باستعجال تمام تشریف فرمای این صوب گردیده فایض بتقبیل مرقد مطهر امام الانس و الجن شده وبرسراین یتیم بیکس سایه گسترده درسلك فرزندان وغلامان خود منسلك فرمودهٔ بهر نحوی که مناسب حال دانند انتظام امورفرموده این بیکس را از دست این جماعت اجامره و اوباش خراسان استخلاص دهند که بلطف الهی و ازحسن تدابیر آن ابویم تنقیح در امور خراسان وممالك دیگر ایران روی نماید که بعد از تشدد وتشتت بوقوع محن وبلایا که بایران واقع شده بود باعث امنیت و آرام عبادالله گردد. بناء علیه آن جناب را که شرم و آزرم و حق بینی و مروت وصلهٔ رحم پروری جبلی ذات بود مسؤل اورا بدرجهٔ قبول رسانیده وقرآن مجید ومهرمهر آثار جناب مولینا را متمسك دانسته جواب جمیع سرداران آذربایجان و عراق و قلمرو علیشکر را چنین دادند و نوشتند که اینجانب را هرگز تمنی وخواهش امرسلطنت نموده ونیست والحال شاه رخ میرزا را که قرابت قریبه با اینجانب از طرف والده دارد و بمرتبهٔ فرزند خود میدانیم بعلاوه قرآن مجید و مهر شریف مقدس شاه خراسان را شفیع نموده برخود لازم و جازم نمود که ان شاءالله تعالی جمیع کارخانجات ومتعلقات پادشاهی را برداشته ازهر طریق که مناسب باشد برده بایشان رساند وخود معتکف آستان ملایك پاسبان روضهٔ رضویه علیه السلام گردیده لیلاً ونهاراً جبهه سای سدهٔ رفیعهٔ علیه باشد،

دولت گیتی که تمنی کند　　　　باکه وفا کرد که با ما کند

ومع‌هذا مردم زمانه با اجداد والای ما چه‌وفا ورزیدند که با ما خواهند. مسلوك داشت وعلاوه بر آن اطفال صغیر ومتعلقان در مشهد مقدس‌اند، بعداز وقوع این واقعه احوال آنها چه خواهد بود. پس اگر آن عالیجاهان نظر بصوفیگری خاندان صفویه این خواهش دارند پس باید مآل حال مشاهده نموده اطفال بیگناه را درمعرض هلاك نیندازند، امرای مزبور از استماع این سخنان رضا بقضای الهی داده مهر سکوت بر لب نهادند.

بعد از این جواب آن جماعت را رخصت انصراف فرموده با همراهیان خود از شهر قم طبل رحیل کوفته با خزانه و جواهر خانه وعادلشاه مکحول وغیره کارخانجات و توپخانهٔ پادشاهی را نیز حرکت داده در ظاهر دارالمؤمنین قم نزول اجلال فرمود.

## ذکر توجه نواب خلد آشیانی از بلدهٔ طیبهٔ قم بصوب مشهد مقدس

تبیین این‌احوال آنکه چون دوازده هزار رأس استر و اشتر پادشاهی که‌متحمل ومتعین‌اثقال بودند ودر مدت نزاع وجدال باجماعت افاغنه درقم از کمی علیق اکثر آنها مفلوك وناتوان گشته بود و طی مسافت راه خراسان مشکل مینمود کسان بدارالسلطنهٔ اصفهان نزد ابوالفتح خان بختیاری و بهمدان نزد آقاسی خان قرافولو و بجندق نزد حاجی صفی جندقی و بساوه نزد محمد حسینخان حاکم و میرزا عبدالحسین مستوفی ساوه وبسوس‌نقی۱ نزد علی‌نقی خان ولد مصطفی خان بیگلربیگی بجهت ارسال دواب مردمان معتبر فرستاد چنانچه بعرصهٔ بیست وپنج روز ازاطراف موازی نه‌هزار استرو اشتر تازه دم رسید و از درب دارالمؤمنین کاشان و قریهٔ نطنز وارد دارالعبادهٔ یزد گردید.

بنابر اینکه درراه پشت بادام ۲ تا چشمه حسن که نزدیك چهارده‌طبس۳است

---

۱ — دراصل همچنین است ومقصود از آن معلوم نشد　　۲ـ جزء بلوك بیابانك درکنار کویرودامنهٔ کوه پرویز　　۳ ـ قریب بیست کیلومتری شمال غربی طبس

قریب بچهل فرسنگ آب و آبادی ندارد و زمین ریگزار است از بلدهٔ یزد بنابراین شد که بجهت حرارت هوا طی مسافت منازل شب فرمایند باین روش که در سر هر قطار شتر واستر دومشعل تا رسیدن منزل مشتعل باشد وفی ده نفر یك استر راویهٔ آب همراه باشد باین نحو که نصف راویه‌ها ازمنزل خرنه که اول بیابان است یك یوم قبل ازحرکت ایشان آب برداشته رفته درمیان ریگ منتظر باشند ونصفی دیگر همراه لشکر و بنه بوده تا بمحل راویهٔ سابق برسند واستران راویه که پیشتر رفته اندبسمت چشمهٔ حسن رفته باستعجال آب برسر راه رسانند .

باین نهج و حسن تدبیر صائب بفضل‌الله تعالی جمیع لشکر واهل توپخانه و بنه سالماً غانماً خود را از آن وادی خشك بساحل نجات رسانیده واحدی تلف و متضرر نگردید هم آخر بنیروی بخت بلند و بعنایة‌الله تعالی مع همراهیان بفیض آباد که دو منزلی مشهد مقدس است رسیدند .

## ذکر ورود نواب خلدآشیانی بقریهٔ فیض‌آباد قرائی تا ورود بشهر مقدس معلی

در آنجا اعلام ورود خودرا بشاه رخ شاه نمودند . دوقطعه مراسله دریك خریطه بجواب اطلاع نامهٔ آن جناب رسید یکی باین مضمون که ازاستماع ورود میمنت مسعود بفیض آباد قرائی مسرور ومبتهج گردید ، نظر باینکه خبررسیده که جمعی اوزبك از راه بالا مرغاب و جمعی اشرار و قطاع الطریقان ایلات متفرقه ازچولئی وسیاه منصور وجلایر وچگنی ازسمت رازقوشخانه[ ؟ ]مصمم آمدن بسر راه‌جناب ابویم شده‌اند یقین که آنچه لازمهٔ احتیاط است بعمل آورده درکمال تأنی طی مسافت فرمایند . تمنی این بود که بمجرد اطلاع ورود افاخم آمود خودرا بخدمت رسانیده عینین را منور سازد اما بجهت موانعی که در ذریعهٔ الاخلاص سابقاً در دارالمؤمنین قم از نظر گذشته است مندرج بود مبرهن رای صواب نمای سامی شده باشد لهذا محروم ازاین نعمت عظمی وعطیهٔ کبری گردید .

دیگری بخلاف این معنی که توقع اینست که استحکام بنه و توپخانه را در عهدهٔ سعادت قلیخان و محمد حسین‌خان قرائی و محب علیخان پسرفتح علیخان ومیرزا رضی پسرمیرزا عرب بیك وخلیل بیك برادر زادهٔ امیرخان توپچی باشی وفریدون خان مین باشی غلامان که همعنان خدمت می آیند فرموده خود را سبای۱ و باستعجال باینجا برسانند که بعضی مراتب ضروریه اظهارخدمت شود .

از رسیدن دو مراسله نقیض همدیگر بیك دفعه باعث تفکر وتشویش خاطردریا مقاطر گشته در تأمل وتعجل روانه شدن بسمت مشهد مقدس استخارهٔ کلام ربانی فرموده چنانکه رفتن باستعجال خوب آمد لهذا با موازی دوصد سوار خود را بشهر مشهد مقدس رسانیده فیض‌یاب عتبه‌بوسی جناب مولای غریبان علیه‌الصلوة والسلام شدند .

شاه رخ شاه از اطلاع ورود آن جناب بآستانهٔ مقدسه آمده در عمارات سرکار فیض آثار با آن جناب در کمال خفض جناح وتملقات ظاهری ملاقات نموده اظهارسرور بی اندازه نموده وخواهش کرد که امروز درچهار باغ که مقرسلطنت‌است تشریف فرما شده تا درخدمت اکل چاشت بوقوع آید لهذا آن حضرت همراه او بچهار باغ تشریف آورده بعد از ورود بآن مکان از وجنات احوال شاه رخ شاه و امرای او و از اطلاع بعضی احبا معلوم گردید که ارادهٔ اذیت رساندن‌بآن حضرت را درهمان مجمع دارند .

در بین مکالمات سیصد سواردیگر وجمعی کثیر از هواخواهان ونوکران که در دولتخانهٔ خود از سابق بجهت محافظت ومحارست حرم مقرر نموده بود از استماع تشریف آوری آن جناب در چهار باغ رسیدند و بالجمله بقدر هزار کس جمع آمدند لهذا شاه رخ شاه باقدام و اضرار تضرر جرأت ننمود وجمعی از قدما وهوا خواهان در کمال احتیاط مستعد محافظت اطراف حرم گردیدند .

بعد از بمصرف رسیدن مأکولات در کمال سلوك ظاهری آن جناب از چهار باغ سوار شده بدولتخانهٔ خود داخل شد . بعد از یك روز مسموع شد که شاه رخ شاه رسول بیك نامی را از پروردگان نمك نادری که میرآخور او بود با پنجاه نفر از فرقهٔ

---

۱ — سبای وسوبای ترکیست بمعنی سوار یکه وجریده

غلامان یك روز قبل از ورود آن جناب بشهر مشهد مقدس ظاهراً بجهت طلبیدن عادل شاه و پسر ابراهیم شاه کـه طفل بیمار بود روانه نموده بود و در باطن تلقین قتل آن جناب را عند الفرصة بررسول بیك مزبور کرده .

نظر باینکه علام الغیوب کـه حافظ حقیقی است در آن وقت تضرر از آن ظالم حق ناشناس مقدر ننموده بود قبل از ورود رسول بیك مذکور آن جناب ازطریق بیراهه تشریف بمشهد مقدس آورده از اذیت آن موذی مصون و محروس ماندند تا اینکه جواهر خانه وخزانه وغیرهٔ کارخانجات پادشاهی داخل شهر شده تسلیم عمله‌های پادشاهی نموده در عوض این اعانت عظیم که هر گاه آن جناب باعث نمیشدند اهل آذربایجان وعراق وقلمرو علیشکر حبهٔ ازاین اموال و اثاثه را مجال آمدن بخراسان نداده اهل آن مملکت خود بتاراج میبردند درجلدوی۱ همچون اعانتی عظیم شاه رخ شاه بدعهدی باجناب حضرت امام رضا علیه السلام و بکلام الله را مجوزشده چنانچه لیلاً ونهاراً درفکر تضرّر جانی بآن جناب میبود لیکن بسبب موانع چند عداوت خود برملا نمی نمود و آن جناب در کمال احتیاط نزد او آمد وشد میفرمودند تا آنکه شبی پنجاه کس از غلامان خود را بتبدیل لباس بدولتخانهٔ آن جناب فرستاد ، بعد از نیمشب آنهـا از ممر آبی که برصحن محل خواجه سرایان که درحرم بود آمده در آن وقت خواجه‌سرایان مطلع شده موازی ده کس ازمردم که داخل محوطه شده بودند گرفتار خواجه سرایان و کشیکچیان شده مابقی که دربیرون بودند فرار کرده رفتند .

بوقت صبح دستگیرشدن غلامان شاه رخ شاه بعرض آن جناب رسید ، آن جناب بدست معتمدی آن ده کس را بنزد شاه‌رخ شاه‌فرستاده پیغام فرمود که بعد از اعانت و خدمت چنینی که شما محتاج ومتحیر بیك تومان وجه بودید قطع نظر از کلام الله ومهر انورجناب مولی که فیما بین ضامن است نموده ناحق عوض در جلدوی آن در صدد هلاك اینجانب افتاده اید بسیار دور از مروت و انصاف است ، هرچند از وجنات و مکاتبات شما تفرس غدر وعداوت براینجانب مبرهن گردیده بود اما چون هنوزخصومت شما برجمهورخلایق ظاهر نگشته بود ترك ملاقات را مناسب نمیدانست ، الحال که غدر

۱ـ جلدو بضم جیم ترکیست بمعنی پاداش و صله و انعام

شما برهمه ظاهر ومعلوم گردید ملاقات را موقوف نمود، طریق مروت اینست که اینجانب را واگذارند که در اماکن قریب بآستانهٔ مقدسهٔ امام الجن والانس مع عیال مجاورت اختیار نماید یا آنکه بگذارند که متعلقان خود را برداشته بعتبات عالیات عرش درجات اسدالله الغالب علی بن ابی طالب یا بروضهٔ امام همام شهید دشت کربلا جناب سید الشهداء رسانیده فیض یاب تقبیل روضات مقدسات بوده باشد .

بعد از دیدن گرفتاران وشنیدن این پیغام انکار نمود که هرگز من این اشخاص را نفرستاده‌ام وخبر ندارم چنانچه دوکس از آنها که ازجملهٔ یوز باشیان غلامانش بودند از استماع این انکار فریاد برآوردند که ما بحکم شما رفته بودیم . بمجرد شنیدن آن دونفر را درهمان مجلس بقتل آورد که بهتان میزنند و پیغام داد که جمعی از مفسدین آشوب طلب فیمابین اینجانب وشما را بسخنان کذب و دروغ برهم زده مبنی توحش وتنفر گردیده‌اند،شما هرگز بخاطرچیزی نرسانیداگرفرمائیدمن‌رفته‌درگوشهٔ‌نشینم شما متوجه امر سلطنت گردید ، اگر دراین ادعا غدری دردل داشته باشم امام علیه‌السلام وقرآن مجید سزا دهد .

بعد ازمراجعت شخص رافع وشنیدن جوابهای پرحیل او آن جناب توکل بذات باری تعالی نموده دردولتخانهٔ خود درکمال احتیاط میبود .

بعد از پنج روز شاه رخ میرزا چون دید که آن جناب درکمـال انضباط مردم خود را همراه دارند وراه مکروخدعه مسدود است شبی بهبود خان‌اتکی را درخلوت طلبیده وعده‌های وکالت مطلق خود را باو کرد بشرط اینکه الوس خود را برداشته آن جناب را بدست آورده مقتول سازد .

خان مذکور انکار وتحاشی نمود و ازاو مأیوس شده جواب داد که این اراده از بندگان اقدس بسیار بعید است اول بجهت آنکه در سن وکمالات صوری و معنوی آن جناب برشما رجحان تمام دارند وصلهٔ رحم شما اند بعلاوه فیمابین شما و ایشان قرآن مجید وحضرت امام الأنس والجن ضامن‌اند وثانیاً اینکه بتحقیق مسموع شد که اهل آذربایجان وعراق وقلمرو [ علیشکر ] وفارس متفق اللفظ و المعنی مانع آمدن

ایشان باین صوب بودند چنانچه نهایت آرزو وتمنای سلطنت و دارائی ایران از ایشان نموده بودند، او دست رد برسینهٔ مستدعیان زده درکمال محبت این کثرت عظیم را ازچنان دشت بی آب و آذوقه سالماً غانماً گذرانیده جمیع کارخانجات را تسلیم‌شما نمود با وجود اینها ظهور ارادهٔ شمـا باعث یأس جمیع سرداران و لشکریان گردیده نتیجه زوال دولت خواهد بود، هرگز این اراده صلاح دولت نیست.

بعد ازشنیدن این نوع جواب شاه رخ شاه متبسم شده اظهار نمود که اینجانب را ازاین مذکورغرض امتحان تو بود معاذ الله چه معنی دارد شخصی‌را که من بمرتبهٔ پدر خود میدانم وتقویت‌دولت خود را ازایشان میجویم درحق چنین کسی‌چنین ارادهٔ نمایم این سخن را نزد کسی مذکور نخواهی کرد.

بعد ازاین گفتگوها بهبود خان را ازخلوت مرخص نموده فردای آن شب در وقتی‌که جمیع امرا درنزد اوحاضر بودند بهبودخان‌را طلبیده‌فرمود که بکرات ومرات اخبار آمدن‌اوزبکیه ازسمت‌حیات شادمان[ کذا ] ازطریق دریای آمویه‌بسمت خراسان بوقوع میرسد، چون مروچاق و اتك که محل اقامت تست بآن اماکن قریب است تو باقوم تاتار الوس خود روانهٔ آن سمت شده در آنجا قراسوران باش بعنوان سخلاوچی باشی. درجواب عرض نمود کـه الوس من پنج هزار کس اند و در آن اضلاع صورت رسیدن مواجب وسیورسات باین جماعت ازچه ممر و ازکجا مقررمیفرمایند؟

از این جواب شاه رخ شاه متغیر شده حکم بقید بهبود خان نمود و بهبود خان مذکور را آورده درکشیکخانه نشانیدند.

از وقوع این سلوك جمیع سواران متغیرشده بعرض او رسانیدند که جد شمـا نادرشاه لشکری‌که بسمتی مقرر میفرمود اول تدبیر وتدارك وجه مواجب و غلات و سیورسات را معین وسرانجام نموده روانه مینمود، بمجرد عرض نمودن این مطلب که متن واقع بود بهبود خان‌راکه سرداربا نام وننگ است محل اعتراض فرمودن و مقید نمودن بعید ازمصلحت ملکی ودورازخانه زاد پروری است. درجواب گفت‌که شماها همه نمك بحرام دودمان ما هستید، آن جماعت سؤال‌کردند که از ما مردم بجزنمك

حلالی که با وجود ظلم وستم شما را برمسند سلطنت ایران نشانیده حلقهٔ اطاعت و عبودیت شما را بدل وجان قبول کرده‌ایم چه دیده‌اید ؟

درجواب گفت اگرچنین است شما ها رفته سید محمد را بقتل رسانید آن وقت صداقت وخلوص شما بما معلوم خواهد شد .

درجواب گفتندباشخص بی گناهی که خدمت شما را نموده از راه دوری مراحل وشداید را متحمل شده یکی از اجناسی که تخت طاوسی باشدکه زیاده ازدوصد هزار تومان ارزش دارد بخدمت رسانیده باشد وشما فیمابین خود و او جناب شاه خراسان وقرآن مجید را ضامن داده باشید چنین سلوك نمائید دیگری را چه توقع و اطمینان بعد ازاین خواهد بود ؟

امرا این مکالمات نموده و برهم بر آمده بدردولتخانهٔ پادشاهی آمده بهبود خان را ازکشیکخانه برداشته مجتمع شده متوجه دولت سرای آن جناب گردیدند .

## ذکر آمدن امرا بدر دولتخانهٔ نواب خلدآشیانی و بیرون آوردن آن حضرت از برای امر خطیر سلطنت وجهانبانی ووقایع آن اوان

تبیین این احوال وتفصیل این اجمال بدین منوال است که چون خبر ورود امرا بقرب کریاس سپهرمماس بسمع اشرف آن حضرت رسید تصور رسانیدن تضرر ازخاطر دریا مقاطر آن حضرت گذشت حکم برمستعد بودن قتال بر مردمان خود کـه درآن وقت قریب بسه هزارکس دراطراف وجوانب دولت سرا ازنوکران و مخلصان عقیدت کیش ازترك وتاجیك جمع بودند دادند و برسر کوچه ها و پشت بامها درآمدن سپاه را باندرون ممانعت نموده از امرا امیر علم خان خزیمه و بهبود خان تاتارمرو واحمد خان بیات و جعفرخان کرد میانلو و محمد حسین خان کرد زعفرانلو و ابراهیم خان کرد کیوانلو وکریم خان بربر و مهدیقلیخان چولئی و منصورخان سیاه منصور و امیر خان میش مست توپچی باشی ومیرزا امین پسرمیرزا شمس‌الدین محمدکلانتر ومیرزا

شفیع مستوفی‌الممالك تبریزی وحسنخان پسرفتح علیخان قاجار وسلیم‌خان بیگلربیگی سابق کرمانشاهان از الوس افشار فارس وحسینخان قرائی وشاهرخ خان چنگیزی که مجموع شانزده نفر بودند عریضهٔ متأکد باقسام شدیده نوشته متضمن بخواهش آمدن خود بی اسلحه و یراق و اسپ کـه بالمشافهه مراتب چند معروض دارند. بناء علیه حکم بآمدن آن شانزده‌کس بی اسلحه و یراق فرمودند.

امرای مزبور آمده کورنش بجا آورده مبارکباد سلطنت ایـران عرض نموده بقانون سلسلهٔ علیهٔ صفویه زمین بوس نموده ایستادند.

ازظهور این حرکات وملاحظهٔ وجنات ایشان درجواب فرمودند که اینجانب را هرگزارادهٔ آلوده شدن باموردنیای دون ومتوجه شدن بسلطنت ظاهری نبوده ونیست مگرتوقع ازشماها اینست که اینجانب را مع عیال ومتعلقان اعانت نموده بجهت مشرف شدن بعتبات عالیات روانه نمائید کـه در آن روضات عرش درجات مجاور بوده مابقی عمرخود را در آن اماکن خلد مواطن گذراند.

امراعرض نمودند که شاه رخ بغیراز آنکه‌خدا نکرده‌اذیت‌جانی‌رسد ازما بندگان بنحو دیگر راضی نمیشود و این بندگان شاه رخ را بر مسند سلطنت ایـران نشانیدیم بسبب آنکه والدهٔ او ازسلسلهٔ علیهٔ صفویه است، اگر اهل ایران را اطمینانی و انسی با اولاد نادر شاه میبود بیکی از اولاد یا برادر زاده های او مطمئن شده کمر خدمت می بستیم و دراین مدت ارادت و اطاعتی که باو میورزیدیم سبب سلسلهٔ علیه بود، الحال که درسلسلهٔ صفویه بقابلیت و تشخص و ذهن و ذکا باقرب و احق بودن بجهت سلطنت ودارائی ملك ایران بجز بندگان اقدس کسی را نداریم این طفل بی‌تمیز با مثل شما شخصی که نسبت باو مرتبهٔ ابوت دارید با وجود این همه احسانها که باو فرموده اید عبث شب و روز درصدد اذیت جانی افتـاده و مع هذا نه او را تشخص ظاهری ونه عقلی ونه ذهنی ونه ذکائی هست، بفرمودهٔ چنین شخص ناقابل ما بندگان اگرخدای نکرده مرتکب این‌حرکت شنیع گردیم تمامی ننگ وناموس اهل ایـران را هر آینه بر باد دهیم ودردرگاه حق‌تعالی مخاطب ومعذب دارین باشیم و بعید ازمروت

و نمکخوارگی است که اباً عن جدٍ نمك پرورده وخانه زاد این اوجاقیم و اگرموافق فرمودهٔ او بعمل نیاوریم و او را با این پادشاه خود دانیم شب و روز باید در حفظ و حراست جان و ناموس خود باشیم دراین حال آناً فآناً مفاسد عظیم وهنگامه‌های لاتعد ولا تحصی متصور است، بیت :

بی طمعیم از همه سازندهٔ　　　جز تو نداریم نوازندهٔ

در بین این گذارش جمیع سرداران و لشکریان که درخارج و اطراف دولت سرا بودند سوار وپیاده طوعاً او کرهاً خود را باندرون دیوانخانه رسانیده فریاد بر آوردند که :

همه بندگانیم خسرو پرست　　　من و گیو و گودرز وهر کس که هست

باین مضمون که ما را بغیر از عزل شاه رخ شاه چاره و علاجی نمانده و نیست، چنانچه یکی‌از امرا رفته ازطویلهٔ سرکارخود بر یکی از اسبان خاصه بدست خود زین بسته آورد و آن حضرت را سوارنموده جمیع امرا وسرداران درکمال استعداد درجلو واطراف مجتمع شده که زیاد برهشتادهزارکس بودند ازترك وتاجیك وعرب وکردو نخی ولالوی وتایمنی،ماورای سکنهٔشهر، آن‌حضرت را بهیئت اجتماعی داخل چهار باغ که مقرسلطنت است نمودند و بنواختن نقاره‌های شادمانی وشلك نمودن توپهای رکاب و قلعه و شلك جزایرخانه و تفنگچیان حکم دادند .

از استماع این خبر شاه رخ میرزای بی خبر هراسان شده بحرم خود گریخته تصور نمودکه شاید ایشان را از این آمدن اراده ومقرر نمودن یکی از پسران ابراهیم خان‌که برادران عادل شاه و ابراهیم‌شاه باشند برسریر سلطنت است که سابقاً هردو را با وجود آنکه از بصارت عاجزبودند در بین راه قلعهٔ قلاپور درحرم خود بدست نسوان و خواجه سرایان درکمال تفضیح و زجر بقتل آورده بود چنانچه سبق ذکر یافت. درآن حین آن ظالم ازخدا بیخبر باتفاق چند کس از خواجه سرایان درحالتی که آن مظلومان درمکان خود بی‌خبر بودندو اسلحه ویراقی در نزد ایشان نبود ریخته درآنها آویخته رسن درگلوی آنها انداخته خفه نمود .

این خبر چون بعرض بندگان اقدس رسید عبدالله خان قولر آقاسی گرجی وسعادت قلیخان کشیکچی باشی قرقلی وقربان قلیخان جزایرچی باشی وصفی قلیخان قرقلی را نظر بآنکه قرابت قریبه با شاه رخ میرزا داشتند حکم شد که مستعجلاً در حرم رفته آن بیمروت را از اذیت آن مظلومان ممنوع ساخته آن اطفال بیگناه را که اکبر آنها بسن سیزده ساله بود بحضور آورند. تا رسیدن خانان مزبور آن بیگناهان را آن بد باطن از پا درانداخته بود.

القصه رسنها را از گلوی آنها گشوده حقیقت حال را بعرض اقدس رسانیدند، حکم شد که جسد آن اطفال بیگناه را خانان مذکور برداشته درجای محفوظ گذاشته اطبا نیز حاضر شوند که شاید کسی را از آنها نفسی باقی باشد مداوا نمایند.

بعد از متوجه شدن اطبا دو نفر آنها که نسبت بدیگران اکبر بودند که نام آنها حسن میرزا و رحیم میرزا بود نظر باینکه نفسی باقی داشتند بحالت اصلی آمدند وسه نفر دیگر که حسین میرزا و قاسم میرزا و القاص میرزا بودند برحمت ایزدی پیوسته بودند.

بناء علی هذا امرا وسرداران درقتل شاه رخ میرزا بکرات ومرات بعرض اقدس رسانیدند، بندگان اقدس درجواب فرمودند که اگر شما را ارادهٔ اذیت رسانیدن بشاه رخ میرزا هست اینجانب را نیز با او مقتول نمائید که عین خواهش است و الا هرگز نخواهیم گذاشت که از کسی باو اذیت برسد چنانچه بمحمد رضا بیك ایشیك آقاسی باشی قدیم خود حکم شد که دویست جوان جزایرچی فیلی که از عراق در رکاب سعادت انتساب آمده بودند و ازجملهٔ فدویان بودند برداشته در دروب واطراف حرم او شب وروز درکمال احتیاط و انضباط بکشیك متوجه شده بغیر از پنج نفر خواجه سرا دیگر کسی را اذن دخول و خروج ندهند مگر بحکم جدید چنانکه محمد رضا بیك مرقوم بخدمت مسطور مقید گشته سرگرم میبود.

## ذکر جلوس میمنت مأنوس شاه سلیمان الثانی الحسینی الموسوی الصفوی انار الله برهانه در ارض اقدس بر سریر سلطنت وجهانداری وقضایائی که در آن زمان روی داد بتقدیر ملك لایزال

نکته پردازان صحیفهٔ سخن سرائی و یکه تازان عرصهٔ جهان پیرائی توسن خوشخرام قلم را چنین بجلوه در آورده‌اند که چون پادشاه چهار بالش افلاك اعنی خسرو فلك چهارم سر از نقاب حجاب ظلمانی لیل قیر گون نمودار ساخت تمامی امرا وسرداران و سرکردگان پای تخت خسرو ایران با زیب و زینت فراوان بر درکریاس سپهر مماس آن حضرت بمقر سلطنت اجتماع نموده منتظر استسعاد کورنش و مترصد اشعهٔ انوار فیوضات شهریاری بودند و بزبان حال مترنم باین مقال گردیدند که :

همه چشمیم تا برون آئی همه گوشیم تا چه فرمائی

چون تشریف‌فرمائی آن حضرت بمقرسلطنت دفعتی در روز بیستم محرم‌الحرام سنهٔ یکهزار ویکصد وشصت‌وسه (۱۱٦۳) هجری اتفاق شده اما سرانجام جشن‌جلوس وترتیب خلاع وجواهرات هنوزنشده بود وحرمت شهرمحرم نیز ملحوظ ، بهرصورت تاریخی که مناسب این امر بود درنهم ماه صفر اهل تنجیم مقرر نمودند هرچند بندگان اقدس را درتمام ماه صفر وقوع این امرعظیم منظورنبود بلکه مرضی آن حضرت این بود که دراول شهر ربیع الأول که ابتدای ایام بهار وخرمی اراضی و اشجار و برومندی گل ولاله است این امر بوقوع رسیده سکه بزر گردد امرا وخوانین وسرداران بجهت طول ایام صلاح ندانستند لابد بنای ساعت سعید در پنجم ماه صفرالمظفر تقرر یافت و یکی ازسخن سنجان که در آن وقت دراصفهان بود قطعهٔ مشتمل برتاریخ جلوس گفته، آنرا دراین صحیفه ایراد مینماید:

شد از الطاف ربانی فـروزان نیر طـالع

چه نیر مهـر انور پادشاه مغرب و مشرق

در درج سیادت اختـر برج شهنشـاهی
خدیو کشور ایران بالطـاف خدا واثق
سلیمان شاه عادل وارث ملك سلیمـانی
که تاج و تخت شاهی را نباشد غیر او لایق
بعقل و دانش و فطرت ز ابنای سلف افزون
ز شأن وشوکت وحشمت بشاهان جهان فایق
بکف چون ابردریا دل‌بدل چون‌بحر بی‌ساحل
ید بیضـا خصال او باعطـای درم عاشق
سکندر شان شهنشاهی کز اخلاق کریم او
جهانی شاکر از عدلش بمدحش عالمی ناطق
عطارد کاتب امرش زحل طغراکش نهیش
قمر نورانی از مهرش ببزمش مشتری شایق
بود ناهید رامشگر شود مریخ سر عسکر
ببزم و رزم او هر یك بشغلی راتق و فاتق
فلك دوری ز دورانش مه و خورشید دربانش
ملك دائم ثنا خوانش نگهدارش بود خالق
سر شاهان بفتراکش زهی شمشیر بی باکش
بر آرد عزم چالاکش دمار از دشمن آبق
شد از الطاف رب حی بساط دشمنانش طی
زلال مژدهٔ این مـی حلال شارب و ذائق
مزین گشت چون افسر ز فرق فرقدان سایش
سریر سلطنت گردیـد او را قابل و لایق
بشیرش با صبا همـدم اشاراتش شفا توأم
بشاراتش مسیحا دم رسید از کشور مشرق

که شاه معدلت گستر سلیمـان فریدون فر
براورنگ شهنشاهی چو مهر وماه شد شارق
مبارك باد این دولت بر آن شاه فلك شوکت
جلال وحشمتش بادا مصون از عارض وطارق
من آن مور تهی دستم که در بزم سلیمانی
برد بال ملـخ را تحفـه و پنـداردش لایق
چو از پیر خرد آنم شدم تاریخ جو گفتا
بود سال جلوس‌شه : «طلوع شمس از مشرق»
۱۱۶۳

و سجع سکهٔ آن شهریار در وسط یك صفحه : « لا اله الاالله محمد رسول‌الله علی ولی‌الله » نقش بود ودرحاشیهٔ همان صفحه اسماء مقدسهٔ دوازده امام علیهم‌السلام ودرصفحهٔ دیگر این بیت :

زد ازلطف حق سکهٔ کامرانی　　　شه عدل گستر سلیمان ثانی

بجهت این مجلس عظمی وطوی۱ با فرحت وجاه حکم اقدس بکارخانجات عز صدور یافت که سرانجام این امر نمایند . کارپردازان کارخانجات بموجب فرمان لیلاً و نهاراً متوجه تیاری و دوختن خلاع فاخره شدند چنانچه در عرض بیست و پنج روز جمیع آنها مهیا گردید ، در عمارت مسمی بالیاس خانی که مکانی با فرحت وشکوه و عالی بود باعمارات دیگرحکم ترتیب‌تزیین‌شده درساعت مذکور بزیب وفرخی‌وجاه ،

ترك روز آمد ابا زرین سپر　　　هندوی شب را بتیغ افکند سر

بعد از یك ساعت ازطلوع نیر اعظم از بیت‌الشرف شوکت عروج وتصدر بتخت طاوسی‌وتمکن بمکان‌شمس فرموده‌ازطلیعت‌شوکت‌وحشمت‌جمال وجلال‌اوخوی‌خجلت بچهرهٔ پادشاه ستارگان دویده صینی مثال خود را در پایهٔ سریر سلطنت مصیر از جملهٔ مصروفات بساط خلد انبساط افکنده ،کواکب مانند گل میخ جدار آن مکان زرنگار

---

۱ ــ طوی بمغولی بمعنی سور وجشن است .

گردیدند، ثور زمین از راه ادب سر بررشتهٔ انقیاد کشیده و بسمت‌الرأس خود ناظر بود وحوت ازشدت ثقل آن مجلس‌خلد فسحت پرمیزد ، عرصهٔ خاك از انبساط تحمل این بساط برخود می‌بالید ، هوا بآرزوی کورنش خود را معطر نموده جبین بر زمین اطاعت میسائید ، چرخ درنشاط این بزم با لولی وشان خوش الحان درغنا میکوشید ، عطارد باستکتاب ماده تاریخ این جلوس شوکت منوط مشغول بود ، مریخ درصف نعال غلامان دست بسته برپا بود ، زحل ازفرط بساط بوسی ازجملهٔ سعدا گشته پروانه‌وار متوجه حل وعقد امورمیگردید ، قمرسپروار در پیشانی فیل کوه مثال‌آن مجلس در شادروان آن ایوان کیوان جاه منضبط گردیده ، نارهوا درسوزانیدن خرمن حیات اعدا سرگرم گشته منتظر حکم میبود ، امرای عظام در اماکن مقرره و معموله مثل بروج مشیده جابجا قیام داشتند ، سه‌نفرشاهزادگان را که اکبر آنها سلطان داود میرزا و سلطان علی میرزا‌وسلطان‌علی میرزا و سلطان حسین میرزا بودند بر کرسیهای مرصع درطرف دست راست تخت طاوسی‌حکم برنشستن‌شد ویکنفر دیگر ازشاهزادگان که سلطان قاسم‌میرزا باشد بجهت صغرسن درآن‌مجلس ارم تزیین‌حاضر نبود .

صنوف طوایف قزلباش و صوفیان سلسلهٔ علیهٔ صفویه از ترك و تاجیك وکرد بمثابهٔ امواج بحارازمشاهدهٔ صولت آن پادشاه جمجاه سرعبودیت برشاهراه ارادت نهاده‌لب بر خواندن آیهٔ ان‌یکاد گشودند وکواکب سیار از روی فرح سیر را موقوف نموده در پایهٔ خود ثابت‌گردیده بودند، آوازکوس ونفیرگبرگه برچرخ اثیر میرسید، مغنیان‌آن بزم بهشت نشان از خنیاگری نوای راست بعراق عرب رسانیده حجازیان حدی را فراموش نموده ساز انهدام شوکت مخالف مینواختند، لولیان هندی ازپاکوبی‌زنگوله را شد نموده بودند، طنبوره نوازان‌گوشمال‌بلبل هزاردستان میدادند، غنچه از استماع الحان خوش آواز عندلیب را مخالف شمرده دهن باز کرده بود ، دقیقه جویان از شنیدن تصنیف تصنیف فراموش نموده بودند و مغ بچگان سیمین رخسار صورت بوسلیك بشهناز میکردند وحسینی مشربان بیات بخواندن ابیات ترکی سامع بودند ، از صدای ارغنون‌گل ارغوانی شده بود ، از آواز موسیقار پیلان‌کوه پیکرآن مجلس

از راه بی آرامی بیهوش گردیده رام شده بودند، موسیقی دانان عشیر آنرا عشری باقی نگذاشته بودند، سپاهیان منصور محو منصوری بودند، غلامان حور لقا درمجمره‌های طلا سپند مردمك چشم حسود دود مینمودند، فواره های آن بزم خلد آیین بجای آب از گلاب آب بروی کار می‌آوردند، ضرابیان طلای غش‌دار دست افشار مینمودند، پتك زنان قرص زر بر سندان نهاده منتظر سکه بزر نمودن اسم اقدس همایونش بودند، طلای ناب نام نامی أشرفش بر قرص شمس تفوق یافته و نقره از شوق این فیض شاخدار شده.

القصه مقارن ساعت سعید بطریق معمول این سلسلهٔ علیه خطیب خطبهٔ بلیغ خوانده وخلیفه وترخان استمداد از ارواح اجداد عالی‌مقام آن پادشاه جمجاه طلبیده درحضور زانو زده نقش اوجاع را بموجب ارشاد عمدةالعارفین و افخم‌السالکین شیخ صفی‌الدین اسحاق طاب ثراه واجداد عالی مقام ایشان‌که مقرر بود باکمر مرصع کمر بستند وتاج طومار ازقرار گرفتن برفرق منور اقدسش تاجدار گردید، خنیاگران‌طبل شادمانی را بنواختن درآوردند، شاهزادگان و امرای ذووالاحترام بقدر رتبهٔ خود پیشکشها و نذورات از حضور پرنور گذرانیده بسجده و زمین بوس مفوض گشتند، ضرابیان سجع اقدس را درسیم و زر سکه بزر نمودند، صدای‌غلغلهٔ مبارکباد لشکری وشهری برفلك دوار رسید.

بعد از عنایات عطریات و تقسیم شربت اوجاق پادشاه با داد و دین بعزم فیض یاب شدن بتقبیل و زیارت آستانهٔ مقدسهٔ حضرت امام ضامن ثامن که ملجأ و مأوای پادشاهان روی زمین است روانه‌شده پیاده با امرا وسپاه بطریق مقررسرکار فیض آثار میرزا محمد امین موسوی نایب متولی آن‌آستان ملائك پاسبان با ناظر و سرکشیکان وباقی عمله طوق وعلم‌برداشته بنهج معهود باستقبال‌آمدند.

آن پادشاه جمجاه بمجرد مناظرهٔ آن شدهٔ ۱شمس شقه‌کورنش بجا آورده‌سر

---

۱ـ شده یعنی علم و نشان.

علم شدهٔ مقدس را بدوش افتخار نهاده تا دارالسیاده رسیدند، عتبهٔ عالیهٔ دار الحفاظ را تقبیل نموده ناصیه سای سدهٔ رفیعهٔ حرم ملائك خدم شده بعد از اذن پروانه وار برگرد مرقد مقدس آن شمع باغ هشت بهشت امامت گردیدند.

بعد از ادای زیارات و معمولات ضریح مکلل بجواهر که نادر شاه بجهت مقبرهٔ خود ترتیب داده بود و زیاده از سی هزار تومان ارزش داشت وفی‌الواقع در نزد عقلا نصب او در آن روضهٔ مقدسه مناسب مینمود همان روز نیاز درگاه ملائك سپاه حضرت امام‌الأنس والجن نمودند و نذورات و انفاقات بخدمه و سکنه و اهل استحقاق آن درگاه زیاده از حد و مرنموده با فرخی وجاه مرخص شده عازم راه مقر سلطنت شدند تا سه روز درشهر ومحلات واسواق سکنه و کدخدایان شهر و ریش سفیدان محلات شهر را آیین بسته بسور نا محصور مشغول بودند و در آن جشن خدمات و خلاع و انعامات بقدر رتبهٔ هر کس عنایت فرمودند که بتسوید معظم آنها پرداختن را لازم دید.

تفصیل آن بدین موجب است که خدمت تولیت آستانهٔ عرش اشتباه جناب عالم پناه روحی فداه را بسلطان داود میرزا پسر اکبر خود عنایت فرمودند و میرزا محمد امین ولد میرزا شمس‌الدین محمد موسوی را بنیابت تولیت معین نموده متمکن فرمودند و خدمت صدارت ممالك را بنواب میرزا محمد مقیم که در آن وقت در دارالسلطنهٔ اصفهان بود دادند وخدمت صدارت خاصه را بمیرزا محمد شفیع همشیره زادهٔ خود که او نیز دراصفهان بود عطا فرمودند وبجهت آنها خلاع وعطایا درخور این خدمات حکم ترسیل یافت وامیر علم خان خزیمه را بوکالت مطلق دولت علیه تقرر دادند، قلمدان مرصع و چارقب۱ وزارت و علم و خلعت فاخره و خنجر مرصع وپنج رأس اسپ با زین و لجام مرصع و طلا و پنج اسپ دیگر کوتلی عنایت فرمودند و احمد خان بیات را بخدمت قورچی باشی گری سربلند ساخته وبخلعت فاخره و شمشیر و خنجر مرصع با

۱ — این کلمه ترکیست بمعنی لباس که در گریبان واطراف دامن آن زردوزی شده باشد و بامرا و وزرا اختصاص داشته .

علم و طبل و ده رأس اسپ با زین و لجام مرصع سربلندی یافت ، امیرخان عرب میش مست بخدمت توپچی باشی گری با خلاع و شمشیر مرصع وهیکل مرصع که دراو آغز وتیدان۱ مرصع بودمقرر کرده عنایت فرمودند ، مهدیخان چولئی‌را بخدمت تفنگچی آقاسی گری مقرر داده هیکل مرصع مع آغز وتیدان۱ مرصع وخلعت فاخره وشمشیر و خنجر مرصع و دو رأس اسپ با زین و لجام طلا و مرصع و سه رأس اسپ کوتلی دیگر عطا فرمودند ، امیر مهراب خان عرب را بخدمت نظارت کارخانجات شاهی مقرر فرموده خلعت و دو رأس اسپ یکی بزین و لجام مرصع و دیگر بزین و لجام مینا عطا فرمودند .

خدمت ایشیك آقاسی باشی گری مجلس خلد مثال انور با بیگلربیگی گری استرآباد بکف کفایت حسنخان ولد فتح علیخان قاجار اختصاص یافت، تاج و شمشیر وکارد مرصع وخلعت فاخره وشش رأس اسپ بازین‌ویراق‌مرصع ومینا عطا فرمودند و بیگلربیگی گری خراسان را ببهبود خان‌اتکی، باخلعت لایقه و شمشیر و کارد و پنج رأس اسپ یکی از آنها با زین و لجام مرصع وباقی طلا با طبل و علم ومشعل صینی‌دار سربلند ومفتخر ومباهی گردید ، سپاه‌سالاری چخور سعد و گنجه وقراباغ وملك‌خمسه تا سرحد قاپلان‌کوه بفتح علیخان افشار ارومی، با خلعت و شمشیر و کارد وپنج رأس اسپ بزین ولجام مرصع ومینا با طبل و علم و تاج مرصع فیض یاب و مباهی گردید ، ابوالفتح خان بختیاری را بیگلربیگی گری عراق مقرر فرموده بتاج وخلعت وشمشیر وکارد و مشعل صینی دار سرفراز کردند و عبدالعلیخان بسپه سالاری قلمرو علیشکر و داروغگی توپخانهٔ قلمرو تقرر یافت .

میرزا محمد تقی را بوزارت کرمانشان مقرر فرموده خلعت و شمشیر و کارد و دو رأس اسپ با زین مینا و طلا وطبل وعلم ومشعل صینی‌دار حکم ارسال شد .

وزارت مازندران بمیرزا مقیم برادر مهدیخان منشی عنایت‌شد وحکومت گیلان

---

۱ — غرض از این دو کلمه که ظاهراً ترکیست معلوم نشد .

بموسی‌خان ایلوی افشار عنایت گردید ، خدمت گرجستان بتهمورث میرزا برادر محمد قلی میرز با خلعت وتاج مرصع وشمشیر وکارد وکمر مرصع ومشعل صینی دار وپنج رأس اسپ با یراق مرصع ومینا لطف فرمودند وسپه‌سالاری فارس را بصالح خان ببات تفویض فرموده وزارت آن ملك را بمیرزا جعفر لشکر نویس سابق اصفهانی داده بجهت صالح خان خلعت وتاج وشمشیر وکاردمرصع باپنج رأس اسپ بزین ولجام میناعطا شد .

ابراهیم خان برادر حسنعلیخان اردلان بخدمت سپه سالاری سنه واردلان وسقز و وان تقرر یافت ومولی مطلب بوالیگری عربستان استقرار یافت و بخلعت وجیقه و شمشیر و خنجر مرصع و پنج رأس اسپ با زین و لجام مرصع و مینا مفتخر گشت ، قرچقای خان قلماق که در ایام نادر شاه بسفارت روس رفته بود بحکومت دربند مقرر گشت وامیر علم خان را حکم اقدس شدکه بجهت خدمات جزو و کل از امرا و امرا زادگان که خانه‌زاد و نمکخوارقدیم این سلسله‌اند یوماً فیوماً بحضور انورحاضرسازد که هر کس که شایستهٔ خدمتی باشد او را سربلند ساخته که بخلاف اسلاف از شداید محن و افلاس وا رهند، وقور۱ وخدمت مهرداری مهرخاص‌را بجعفر بیك سیاه‌منصور تفویض فرمود وبخلعت وکارد وشمشیر مینا ویك رأس اسپ با زین و لجام طلا مباهی گردید و میرزا جعفر راکه سابق نایب مهدیخان منشی‌الممالك بوده بخدمت منشی‌-الممالکی سرفراز فرموده بخلعت فاخره مخلع فرموده و ارشاد شدکه بحکام و عمال جمیع ولایات ارقام قضا فرجام عز صدور یافته روانه شود بدین مضمون :

**سواد فرمان همایون اعلی درباب معافی مال وجهات ۲ سه سالهٔ ایران**

«نظر بآنکه‌اهل ایران بسبب تسلط فرق مختلفه‌که بعد ازسالها متصرف‌مملکت

---

۱ — بفرض صحت نسخه قور بمعنی سلاح‌و کمربند است و قورچی بمعنی سلاحدار و تیرانداز .

۲ — جهات در فرمانها و نوشته های آن ایام بمعنی مالیات جنسی استعمال میشده و غرض از مال مالیات نقدی بوده است، گاهی این دو کلمه را سرهم‌و بصورت‌مالوجهات نیز مینوشته‌اند .

ایران گردیده بودند شیوهٔ قطاع‌الطریقی که جبلی ذات آنها بود مرعی داشته در تخریب و تاراج لمحهٔ فوت وفرو گذاشت نکرده رعایا وسکنهٔ ایران ازمدتی بانواع صدمات و بلایا گرفتار بودند بعد مدت متمادی جناب باری‌تعالی بآن ضعفا ترحم نموده انتظام امور وارتکاب فرمانروائی ایران را باین بندهٔ درگاه اله و غلام آستان یدالله تفویض فرموده حق را بمرکز خود قرار داده ارادهٔ اقدس چنین است که سپاهی و رعیت ایران پیوسته درکمال آرام واطمینان بوده شداید گذشته‌را نعم‌البدل یافته لیلاً ونهاراً با اهل وعیال مرفه‌الحال بدعای دولت قاهره مشغول باشند بنابراین بشکرانهٔ توفیق این عطیهٔ عظمی بدرگاه جناب واهب‌العطایا از ابتدای جلوس والا تا مدت سه سال کل مال و جهات را بطریق انعام بسکنهٔ ایران معاف نمودیم و دراین سه سال نیز اخذ سیورسات بهیچ‌وجه ازهیچ ملکی نخواهد شد، هریك ازحکام وعمال باید بموجب حکم اشرف عمل نموده تا سه‌سال دانی و درمی از اهل ایران طلب ننمایند، اگربمسامع جلال آزردگی خاطر ضعیفترین اهل ایران ازدست حکام وعمال رسد بأقبح‌وجهی آن شخص بجزا وسزا رسد که باعث رضای حق وتسلی خاطر ضعفا وعجزه ومساکین گردد و این حکم بلیغ و یرلیغ قضا تبلیغ را باید بمسامع قبول برصفحهٔ سینهٔ خود نقش داده درعهده شناسند وبمیرزا رضی مستوفی خاصه وبامیر مهراب خان ناظر سرکار سلطنت مدار ارشاد شد که‌افراد جمیع نقود خزانه و وزن طلا آلات ونقره آلات وطلا خانه وبیوتات شاهی‌را مضبوط و مشروح نموده از نظر اقدس باستعجال گذرانند و بر زبان الهام بیان بامیر علم خان وکیل‌الدولة العلیة العالیه ارشاد گردید که بندگان ما را منظور چنین است که جمیع نقود واسباب که بالفعل مصرفی در کارخانجات پادشاهی ندارد و انتظام ملکی وآرام رعیت اوجب واسلم ازبودن نقود و جواهرات مینماید در این مدت سه سال مواجب و سیورسات‌سپاه ازخزانهٔ عامره داده خواهدشد تاآنکه بعنایةالله تعالی حسب‌الخواهش هوا خواهان دولت احوال ملك و ملت انتظام پذیرد، جواهرات و نقره آلات و طلا آلات ازخزانهٔ بخشندهٔ قادرکریم عطا خواهد شد چنانچه اجداد عظام این بندهٔ شاه

ولایت مجتمع نموده تا الی الآن از آن ذخایر در اصفهان و اکثر قلاع ایران بعد از بمصرف رسانیدن سرداران مفسد قلیل و کثیر موجود است ، اوجل شأنه لطیف است».

امیرعلم خان و سایر امرا از استماع دریافت رأی اشرف که منوط بصواب بود سجدات شکرالهی بجاآورده بسمع قبول اذعان نمودند چنانچه بموجب حکم مستوفی خاصهٔ دیوان اعلی افراد جمع قیمت جواهرخانه وخزانه واسباب طلاآلات ونقره آلات راکه بالفعل چندان مصرفی نداشت مبلغ پنج هزار تومان شده بود بنظراقدس درآورد وبخلیفهٔ لشکر ارشادشد که بموجب دستورالعمل سلسلهٔعلیهٔ صفویه مواجب لشکریان را بعداز وضع تیول که ازسابق مقرر بوده برآورد نموده وخرج قیمت سیورسات را بموجب ضابطه ایکه سپاه می یابند بر آورد و منقح نموده از نظر اقدس گذراند که جمیع اخراجات ازخزانهٔ عامره ایفاد داروغگان سیورسات خانه ها ومواجب سپاه نیز داده خواهد شد و مصحوب کرم خان افغان مراسلهٔ بجهت احمد خان سدوزهٔ افغان روانه فرمودند بدین مضمون :

## نقل مضمون مراسله باحمد خان سدوزهٔ افغان

منوط براینکه جماعت ابدالی همیشه دراطاعت و فرمان بری اجداد عالی مقام ما بوده‌اند، بسبب انقلاب و خودسری جماعت غلزه ایکه نسبت بسلسلهٔ علیه بی ادبی بوقوع آوردند از آن وقت بکرات ومرات بانواع مصائب وقتل واسر مبتلی گردیده اند چنانچه اظهر من‌الشمس است بنابراین ارقام میگردد که جناب اقدس الهی بندگان ما را از شر اشرار درکنف حمایت خود محفوظ داشته در این ولا برمسند اجدادی و بر ملك موروثی لطف نموده متمکن گردانید بانتظام امور سلطنت ایران مأمور نموده مناسب حال ومستحسن مآل احوال آن عالیجاه بلند جایگاه چنین می‌نماید که بنهج‌سابق طریق سلامت را پیش گرفته خود را ازمنتسبان این سلسله دانسته امیدوار و مستظهر عنایات بوده داروغگان خود را ازسرحد قندهارالی‌هرات طلبیده قلاع وبلدان‌وقصبات مملکت پادشاهی را تفویض عالیجاه مقرب‌الخاقان بهبود خان بیگلربیگی‌هرات نمایند

والا آنچه مستحسن بررأی آن عالیجاه باشد بعمل آرند . این مکتوب را بکرم خان مزبورداده صالح بیك یوزباشی غلامان‌را نیز همعنان اوساخته باستعجال روانه فرموده بعد از رسیدن کرم خان وصالح بیك یوزباشی بمسامع ملازمان اقدس رسید که احمد خان صالح بیك را بقتل درآورده کرم خان را مقید نموده کسان نزد تیمور خان پسر خود بجهت تقید وانضباط برج و بارهٔ دارالسلطنهٔ هرات فرستاده . ازظهور این اخبار بتصرف درآوردن قلعهٔ هرات الی‌قندهار لازم و جازم همت والا نهمت‌پادشاهی گردید.

## ذکر در بیان رفتن بهبود خان بیگلربیگی و امیرخان توپچی باشی با افواج قاهره بدارالسلطنهٔ هرات وتسخیر آن قلعهٔ سپهر بنیاد وقضایائی که در آن زمان روی داد بتقدیر ملك لایزال

نغمه پردازان شیرین کلام وطوطیان بلاغت فرجام شاهد سخن را باین روش از مکمن خفا بجلوه‌گاه ظهور آورده‌اندکه ارقام قضا جریان بسپه سالاران وبیگلربیگان وحکام ولایات‌عز صدور یافت که بجهت یساق[۱] قندهارلشکریان را بسرداری جمعی‌از امرا که درآن‌وقت مناسب بود روانهٔ خراسان نمایند .

بعد از جمع آمدن سپاه که میعاد هر لشکررا مدت دوماه مقرر فرموده بودند روانهٔ تسخیر قندهار وغوریان وغیره گردند ، بهبود خان بیگلربیگی هرات را با امیر خان توپچی باشی وامیرمعصوم خان برادر علم‌خان باتوپخانهٔ‌گران وبیست‌هزارسوار و جزایرچی روانهٔ دارالسلطنهٔ هرات فرموده ونیزارقام بنام‌درویش‌علیخان هزاره وعناب خان تایمنی و صادقخان فراهی سمت صدور پذیرفته مصحوب قورچیان مریخ صولت روانه‌فرمود که آمده ببهبودخان وامیرخان ملحق‌شده انجام‌امور احکام پادشاهی‌نمایند.

بهبود خان و امیر خان و امیر معصوم خان مقید ومنتظر جمعیت سپاه نگردیده تکیه برافضال الهی و اقبال بی‌زوال شاهنشاهی نموده با همان قدر لشکر رزمخواه که تا آن وقت در ظل لوای آن امرای ذوو الاحترام مجتمع شده بودند بتعجیل هرچـه

---

۱ ـ یساق یعنی تهیهٔ جنگ ودفاع .

تمامترمع توپخانه وسپاه از راه فراه روانه شده الوس تاتار را نیز با جمعی از متجندهٔ آن ولایات بطریق ایلجاری جمع آورده درظاهر هرات با تیمورخان پسر احمد خان ابدالی حرب صعبی اتفاق افتاد .

تبیین این مقال بدین منوال است که بهبود خان وامیر خان وامیر معصوم خان با عساکر منصوره از درگاه پادشاهی رخصت شده بآستانهٔ مقدسهٔ سلطان روضهٔ ارتضاء حضرت امام رضا علیه التحیة والثناء مشرف شده آداب زیارت و وداع بجا آورده طلب استمداد ازروح پرفتوح آن سرور دنیا ودین نموده با افواج و کوکبهٔ خود روانهٔ مقصد شدند .

تیمورخان پسراحمدخان ابدالی چون از آمدن لشکرقزلباش وقوف بهم رسانید متجندهٔ خود را جمع نموده بکثرت وازدحام‌تمام ازشهرهرات بیرون آمده چرخچیان هردو لشکر بیکدیگررسیده صفوف حرب از دوطرف آراسته‌گشته میمنه ومیسره و قلب وجناح انعقاد یافته دست باستعمال سیوف وسنان گشودند :

ملخهـای پیکان ز پرندگی　　　شده آفت مزرع زندگی

در اول حال بسبب دور بودن قشون و دیررسیدن کمك وقلت چرخچی قزلباش وکثرت چرخچیان سپاه افغان و رسیدن کمك آنهـا شکست برفوج چرخچی قزلباش افتاده فوج چرخچی‌منهزم شده بفوج قول‌ملحق‌شدند . چون امیرخان این‌حال مشاهده نمود بسردادن توپهای اژدر دم حکم نموده اکثری از افواج افغان که تعاقب نموده می آمدند از ضرب گلولهٔ توپ ناچیزشده بخاك هلاك افتـادند وآنچه ازآسیب گلولهٔ توپ خلاص یافتند بضرب تفنگ تفنگچیان آتش دست سفرآخرت اختیار نمودند .

ازاین دو صدمهٔ عظیم در ناصیهٔ فوج افغان علامت ضعف ظاهرگشته مقارن این حال فوج میمنه که سردارآن بهبود خان تاتار بود جلو ریز برفوج افغان تاختن‌آورده افاغنه را تاب ثبات وقرارنمانده رو بفرارآورند ونیز لشکرقول‌چون این‌حال مشاهده نمودند بیك بارتعاقب افاغنه نموده بعضی مقتول وبرخی دستگیر وبحوالی قلعه رسیده شروع درتسخیرآن قلعه نمودند ،

یلان نعره زن برسر آن حصار — کز آن تا فلك بود یك نعره وار
ز پایین چو تیری ببالا شدی — مشبك از او چرخ مینا شدی
ز بالا چو سنگی بزیر آمدی — ز گاو زمین بانگ شیر آمدی
مثل گر کسی را در او ره بدی — اجل را از او دست کوته بدی

الغرض افاغنه تحصن قلعه را اختیار نمودند ، لشکر قزلباش اطراف شهر را مرکز وار احاطه نموده سنگر ها استحکام داده توپهای قیامت لهیب قلعه شکن در برابر بروجهی که مناسب بود نصب نموده لیلاً ونهاراً متوجه جدال وقتال میبودند .

نظر بآنکه دراین مدت متمادی عجزه ومساکین شهرهرات باضرار افغان گرفتار بوده در کمال اختلال و اضطراب بسر میبردند خصوصاً اشخاصی کـه در دین مبین اثنا عشری مشهور ومعروف بودند از استماع رسیدن لشکر قزلباش و انهزام فوج افغـان منبسط و مسرور گشته در خفیه کسان نزد امرا فرستاده تعهد این نمودند که ان شاءالله تعالی عن قریب تیمورخان را مابندگان بدست آورده بحضورخواهیم رسانید و بنابراینکه از قوم افغان در شهر بسبب بد سلوکی با سکنه بسیار متزازل و هراسان شده‌اند مناسب چنین است که سمت دروازهٔ گرشك را خالی نموده سیبه نفرمایند که عن قریب بمجرد فرصت یافتن قوم افغان که الحال پنج هزار کس بیش نیستند فرارخواهند نمود .

بهبود خان با امیرخان مشورت و کنگاش این معنی نمودند ، امیرخان بالفعل بقتل افغان مجوز نشده بنابراین مثل کـه یکی را بگیر و دیگری را دعوا کن لهذا با بهبود خان چنین مقرر نمود که اسلم شقوق اینست که سیبهٔ دروازه گرشك برداشته شود که راه فرار افاغنه باشد بجهت آنکه جمعی از امرا و نویسندگان اهل ایران در کابل نزد احمدخان میباشند بعد از یورش قلعه و بلوای اهل شهر اگرجمعی افغانان با پسر احمد خان بقتل آیند یقین که ازسکنهٔ شهر نیزجمعی ضایع خواهندگردید و جماعتی که ازاهل ایران درکابل‌اند بجهت بعد مسافت خود را بایران وحدود قلمروهمایون شاهی نمیتوانند رسانید و او اذیت بآنها خواهد رسانید ، ان شاءالله العزیز بعد ازفرار افاغنه

و بدست آمدن شهر هرات احمد خان باراده‌ٔ محافظت بلاد مقبوضهٔ خود بایران خواهد آمد بجهت جمعی قزلباش کـه همراه او هستند فراغتی حاصل شده بلشکرظفر پیکر شاهی متصل خواهند گردید .

رای امیرخان پسند خاطر بهبود خان و امیر معصوم خان و سرداران آمده دو سنگر قریب بدروازهٔ گرشك بود ببهانهٔ حواله ساختن در دروازهٔ مشهد بر داشتند و شروع بحواله ساختن نموده مستعد بیورش قلعه گردیدند .

این خبر باعث زیادتی توحش افاغنه گردیده و نیز از وجنات اهل شهر آثار نفاق واختلاف تفرس نموده بودند در نصف شبی تیمورخان سپاهی وار اسباب واحمال خود را بجا گذاشته با سایر افاغنه راه فرار را در پیش گرفته پیاده وسوار بدر رفتند . در آن نیمشب سکنهٔ شهر مطلع شده جمعی از اعزه وطلاب و ریش سفیدان ازشهر بر آمده بخدمت بیگلربیگی و امرا فائز گردیده اظهارشعف وانبساط بی‌اندازه نمودند .

ابراهیم خان نایب جزایرچی باشی سرکار والا را با پنج هزارجزایرچی صاعقه کردار در دل همـان شب بشهر فرستاد و نسقچیان بمحلات و اسواق بجهت صیانت ناموس اهالی وسکنهٔ شهر مقرر نمودند وصباح آن شب با فتح وفیروزی امرا با جمعی قلیل داخل شهرشده مقررشد که از اهل سپاه احدی بی اذن بیگلربیگی وارد شهربند نگردد وعرایض مبارکباد درخصوص این فتح نمایان بحضور بندگان اقدس فرستادند .

بعد از رسیدن خبرفتح وظفر یافتن سپاه نصرت پناه براعدا و بدست آمدن قلعهٔ دارالسلطنهٔ هرات بنیروی اقبال شاهی بنواختن نقاره‌های شادیانه حکم شده ارقام بنام بیگلربیگی هرات وخوانین بشرح متضمن تحسینات و تلطفات بی حد احصا و بمنضبط گردانیدن دروب وبروج وسفایر[کذا؟] قلعه و انتظام دادن توپخانه و لشکروترفیه حال سکنه ورعایا بوده لیلاً ونهاراً درحفظ وحراست ملك وشهر ساعی بودن ومنتظرورود موکب همایون بعد از تحویل پادشاه سیارگان ببرج حمل سمت صدور یـافته با خلع فاخره و انعامات زاخره که مناسب قدر و منزلت هرکس بود بجهت خوانین عظام و

سرداران آن جیش بصحابت مسرعان بهرات روانه فرمودند وارقام قضا شیم بنام جعفر خان پسر ملك محمود خان و میر قنبر و میر کوچك مرقوم شد کـه آنهـا نیز خود را بدارالسلطنهٔ هرات رسانیده منتظر ورود موکب پادشاهی باشند وترقیم ارقام در ماده بتأکید روانه شدن افواج بجمیع ممالك ایران حکم شد .

## شرح وقایع متنوعه که بعد از رفتن امرا بصوب دارالسلطنهٔ هرات در بلدهٔ مشهد مقدس معلی روی داد

نظر باینکه سابقاً در حدود مشهد مقدس مکان منقح و مخصوص بجهت بودن توپخانه و چراگاه گاوان پادشاهان سابق مقرر ننموده بودند دراین ولا بخاطر اشرف چنین رسید کـه در النگ۱ رادکان که ده فرسخ ازمشهد مقدس فاصله دارد و پیوسته آب وعلف وافر میباشد بجهت مکان توپخانه دیوار بست و اماکن باروت خانه وغیره ترتیب داده شود که عملهٔ توپخانه در آنجا بوده اهل شهررا اشرار آنها متضرر نگردانند چنانچه حکم ببنای ابنیهٔ مذکوره برستم خان فراش باشی شده بود. خان مذکور بموجب حکم اقدس در یك ونیم ماه اماکن را ترتیب داده معروض حضور شاهی عـالم پناهی گردانید ، ارادهٔ اقدس بشکار رادکان مصمم شده وارد آن عرصهٔ پرنزهت وشکار گردید و بعد از بنظر درآوردن اماکن توپخانه کـه بسعی وتردد رستم خان گرجی بانصرام رسیده بود تا هفت روز در آن اراضی وجبال دلگشا متوجه عیش وشکارمیبودند که از انهای منهیان بمسامع جلال رسید که امیر وکیل الدولة العلیة العالیة که درشهر بجهت انتظام مهام امور دولت مانده بود محمد رضابیك ایشیك آقاسی سابق را با جمعی کـه بندگان اقدس بجهت محافظت و حراست شاه رخ میرزا مقرر نموده بودند طلبیده در باب امور چند اورا نزد خود متوقف نموده مشغول ساخته بود و در باطن حسین خان قرائی و امیر مهراب خان ناظر سرکار پادشاهی کـه با او قرابت قریبه داشت و جمعی دیگر بدرخانهٔ شاه رخ میرزا فرستاده امیر مهراب خان بمستحفظان ظاهر نمود که از حضور بجهت سؤال امری حکم شده که من رفته ازشاه رخ میرزا تحقیق نمایم .

---

۱ ــ النك واولانك بمغولي بمعني چمن است .

خود با دو کس دیگر و چند خواجه‌سرا باندرون رفته شاه رخ میرزا را مکحول نموده بر آمدند و محمد رضا بیك چون بمکان مقررخود رسید ازحقیقت واقف گردیده از غضب پادشاهی متوحش شده عیال و اطفـال و احمال خود را برداشته باچند نفر از همراهیان خود بسمت هرات وقندهار فرارنمود .

بعد از مسموع فرمودن این خبر وحشت اثر بندگان موکب همایون در کمـال استعجال وارد دولتخانهٔ صولت آشیانه گردیده تا سه روز از خلوتگاه برنیامده و امیر علم خان را نیز بحضورتجویز آمدن نفرموده پیغام فرمودندکه مرا ارادهٔ سلطنت ایران نبوده و نیست، نظر بالحاح واستدعای شما طوعاً او کرهاً این امررا منوط بعهود ومواثیق و ایمان قبول نمودکه شروح آنها طومار وار باستکتاب بر آورده بمماهیر جمهورسرداران در حضور موجود است و یکی از آن شروط اذیت نرسانیدن بشاهرخ میرزاست ، با وجود آن همه تقیدات و تعهدات ابتدا نقض عهود مرقومه نموده چنین حرکتی بوقوع رسانیده‌اید ، دراین صورت اعتمادی باقوال شما مردم بهیچوجه نیست و نمانده ، آنچه بعد ازاین نسبت‌بابندگان ما سلوك‌خواهیدنمود علام الغیوب داند، اسلم شقوق‌چنین است که الحال بظهور رسانید و اگرترحمی بحال بندگان ما نمائید واگذاریدکـه خود را در زمرهٔ فراشان درگاه ملائك سپاه علی‌بن‌موسی‌الرضا علیه‌التحیة والثناء منتظم ساخته از ناصیه سائی آن عتبه سر مباهات براوج سماوات رسانیده کـه بجهت ایذای سلسلهٔ علیهٔ ما از بدو حال پیوسته آتش غضب‌الهی درایران مشتعل شده برخرمن عمر و جاه مخربان این دولت سانح وطارق گردید چنانچه وقوع انقلابات مذکور ازکتب تواریخ وسیر سابق معلوم است و دراین ازمنه خود نیز مناظره نموده باشند .

بعد از رسیدن ارشادات بآنها مجموع امرا و سرداران و سپاه برهم آمده جوق جوق وفوج فوج رو بدولتخانهٔ والا نهاده سر و پای برهنه شمشیرها درگردن انداخته بطریق مستغیثان و گنهکاران بحضور انور درآمده امرا عرض نمودند نظر بآنکه مـا بنده‌ها اباً عن جد صوفی وفدوی این سلسلهٔ علیه هستیم و بغیر ازاین سلسله هرکس

لوای سلطنت بر افراخته اگرچند روزی بسبب ناچاری ظاهراً باو اطاعت نمودیم لیکن پیوسته عشق صوفی‌گری این سلسله را در کانون درون خود ثابت ولازم داشته‌ایم ، بنا براینکه‌بندگان اقدس درسمت آذربایجان وعراق تشریف داشتند وما غلامان راپیوسته منظورخدمت این‌سلسله میباشدشاهرخ میرزاراکه ازطرف والده بسلسلهٔ علیه انتساب داردترجیح بعادلشاه‌وابراهیم شاه داده بسلطنت وبپادشاهی‌خود قبول‌نموده‌ربقهٔ اطاعت او بدوش نهاده متحمل شده بودیم . نظر بآنکه آرزوی خدمت وغلامی بندگان‌حضرت را ازسالها جمهور اهل ایران دردل داشته و دارند چنانچه از محمد تقی خان شیرازی نادرشاه بمظنهٔ غلامی حضرت اعلی بد مظنه شده بودگذشت آنچه براو گذشت ومکرر بآواز بلند باهل ایران خطاب مینمودکه من میدانم‌که شما مردم اخلاص وصوفیگری سلسلهٔ صفویه‌را دردل داشته با من واولاد من درکمال عداوتید بعداز تشریف آوردن بندگان شاهی بارض اقدس ما غلامان تفرس نمودیم‌که شاهرخ میرزا با وجود قرابت باین سلسلهٔ علیه و عدم قابلیت ظاهری در صدد اذیت باولیای دولت برآمده‌چنانچه بالاخره ازضمیر اومبرهن وظاهرگردیدوحکم بی‌ادبی‌نسبت بحضرت ظل‌اللهی نمود . ما غلامان متحمل این‌حکم نگردیده‌خلع او را اسلم‌شقوق شمرده خود را فدائی وار نثار سم ابلق چرخ رفتار بندگان گردانیده مستفیث علو ترفیه حال خود شده مستدعی تکفل مهام دارائی وجهان پناهی اعلیحضرت گردیدیم .

چنانچه بندگان بطریق اجداد عالی مقام خود ترحم بحال سکنه و عجزهٔ ایران نموده بر وسادهٔ موروثی و اجدادی خود قرارگرفتند در این صورت صحیح بودن شاه رخ میرزا که الحال لعدا عدو ما غلامان شده است ازطریق حزم واحتیاط وعقل بعید بود لذا جسارت باین بی‌ادبی نمودیم ، هرگاه مرضی اقدس باشد حکم بقتل‌ما فدویان خود بدولت فرمایند اگربپدری حکم قتل پسر وبپسری‌حکم قتل پدرفرمایند هرآینه از اطاعت و بجا آوردن خدمت تجاوزنخواهیم نمود .

بعد از استماع این‌عرایض ارشاد چنین شدکه درطریقهٔ انیقهٔ شرع شریف نبوی

قتل بیگناهان تجویز نگردیده لکن بندگان ما خدمت وکالت دولت علیه را از امروز بامیر اصلان خان قرقلو مقرر فرمودیم و شرف بیك پسر او بنیابت پدر بقطع و فصل مهام متوجه میبوده باشد وخدمت قورچی باشیگری را بصالح خان بیات که بیگلربیگی فارس است تفویض فرمودیم و بنیابت او حاجی سیف‌الدین خان بیات را معین نمودیم وخدمت تفنگچی آقاسی گری را بجعفرخان کرد میانلو عنایت فرمودیم وخدمت دیوان بیکی گری سرکار عظمت مدارشاهی را بمحمد حسین خان کرد زعفرانلو تخصیص دادیم امرای معزول بی طلب حضورحاضر نگردند .

بمجرد استماع این ارشاد امیرعلم‌خان وکیل‌الدوله با امرای دیگر بخاك افتاده حکم اشرف را بسمع قبول اطاعت نمودند چنانچه اهـل هر خدمتی سررشتهٔ خود را بخوانین سپرده بطریق حکم درخانه‌های خود منزوی شدند .

نظر باین اطاعت بعد از هفت روزحضرت ایران پناهی امیرعلم خان را با امرای دیگرطلبیده بخلاع فاخره مفتخرساخته بخدمات مرجوعهٔ خود ثانیاً مقرر فرمودند و خدمت نیابت وکالت دولت علیه بشرف بیك ولد امیراصلان خان وخدمت دیوان بیگی بمحمدحسین خان کرد وخدمت نیابت قورچی گری باشی بحاجی‌سیف‌الدین بیات بحال و برقرار ماند .

بندگان اعلی پیوسته مشغول سرانجام یساق قندهار بوده جمیع اسباب مرصع آلات را نیزحکم شدکه جواهرات آنها را جدا کرده بقیمت درآورده بفروش رسانند وقیمت جواهرات را سوداگرانی که میخرند درعراق وآذربایجان وفارس آنچه حکم شود بجهت خرج روزانه نموده لشکر بیگلربیگیان وحکام‌سوداگران مذکور رسانند و رسید ازآنها گرفته ایفاد دفتر نظارت نمایند و لشکری کـه در رکاب ظفر انتظام موجودند مواجب وسیورسات ازخزانهٔ عامره درحضور می یافته باشند .

درخلال این‌احوال امیر مهراب خان ناظرمریض شد وجهان فانی را بدرود کرد

نظر باینکه قرابت قریبه بامیر علم خــان داشت بندگان اقدس حکم بتشییع جنازهٔ او فرمودند، امیرعلم خان وکیل‌الدوله و احمد خان قورچی باشی وغیرهٔ امرا ازحضور بر آمدند، چون بکریاس پادشاهی رسیدند امیر علم خان مراجعت نموده در خلوت بعرض رسانید که این‌غلام بعد از ترخص ازحضور بکریاس جلالت اساس رسیده دید که درمیدان دولتخانه کــه باصطلاح هند جلوخان باشد بقدر دو هزار سوار جلایرمستعد ایستاده‌اند، از یوسف علیخان جلایرحاکم مشهد مقدس پرسیدم که این سواران بچه تقریب ایستاده‌اند ظاهر نمود که سابق رقم بجهت کهنه نوکراویماق۱ جلایربنام برادرم زال خان عزصدور در یافته بود الحال زال خان بموجب حکم اقدس اویماق جلایر را همراه آورده بجهت سان آمده ایستاده شده‌اند. در بین مکالمات کمال تشویش وتزلزل ازاحوال او غلام تفرس نمود لهذا متفکرشده عرض می نماید کــه اگر یوسف علیخان آمده استدعای دیدن‌سان دستهٔ جلایرنماید ارشاد شود کــه امروز بندگان ما دیدن سان را موقوف بفردا فرمودیم خود حرکت فرموده درمکان خلوت تشریف‌ببرند، نظر باینکه امروز حکم اقدس بجهت تشییع جنازهٔ امیر مهراب خان بما صادر شده موقوف فرمودن حکم مناسب‌نیست، فردا ما غلامان درحضور حاضرشده تقید و صیانت نموده و اگر در بین سان مردم ارادهٔ نمك بحرامی درضمیر داشته باشند و حرکت ناهنجاری از ایشان بوقوع رسد بسزای عمل خود خواهند رسید.

این مراتب را عرض نموده از حضور حضرت شاهی رخصت شده ره گرای امر مأمور گردید چه‌در آن وقت اورا لازم بود وپادشاه را نیز که‌جمعی ازافواج قاهره از ایل او وغیره که‌جریدهٔ عقیدت واخلاص آنها ازلوث نفاق وشقاق بری‌باشد درحضور حضرت ایران پناهی بجهت خبرداری وحراست گذشته خود راهی می شد نهایت در آن زمان او و پادشاه هردو از خوض این معنی غافل و عاطل گشته نقش این اندیشه در خاطرها صورت نیست بمضمون این بیت :

---

۱ــ اویماق یعنی تیره وقبیله وتبار

قضا چون ز گردون فروهشت پر　　همه عاقلان کور گردند و کر

تمثیل

قضا دستی‌است‌پنج‌انگشت دارد　　چو خواهد ازکسی کامی بر آرد

دو برچشمش‌نهد دو بر بناگوش　　یکی برلب نهدگویدکه خاموش

بالجمله بعد از این یوسف علی خان مذکور بحضور آمده مرتعش و مضطرب بعرض رسانیدکه دستهٔ اویماق جلایر را بموجب حکم اشرف زال خان برادر غلام آورده حاضر است ، ارشاد شدکه امروز بسبب مشاغل دیگر بندگان ما سان دیدن را موقوف فرمودیم فردا دستهٔ جلایر نیز بجهت سان حاضر باشند ، این اشاره فرموده خود بدولت بمکان خلوت تشریف بردند بالأخره معلوم گردیدکه دراین‌مدت‌بوساطت چند نفر از خواجه سرایان‌که پروردهٔ نمك نادری‌بودند وتا آن‌زمان درخدمت‌شاهرخ میرزا مقرر فرموده‌بودند رقعجات ومراسلات ازصبیهٔ‌میرزا خان‌سلطان جلایر که‌معقودهٔ شاهرخ میرزا بود بیوسف علی‌خان میرسیده متضمن برآنکه غیرت و حمیت اویماقیت وایلیت را شما مردم ازدست‌داده ومحل طعن‌جمیع اویماقات ایران‌گردیده‌اید وجمعی امرای نمك بحرام شاهرخ میرزا را از سلطنت خلع نموده درگوشهٔ انزوا مقید نموده واشتهار معیوبی‌چشم او بین‌الناس داده‌اند ، این اشتهار عین‌کذب ودروغ است. در آن مراسلات قلم بدست شاهرخ میرزا داده بدست خود قلم را حرکت داده بطریق خط ما یقرئی که او داشت بتسوید در آورده نزد یوسف علی‌خان مخفی می فرستاده بمفاد این رباعی:

آدم ز بهشت یافت نقصان از زن　　یوسف بته چاه بزنــدان از زن

سیمرغ بکوه قاف پنهـان از زن　　صدملك سلیمان‌شده‌ویران از زن

یوسف علیخان تعیین نموده بود کــه اذیتی بچشم شاهرخ میرزا نرسیده و این شهرت خلاف واقع است.

عرق حمیت جاهلیتش از پیغامات آن ضعیفهٔ مفسده بحرکت‌آمده ونیز بسبب

بعضی احکام که سابقاً بحیز تحریر در آمده مثل معافی مالیات سه سالهٔ کل قلمرو ایران و آنچه اراضی موقوفات وغیره که هریك از امرا وسرداران بظلم وجور درتحت تصرف خود داشته باشند حکم شدکه از آنها عنفاً مسترد نموده مالکان و متولیان را متصرف نمایند ازاین جهات بعضی ازاشرار وسرکردگان که مواجب واجبی خود را کأن لم یکن پنداشته چشم برمال ضعفا وعجزه گماشته بودند ومبلغهای کلی هریك جداگانه املاك زیردستان را متصرف بودند و نیز آنچه در دست رعایا باقی بود مبلغی بنام مال دیوانی بظلم وستم می گرفتند لهذا این تقییدات برآنها در باطن گران نموده سعی در انهـدام دولت آن پادشاه با عدل وداد نمودند چنانچه با قربان قلی خان قرقلوی جزایرچی باشی حضور و بکندی بیك خان جارچی باشی قچرافشار وبافریدون خان نایب عبدالله خان قلر آقاسی وقاسم خان افشار جزایر چی باشی و کریم خان بربرقوریساول باشی و باعلی یار خان جولئی توپچی باشی جلو که در اطراف دولتخانهٔ مبارکه بود ومنصورخان پسر چنداول۱ باشی که بتدریج متفق شده بودند تا آن روز در انتهاز فرصت بوده بنابراین که دروب دولتخانهٔ علیه بید اقتدار و اختیار داران سرداران مذکور می بود و فرقـهٔ همیشه کشیك کـه روز و شبی دوازده هزارکس مقرر بودند و محل بودن آنهـا در اطراف بیرون دولتخانهای پادشاهی ازقدیم مقرر ومعین است احدی از آنها دردرون دولتخانه مدخلی نداشتند.

بعد از تشریف بردن بمکان خلوت نمازخانه یوسف علی خان نمك بحرام جماعت جلایر را ازاسب فرودآورده بتدریج از دروازه ها دو دو وپنج پنج کس داخل چهار باغ نموده با مردم اندرون که متفق بودند مع شده دروازه ها رامسدود نموده جزایر- چیان وغلامان را باطراف وجوانب بام وجدار فرستاده خود با جمعی دیگرازسرداران مزبور آمده باراده شاه اندازی علی الغفله از پشت در ها و پرده ها با شمشیر های آخته بر سر آن حضرت ریختند بنحوی که مجال حرکت کردن احدی نشد، چون از

---

۱ ـ چنداول ضد هراول و بمعنی قسمت محافظ عقب سپاه است.

شجاعت و دلاوری آن حضرت که خود مکرر مشاهده نموده بودند اندیشه ناك بود لذا اول یوسف علی خان ازپشت پرده بیك بار خود را برروی شمشیری که در پهلوی پادشاه بود انداخته و رفقای او چند شمشیر برآن حضرت زدند و سایر حاضرین که بیخبر بودند وبی یراق ایستاده بودند چندکس ازآن ملاعین برآنها حمله برده آنها فرار برقرار اختیار نمودند وحضرت خلد آشیانی را دستگیر و مقید نموده‌در همانجا دیده‌های حق‌بین آن حضرت را بخنجر ستم عاطل وباطل وازهردو چشم‌کور وچراغ سلطنت را بی‌نور وخود را مطعون طعن هر نزدیك ودور ومردود درگاه سلطان غفور در یوم‌النشور نمودند،

دراین‌مقام ازکلام حکمت نظام زبدهٔ شعرای نامی حکیم نظامی چند بیتی بتناسب محل ایراد مینماید :

درخت کیانی درآمد بخاك ... بغلطید در خون تن زخمناك
سلیمانی افتاده در پای مور ... همان پشهٔ کرد با پیل زور
بهار فریدون و گلزار جم ... بباد خزان‌گشت تاراج غم
نسبنامهٔ دولت کیقباد ... ورق بر ورق هر طرف برد باد
چنانست رسم این گذرگاه را ... که دارد بآمد شد این راه را
یکی را در آرد بهنگامه تیز ... یکی را ز هنگامه گوید که خیز
سکندرکه با رای وتدبیر بود ... بنیروی دولت جهانگیر بود
اگر دولتش نامدی رهنمای ... نسودی سرخصم را زیر پای
مکن زیر این لاجوردی بساط ... بایین مهرهٔ کهرباگون نشاط
که رویت کند کهربا وار زرد ... کبودت‌کند جامه چون لاجورد
که داند که این دخمهٔ دام ودد ... چه تاریخها دارد از نیك و بد
چه نیرنگ با بخردان ساخته ... چه‌گردنکشان را سر انداخته
فلك نیست یکسان هماغوش تو ... طراز دو رنگیست بر دوش تو

گهت چون فرشته بلندی دهد — گهت با ددان دست بندی دهد
شب آن کو بنا نیست نارد بیاد — کلیجه بگردون دهد بامداد
ازاین دیو مردم که دام و ددند — نهان شو که همصحبتان بدند
گوزن گریزنده در مرغزار — ز مردم گریزد سوی کوه وغار
همسان شیر کو جای در بیشه کرد — ز بد عهدی مردم اندیشه کرد
چومرغ از پی کوچ بر کش جناح — مشو مستراح اندر این مستراح
بزن برق وار آتش اندر جهسان — جهان را ز خود وارهان وارهان
نظامی بخساموش کاری بسیچ — بگفتسار نا گفتنی در مپیچ
بیاموز زین مهرهٔ لاجورد — که با سرخ سرخست وبازردزرد

فردوسی گوید :

براو باد لعنت همی صدهزار — مبادش بجز آتش اندر کنار
همیشه بلعنت گرفتار باد — روانش بدوزخ نگونسار باد

بهیئت اجتماعی شاهرخ میرزا را از محل خود کشیده بر آوردند و بعداز بر آوردن عاری بودن نور بصر اوبآن مخاذیل مبرهن وظاهر گردیده متأسف شدند وبزبان حال بدین مقال مترنم بودند :

راستی خاتم فیروزهٔ بواسحاقی — خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود

بآن ضعیفهٔ فتانهٔ قطامه صفت توبیخ و تشنیع نمودند لکن نظر بآن که چنین حرکتی بیمروتانه بیجا از آن نمك بحرامان بوقوع رسیده بود و تدارك آن ممکن نبود شهرت صحت چشم شاهرخ میرزا را داده آورده بر مسند سلطنت نشانیدند و حکم بنواختن نقارخانه و شلك توپخانه و جزایر خانه داده دفعةً در بلدهٔ شهر مقدس علامات روز رستخیز پدید آمده اماکن و جدار شهر از آواز توپخانه و جزایر خانه سیماب وار بحرکت وتزلزل بر آمد ، امرا که در آستانهٔ مقدس متوجه تجهیز وتکفین مهراب خان بودند مضطرب شده رو بدولتخانهٔ پادشاهی نهادند، جماعت اعراب وبیات

وکرد و نخی و لالوی و غیره که زیاده از هفتاد هزار کس بودند مجتمع شده اطراف چهارباغ‌را فراگرفتند واز اطراف امرای باقی باتوپ وتفنگ شعلهٔ حیات جمع کثیری ازمردم امرا را منطفی می‌نمودند. بعد از زد وخورد بسیار یوسف علی‌خان نمك حرام کس بنزد وکیل‌الدوله امیرعلم خان واحمد خان قورچی باشی وغیرهٔ امرا فرستادکه شما شاهرخ میرزا را مشتهر ببی‌چشمی‌نموده مقید داشتید ، حافظ حقیقی چشم او را ازشرشماها مصون داشته از این معنی ماکه خود را ازجملهٔ غلامان او میدانیم‌متحمل نشده پادشاه شما را مکحول‌کرده شاهرخ شاه را بجای‌خود متمکن گردانیدیم‌بهتراین است که شما ها نیز آمده بطریق سابق متوسل باین دولت شوید ، این جانب متعهد می‌گردد که بهیچوجه پادشاه برشما مردم در صدد انتقام نگردیده پایهٔ شما را بیش از پیش افزاید . ازاستماع این پیغام خوانین برهم شدند ،

یکی بچهٔ گرگ می پرورید    چو پرورده شد خواجه را بردرید

در جواب گفتند که تا ماها انتقام از شاهرخ میرزا و از تو نمك بحرام نگیریم چگونه آرام خواهیم گرفت چنانچه بحملات متعدده دلیرانه امرا خود را باطراف‌چهار باغ رسانیدند ، نظر باینکه توپخانه در دست نداشتند و توپخانهٔ کلان پادشاهی دور بود از اذیت توپخانه کاری از پیش نبردند و واهمهٔ این نیز نمودند کـه مبادا از این اصرارو تکرارسرداران نمك‌حرام اذیتی جانی بحضرت خلدآشیانی وباولاد او رسانند تا قریب بشام معرکهٔ قتال بآتش حرب مشتعل بود بالآخره امرا وافواج راه دیار خود پیش گرفته ازشهر برآمده و رفتند واین واقعه دریازدهم شهر ربیع‌الثانی سنهٔ یکهزار ویکصد وشصت وسه (۱۱٦۳) هجری روی نمود .

دیدی‌آن قهقههٔ کبك خرامان حافظ    کـه زسر پنجهٔ شاهین قضا غافل بود

## ذکروقایعی که بعد از واقعهٔ خلع لباس سلطنت‌آن حضرت درارض اقدس واطراف روی نمود

القصه‌آن ظالمان بی ایمان بوقت شب‌آن‌حضرت را مع متعلقان بارگ مشهد

مقدس فرستاده درکمال احتیاط ممنوع ازدخول وخروج نمودند .

از نوادر اتفاقات سیئه سانحهٔ قطع لسان است کـه از اصابت عین الکمال بآن پادشاه دیندار روی داد ، تبیین این مقال و اندکی از بسیار آن اینکه بعد ازجلوس دو باره شاهرخ میرزا را بخاطر رسید کـه من چشم و زبان هردو ندارم ، وعلم برمناقص باطنی خود نداشت ، پس شاه سلیمان اگر چه در چشم با من مشارکت بهم رسانیده لکن مزیت فصاحت زبان برمن دارد ، مبادا آنچه از برای من اتفاق شد از برای او نیز بشود لهذا در باب قتل آن حضرت با امرای مردود سخن بمیان آورد . چون امرای کذا که مصدر این امرشده بودند فی‌الفور از کردهٔ خود نادم و پشیمان شده لهذا بر قتل او رضا نداده تحاشی نمودند . شاهرخ میرزا مطلب را فهمانید که هرگاه از برای من‌چنین اتفاق‌شد پس برای کسی که ترجیحی‌درظاهر نیزداشته‌باشدبطریق اولی صورت احتمال دارد و در تقدیر وقوع حال شما چه خواهد بود . پس امرای یاغی بنا برقطع لسان آن حضرت گذاشته زبان آن جناب را نیز مقطوع نمودند لکن بقدرة الله تعالی بعد ازقطع لسان از گویائی وفصاحت و بلاغت آن حضرت چیزی نکاست .

الحاصل چون این خبر وحشت اثر درهرات ببهبود خان بیگلربیگی وامیرخان توپچی باشی و غیرهٔ خوانین رسید عرایض بنزد احمد خـان ابدالی در باب اطاعت نمودن خود وتسلیم قلعهٔ هرات وتوپخانهٔ پادشاهی وتفویض ممالك خراسان فرستادند .

بمجرد رسیدن عرایض امرا احمد خان از قندهار بسمت هرات کوچ نمود و امرای مذکور استقبال نموده او را داخل شهرهرات کردند و ازآنجا همراه رکاب او متوجه سمت مشهد مقدس گردیدند .

یوسف علیخان مخبر شده بقدر هفت هشت هزارکس سواره و پیاده از دستهٔ غلامان وجلایر وچنداول وقوریساول وغیره که با اومتفق بودند وقدری از اهل شهر با خود فراهم آورده با قدری توپخانه بعزم رزم احمدخان وامرای قزلباش‌شاهرخ میرزای مکحول را برداشته روانهٔ سمت هرات شد وچون بسنگ بست رسید امیرعلم خان از

قاین در کمـال سرعت آمده بیك حمله شاهرخ میرزا را منهزم ساخته غلامان و عملهٔ سرکار پادشاهی جلو اسپ اورا بدست گرفته در کمال تعب بمشهد مقدس رسانیدند . جمیع اسباب وکارخانجات پادشاهی باتوپخانه بدست امیرعلم خان افتاد و او از نظر احمد خان درانی گذرانیده اطاعت نمود .

بعد از ورود شاهرخ بمشهد مقدس یوسف علیخان با فلیج خان از جواهر خانهٔ پادشاهی هفت رأس استر از جواهر پیاده محمول نموده نصف شبی شهر وشاهرخ را واگذاشته بسمت کلات که محل اقامت او بود بدر رفت .

درخلال این احوال بندگان اقدس فرصت یافته از دغدغهٔ اینکه مبادا از اعادی چشم زخمی بآنها رسد سلطان داود میرزا پسر اکبرخود وسلطان علی میرزا پسراوسط خودرا بقدیمیان وفدویان هوا خواه سپرده روانهٔ روضات مقدسات آستانهٔ سپهر مماس جناب ولایت مآب اسدالله الغالب غالب کل غالب و بآستانهٔ ملائك آشیانهٔ حضرت سید الشهداء علیهما السلام در کمال استعجال پوشیده از اعادی روانه فرمود و بآنها حکم نمود که رفته در آن اماکن مقدسه بنیابت زیارت مشغول بوده بعبادات وتحصیل کمالات ایام خودرا صرف مینموده باشند تا من بعد آنچه مناسب ومصلحت باشد ارشاد خواهد شد چنانچه عنایت نامجات بنام مصطفی خان ایلچی بیگدلی وبنام محمد رضاخان قورچی باشی سابق و بجهت مهدیقلیخان شاملو ومیرزا ابراهیم متولی سابق نجف اشرف فرداً فرداً بحیز تحریر درآورد مشعر برروانه نمودن فرزندان بآن صوب ومتوجه شدن آن عالیجاهان در امور فرزندان عزّ صدور یافت .

یك سال بعد از فائز شدن آنهـا بعتبات عالیات حکم روانه شدن نزد پادشاه هندوستان فرمودند چنانچه ان شاءالله تعالی بعد از این بتفصیل تحریرخواهد یافت .

سلطان حسین میرزا وسلطان قاسم میرزا وسلطان هاشم میرزا که صغیر بودند در ارض اقدس درخدمت والد خود میبودند و آن حضرت درکمـال دلتنگی درمشهد مقدس بسرمیبردند .

نظر بآنکه در وهلهٔ اول احمد خان درانی بظاهر بلدهٔ طیبهٔ مشهد مقدس آمده از صولت رضوی تسلط شهرمقدس تیسیر نیافته بناکام مراجعت بهرات نمود امیر علم خان بمشهدمقدس آمده از آنجا بکلات رفت و بعد از وقوع جدال وقتال لاتعد ولاتحصی فیمابین امیرعلم خان و یوسف علیخان جلایر بالأخره امیر علم خان مسلط و یوسف علیخان مغلوب شد و او را با برادرش زال خــان و غیرهم با متعلقاتش بدست آورده مراجعت بمشهد مقدس نموده بدر دولتسرای نواب اقدس آورده بحضورعرض نمود که دشمنان آن حضرت را این غلام جان نثار با اهل وعیال گرفته حاضر ساخته بهرنوع سیاست که فرمایند اورا با متعلقاتش این غلام فدوی بسزا رساند و اگرحکم شود شاه رخ میرزای بیمروت را که بندگان اقدس بجهت اذیت چشم او کمال بی التفاتی بمــا غلامان بظهور رسانیده بودند و او در عوض آنچه کرد بر خدا و خلق ظاهر است آورده در دولتسرا بقتل رسانیم کــه عبرةً للناظرین گردد تا بعد ازاین شخص دیگر با محسن و بزرگ و صلهٔ رحم خود چنین سلوك ننماید ویك نفر ازشهزادگان را مأذون نموده و بما غلامان تسلیم فرمایندکه بنیابت بندگان متوجه انصرام مهام سلطنت ایران گردد .

بعدازمستدعیات اوخان عالیشان را بحضورطلبیده بعد ازاظهارتحسینات وظهور توجهات فرمودندکه فی‌الواقع آنچه شما لازمهٔ نجابت در عرق اویماقیت ونمك‌حلالی بوده بیش‌از حد واحصا بمنصهٔ ظهور رسانیدنید که گنجایش استکتاب در کتب تواریخ وسیر ندارد لکن تقدیر را چه‌تدبیر بمصداق کلام معجز نظام لیث بنی هاشم‌علیه‌السلام که اذا جاء القضاء عمی‌البصر و بمفــاد منطوقهٔ یفعل‌الله مایشاء و یحکم مــا یرید و بقول‌شاعر،

| | |
|---|---|
| اوهم گله جو نشدنکوشدکه نشد | لب بیهده گونشد نکوشدکه نشد |
| منت کش دهر می نشد آخر کار | کاری که نکونشدنکوشدکه نشد |

تسلیم و رضا را که شیوهٔ مرضیهٔ اجداد عالیمقام خود است مرعی واختیارنمود ،

چشم امید از جهان و اهل آن پوشیده‌ایم

پای در دامـان صبر و انزوا پیچیـده‌ایم

رضا بقضا داد اما جواب اول در باب خواهش نمودن یکی از فرزنـدان بجهت امرسلطنت ایران آنکه از بدو سن سلطنت بزرگان ما را صغیر و کبیر اهل ایران جهراً و اخفاءً متمنی بودند، جناب اقدس الهی دراین‌مدت ما را از اذیت اعدا در کنف حمایت خود مصون و محروس داشته موافق تمنای اهل ایران بوسادهٔ سلطنت اجدادی قـرار داد، سلوکی که کرده‌اند وخواهندکرد اظهر من‌الشمس است، باوجود این بعداز من باولادمن چه خواهندکرد وشماچندکس که‌دوست وهواخواه این‌سلسلهٔ علیه‌اید تاکجا رفع و دفع شر اشرار میتوانید نمود و ما دو پسر اکبر را مناسب بودن ارض اقدس ندانسته روانهٔ عتبات عالیات نمودیم وابن دو طفـل صغیرکه نزد مایند چه قابلیت این امر دارند، نظر بنمك حلالی وهوا خواهی شما میدانیم که آنچه بندگان ما خواهش نمایند در تیسیر آن قاصر نمانده و نخواهید ماند، خواهش اول آنکه اراده‌ایکه در حق ما واولاد ما دارید موقوف نمائید دوم نور بصرین بجهت ما تحصیل‌نمائید.

بعد از این ارشاد امیرعلم‌خان بعرض رسانیدکه این بنده سجدات شکرالهی را بجا می‌آوردکه دشمنان ولی نعمت خود را باسلاسل واغلال بدست آورده بپایهٔ سریر اعلی حاضر نموده ام و در باب فسخ ارادهٔ سلطنت اولاد عظام تابع حکم اقدسم لکن درمادهٔ علاج نورعینین حق بین بندگان والا ناچار و بیچاره‌ام.

ارشاد شدکه اگرشاهرخ میرزا و یوسف علیخان را مع اولاد و احفاد هر روز بچند دفعه بانواع مختلف مقتول ومحروق ساخته باز آنها را بصورت اصلی نمایند درّ شهواری‌که از ما رفته است بدست نخواهدآمد ومیسر نخواهدشد، دراینصورت تعصب وتغیر برآنها بیفایدهٔ‌محض است، خواهش چنین است‌که شما آنها را مستخلص نموده بکمال رفق ومدارا سلوك نمائید،و انتقام را موقوف و بعالم عقبی واگذارید که درآن وقت عادل حقیقی انتقام مور مظلوم را از پیل‌مشؤم میگیرد، اصل خواهش وتمنای‌ما چنین است.

امیرعلم‌خان درجواب عرض نمود که این غلام رفته با سرداران‌همراهی کنگاش نموده اگر بموجب حکم اشرف راضی شوند فدوی در صیانت آنها بموجب ارشاد قصورنخواهد نمود .

بعد از این مذکورات امیرعلم‌خان حکم ترخص ازحضور یافته بمکان‌خود رفته اظهار این معنی بسرداران وسپاهیان نموده آنها بمجرد استماع این اراده بر هم آمده بلوا نموده یوسف علیخان وشیرغازی‌خان برادرش و اقربای دیگرش را بأقبح وجهی در میدان شاهی بقتل در آوردند .

بعد ازچندی احمد خان درانی نام سلطنت برخود گذاشته باسپاه فراوان و توپخانهٔ بی پایان عازم صوب بلدهٔ طیبهٔ مشهد مقدس گردید . امیرعلم‌خان مستعد رزم و قتال ومحافظهٔ قلعه و جدار شهر گردیده بعد از رسیدن احمد شاه بظاهر بلد مقدس مشهد شریف دوسه دفعه آتش حرب وقتال فیمابین اکراد واعراب خراسان اشتعال یافت ونظر بآنکه سرداری نداشتند و انتظام در امور لشکرشان نبود لشکرخراسان منهزم شده داخل شهر گردیده آنچه از جواهرات و نقود وغیرهٔ سرکار پادشاهی یافتند غارت نموده هر یکی راه دیارخود پیش گرفته بدر رفتند و قلعهٔ مشهد بدست ابدالیان افتاد ، بیت :

چنان زد بر بساطش پشت پائی — که هر خاشاك آن افتاد جائی

دراین مدت حضرت اعلی بامتعلقان در مشهد مقدس فیض یاب عتبه بوسی امام ثامن ضامن علی بن موسی‌الرضا علیه التحیة والثنا بودند ومکتوبی بپادشاه هندوستان که درآن وقت عالمگیرثانی بود بعتبات عالیات نزد شاهزادگان فرستادکه روانهٔ شاه جهان آباد شوند ومراسلهٔ مزبور متضمن برآنکه چون فیمابین سلسلهٔ علیه گورگانیه و سلسلهٔ این نیازمند درگاه احدیت طریقهٔ وداد و ارتباط ازقدیم الأیام مرعی و منسلك بوده ومیباشد چنانچه هروقت از ازمان سالفه که بهریك از دولتین وهنی وچشم زخمی میرسیده دیگری حتی‌المقدور در رفع و دفع آن لمحهٔ ازکوشش وکشش در اعانت و

استمداد تغافل ننموده اند چنانچه احوالات پادشاهان علیین آشیانان بابر پادشاه و همایون پادشاه انارالله برهانهما زبانزد خاص وعام‌است لهذا مصدع اوقات عالی میگردد که چون امرای نمك حرام که ازقدیم الایام ملازم اجدادی این نیازمند بوده دراین اوقات باغوای بعضی اشرار نابکار براین نیازمند درگاه الهی عاصی شده کردند آنچه کردند توقع از آن زیبندهٔ اورنگ جهانبانی اینست که آن سپهراقتدارطریقهٔ انیقهٔ آبای عظام خودرا منظور فرموده بهرنوع اعانت وامدادی که از آن فرازندهٔ لوای شهریاری وطرازندهٔ اریکهٔ بختیاری در بارهٔ این نیازمند درگاه صمدیت روی نماید ضایع و باطل نخواهدگردید ونخل برومند سلطنت وکامرانی فرزندان سعادتمند سلطان داود میرزا وسلطان علی‌میرزا روانهٔ را خدمت آن اعلی‌حضرت گردون‌موهبت نمود، بنحوی اعانت و دستگیری شود که باعث استخلاص این خاطی شده امرای باغی منکوب و خاسر گردند .

سلطان داود میرزا مراسلهٔ مرقوم را مصحوب خود نموده ازبندر بصره‌بسواری سفاین بمسقط و ازآنجا واردکیج ومکران و روانهٔ شاه جهان‌آباد شده بخدمت پادشاه و الاجاه هندوستان رسیده و برادرخود را در عتبات عالیات گذاشته بعد از ورود بشاه جهان‌آباد معلوم شدکه احوال پادشاه هند درنهایت اغتشاش و برهمخوردگی است و پادشاه را استقلالی بهیچوجه حاصل نیست .

دراین بین‌آوازهٔ آمدآمد احمدشاه ابدالی بلند شد چنانچه فیمابین امرای هند و ابدالی حربی درنهایت صعوبت روی نموده ابدالی فایق و هندیان مغلوب گردیدند و چون‌این خبر بشاه جهان‌آباد رسید سلطان داود میرزا که بامیدکمك درآنجا مانده بود مأیوس بالمره شده ازشاه جهان‌آباد عازم صوب بنگاله شدکه از راه دریا خود را باز بعتبات عالیات سدره مرتبات رساند .

بعد از ورود بمرشدآباد نواب مهابت جنگ که صوبه دارآنجا بود از راه تلطفات مقدم او را مغتنم دانسته مانع رفتن شد .

مقارن این سلطان علی میرزا که درعتبات عالیات بود از راه دریا برکوب جهاز وارد بندر هوگلی[1] گردیده بجهت مهربانی ومحبتهای صوبه داران ذیشان هردو برادر در بنگاله اقامت نمودند و درسنهٔ یك هزار ویك صد وهشتاد وهشت (١١٨٨) هجری سلطان علی میرزا در بندر هوگلی بجوار رحمت ایزدی پیوست و از او اولادی باقی نماند و در سنهٔ یك هزار و دوصد و چهار (١٢٠٤) هجری سلطان داود میرزا نیز در مرشدآباد بنگاله برحمت حی لایموت واصل گشت دروقتی که این راقم حروف محمد خلیل را درسنهٔ یك هزار و یك صد و نود و دو (١١٩٢) از اصفهان طلبیده در خدمت آن جناب حاضر بود ،

چو صیدی از اجل غافل سوی صیاد می‌آید
نخستین رفتن خویشم بـآن کـو یاد می‌آید

و با این مسوّد اوراق هشت نفر اولاد از آن جناب دربنگاله باقی ماند ، دونفر ازآنها مع مؤلف این اوراق ذکور و باقی اناث ، جناب احدیت خاتمهٔ امور را بخیر گرداند بنبی وآله الأمجاد .

اما چون این خبر ملالت اثر در اصفهان بابوالفتح خان بختیاری رسید او نیـز بفکر کار خود اوفتاده درسنهٔ یك هزار و یك صد وشصت وسه (١١٦٣) هجری میرزا ابوتراب[2] پسر میرزا سید مرتضی خلیفه سلطانی راکه والدهٔ او صبیهٔ شاه سلطان حسین بود با علی مردان خان بختیاری مع شده اورا بپادشاهی بر داشته شاه اسماعیل ثالث

---

١ ـ در شمال کلکته بر روی یکی از شاخه‌های شط گنگ

٢ — میرزا ابوتراب مذکور فرزند نواب میرزا سید مرتضی و او پسر میرزاعلی و او پسر میرزا سید مرتضی و او پسر نواب میرزا سید علی و او پسر علامهٔ زمان سید حسین الحسینی المرعشی مشهور بخلیفه سلطان و سلطان العلماء صاحب حواشی معروفه بر معالم و شرح لمعه میباشد و والدهٔ ماجدهٔ میرزا ابوتراب نوابه صبیهٔ شاه سلطان حسین صفوی بوده ومیرزا ابوتراب ملقب بشاه اسماعیل ثالث است.

( شهاب الدین الحسینی النجفی المرعشی )

نام گذاشت، نهایت او نیز چندان رشدی ننمود عاقبت کریم خان زند او را درقلعهٔ آباده کـه ما بین اصفهان و شیراز است چند سال مقید نمود چنانچه ان شاءالله تعالی خاتمهٔ احوال او بعد ازاین بحیز تحریر درخواهد آمد .

ملخص کلام آنکه آنچه بخاطر فاتر میرسد در برهم خوردن و انهدام دولت آن شهریارحقشناس دوحکمت لایزالی بود یکی آنکه عموم اهل ایران نظر براخلاق ردیه واطوار ذمیمه که جبلی ذات آنها شده بود ارادهٔ ازلی قرار یافت که بچهار موجهٔ بحور بلا افتاده سزا وجزا یابند تا زمانی کـه قابل ترحم وتفضل باری تعالی گردند، دیگر آنکه چون مردم زمانه بظلم وجور عادی شده سر بقواعد عدل و انصاف فرود نمی ـ آوردند پس حکمت بالغه تقاضا نمود که برآن قوم سلطانی بر انگیزاند کـه متابعت خصائل ردیهٔ ایشان نموده مجبور در ظلم وجور گردد لهذا بمقتضای الطاف بلا نهایات مشیت او سبحانه قرار یافت کـه لوث خبث آن معاصی را از نامهٔ عمل آن سید بیگناه زدوده ببلای چند او را مبتلی نموده تاکفارهٔ گناهان چند روزهٔ او گردد ودرسنهٔ هزار و یك صد و هفتاد و هفت (١١٧٧) هجری در ارض اقدس بمرض سل بجوار رحمت ایزدی پیوست و بفحوای کل شیئ هالك الا وجهه درصحن پائین پای حضرت امام ثامن و ضامن صلواة الله علیه درمقبرهایکه والد طاب ثراه او از برای خود ترتیب داده بود مدفون گردید، بیت :

اگرصد سال مانی ور یکی روز　　　بیـاید رفت زین کاخ دل افروز

و زبان حال مخلصان آن حضرت باین رباعی مترنم گشت :

ازمرگ تو ای شاه سیه شد روزم　　　بی روی تو دیدههای خود بردوزم
تیغ تو کجاست ای دریغـا تا من　　　خون ریختن از دیده باو آموزم

ایضاً

تاریخ جهان کـه قصهٔ خرد و کلان　　　درجست دراوچه شیرمردان چه یلان
درهر ورقش بخوان کـه فی عام کذا　　　قدمـات فلان ابن فلان ابن فلان

## ذکر مجملی از اخلاق حمیده و اطوار پسندیده
## که با آن حضرت بود

آن حضرت پادشاهی بود دستورالعمل خسروان روزگار وشهریاری بود پسندیده اطوار و درصلاح و تقوی یگانهٔ دوران و در کمالات صوری و معنوی بی مانند و بی نظیر چنانچه نادر شاه با وجودی که او را وارث ملك میدانست و در دل خوف و هراس بی قیاس از آن حضرت داشت هر وقتی که او را میدید میگفت که میرزا سید محمد پادشاه بی سپاه و افسر است ، و در علوم فقه وحکمت قصب السبق از همگنان ربوده و در علم و تحریرسیاق دست استادان این فن را بر پشت بسته ، وحسن خطی چون خط دلبران سیمین خط و درعلم هیأت ونجوم فرید عصر ، و شمهٔ از شجاعت و صلابت او چنان که در شهرقم و اماکن دیگر که ذکر آن باعث تطویل میگردد با وجود قلت اعوان و کثرت اعدا بوقوع انجامید، ودست عطا ونوال او بمثابه ایکه از برای رفاه رعایا و ساکنین ممالك محروسهٔ ایران با وجود مالکیت و نبودن شریك وسهیمی دست از کرورها تنخواه بابت وجوه دیوانی برداشته واگذاشت که الحق هیچیك از شهریاران ذی شوکت وخدیوان صاحب صولت و اقتدار ازخسروان اهل اسلام از پیشینیان تاآن زمان بگذشت وهمتی چنین مرتکب ومباهی نگردیده اند بلکه خیال این نوع بخششی در مرآت خاطرهای ارباب دنیای دون عکس پذیر نگردیده باشد ، و در مراتب ترك مؤاخذه وعفو وعدم مغلوبیت غضب وصفای طویت انتقام بنحوی که سابق بطی تحریر پیوسته درقوهٔ کم کسی از صاحبان بواطن صافیه ازغشایش وآلایش نفس سرکش جلوهٔ ظهور نموده ، و از ایام صبی تا بوقت مرض الموت شبی ازشبها هیچیك ازسنن وصلوات لیل ازاوفوت نشده بود تا بواجبات چه رسد ، ودرفن معمی وشعر وانشاء ضرب المثل شعرای دهر ، لهذا اجتناباً عن الأطناب ازاخلاق حسنهٔ آن حضرت اعتراف بعجز وقصور نموده سواد جواب مکتوبی راکه در عالم عمی و هجوم آلام وعناء زادهٔ طبع وقادآن

حضرت است کــه در اصفهان بیکی از مخلصان صادق الولاء مرقوم نموده بود ایـراد مینماید .

## سواد مکتوب

«حسن اخلاص عقیدت جازم حقیقت مراسم میرزا ابوالقاسم همواره صورت نما وعکس پیرای مرایای خلوت خاطر حقانیت ذخایر بوده ومیباشد . شرحی که درخصوص بعضی کدورات و سانحات کــه دراین سنوات بآن ستوده صفات رخ نموده در عریضهٔ مخالصت فریضه و ذریعهٔ خلوصیت ودیعه اظهار و اشعارنموده بود مکاره زمان ومکاید سپهر اخشیجان پیوسته مخصوص ارباب ایمان و اصحاب ایقان بوده ومیباشدکما قال :

فغان زین چرخ دولابی که هرروز    بچاهی افکند ماه شب افـروز

لکن صاحبان ذهن صاف ومالکان فهم وانصاف تراکم اقسام آلام و تصادم شداید ایام را از وقایع عظیمهٔ ماضیه حتی از تصور مصایب گوناگون و نوایب ازحد افزون که باین نیازمند درگاه ذوالمنن و خاطیء ممتحن رو داده و میدهد فوق طاقت بشری ومقتضی رتبت پیغمبری است که شاید عشری از اعشار و اندکی از بسیار آنها گوشزد مخلصان و منتبسان گردیده باشد تشفی و تسلی حاصل میتوانند نمود ، نعم ما قال :

بسنگ امتحان فرسود گیتی جسم زارم را
عبیر پیرهن کرد آسمان آخـر غبارم را
تجلی کرد حسنی ریخت ازهم جسم زارمن
کنید از نخل ایمن شعله ور شمع مزارم را

الحمدلله علی کل حال ، بیت :

کشید شعله دلم پرنیان جان را سوخت    سفینه گرمرو افتاد و باد بان را سوخت
مرا بکورهٔ هجران گداخت اول عشق    گرفت آتش چشم من وجهان را سوخت
چنان ز آه من آتش گرفت عرصهٔ دهر    که ماه وانجم وخورشیدو آسمانرا سوخت

یفعل الله مایشاء ویحکم ما یرید ، بیت :

گفت یار از غیر ما پوشان نظر گفتم بچشم
وانگهی دزدیده در ما می نگر گفتم بچشم

مجملاً حال مدّت هفت سال است که بحمدالله تعالی بتأسی طریقهٔ انیقهٔ آباء عظام و اجداد کرام علیهم صلواةالله الملك العلام و تفصی از آلایش دولت سراسر ذلت دنیای عبرت انجام مقیم مقام تسلیم و رضا ومعتکف سرای بی همتای مسکنت وانزوا :

پوست تخت فقر باشد مسند شاهنشهی ترك افسر شد برای ما کلاه کهکهی [؟]

وجمعی از اشرار نا بکار که درظاهر وسرّ باین نیازمند درگاه احدیت خصومت و خیانت ورزیده بودند بسهام آلام و قمقام انتقام جناب کردگار و جبار عالم و اقطار بانحاء بلایا گرفتار ومرحله پیمای دار بوار گردیدند بیت :

علم نصرت ما آه سحر گاهی ما مهرخاموشی ما چترشهنشاهی ما

فقطع دابرالقوم الذین ظلموا و الحمد لله رب العالمین ، عزم کلی این و ارادهٔ اصلی چنین است که بعنایت رب‌الأرباب ومرحمت حضرت مسبب‌الأسباب بجهت ادای حج واجب از راه اصفهان شرفیاب عتبات عالیات و روضات سدره مرتبات و روانهٔ مقصد اقصی واز گرداب پر انقلاب ایران ویران خود را بآن سواحل امنیت ومنازل عافیت رسانیم وعندلیب ناطقهٔ نیاز باین کلام ممتاز نوا ساز میگردد که :

نمانده روی عراقم چو ای بزرگ حجاز دل حسینیم آهنگ کربلا دارد

وحصول این سعادت عظمی وموهبت کبری بجهات شتی یمکن تا چندی موقوف و بامداد اوتاد و هادیان سبیل رشاد اوقات بدفع آن موانع وجهات مصروف تا چه رخ نماید العبد یدبر والله یقدر ، رجاء واثق وامید صادق است که شمع مسؤل روشنی‌بخش روضهٔ قبول گردد . کیفیت حال و حقیقت احوال سرا سر ملال بطریق اجمال بجهت استحضار آن خجسته شعار زبانزد خامهٔ اشعار گردید» .

خلاصه اینکه بعد از وقایع مذکوره ممالك ایران طوایف‌الملوك شده هرولایتی که در تصرف هرکس بود علم خودسری وخودرائی افراخته دم از لمن‌الملکی زدند .

بعد از فوت ابوالفتح خان علی مردانخان بختیاری که شاه اسماعیل ثالث۱ را

۱ ـ دراصل: ثانی

در دست داشت کریم خان زند او را مقتول نموده شاه اسماعیل نزد حسنخان قاجار رفت که ولد فتحعلی خان بود که خاقان جنت مکان شاه سلیمان ثانی در ایام سلطنت او را مفوض ببیگلربیگی گری کل استراباد الی حد آب گرگان نموده با رقم حکومت آن ولایت وسرداری تمام فرق قاجاریه و صحرانشینان آن ولایت از ارض اقدس با افواج و تدارك شایان روانهٔ آن سمت نموده بود .

چون حسن خان از صوفی زادگان صافی نهاد آن سلسلهٔ علیه بود و ارادت قلبی درحضرت شاهنشاهی داشت لهذا دورشدن امثال او از موکب شهریاری در باطن باعث جرأت وجسارت جماعت طاغی شده آنچه مقدور بود بظهور رسید .

مجملاً نظر بآنکه اجداد او درمیان الوس خود از قدیم‌الایام سردار وصاحب حکومت بوده‌اند بنا بر آن اهالی آن اضلاع باو گرویده اقتدار کلی در آن سرزمین بهم رسانیده بود . چون حسن خان قاجار آزاد خان افغان غلزهٔ راکه با فتح علیخان افشار ارشلوی ارومی مع شده هنگامه پرداز عرصهٔ دهر گردیده بودند مغلوب نمود باکریم خان زند بنای مجادله گذاشت . عاقبت کریم‌خان غالب وحسنخان مغلوب بلکه مقتول گردید و شاه اسماعیل بدست کریم خان آمد وکریم خان او را در قلعهٔ آباده مقید نموده خود را وکیل‌السلطنه نام نهاد و بالکلیه بقطع و فصل امور ملکی متکفل گردید . عاقبت مقارن فوت خود او را باصفهان فرستاده درخانه‌های پدری خود می بود و در همان چند روز بعالم جاویدانی شتافت وکریم خان درسه‌شنبه ۱۳شهر صفرالمظفر سنهٔ یك هزار ویك صد و نود وسه (۱۱۹۳) هجری بعالم بقا ارتحال نمود وحیدرمیرزا پسر بزرگ شاه‌اسماعیل‌ثالث راکه در شیراز میبود بعد از فوت‌کریم خان صادق خان برادر کریم خان بواهمهٔ ارادهٔ ادعای سلطنت و جهانداری که مبادا حرکتی از او صادر گردد مقتول نمود والحال که سنهٔ یك هزارودوصد وهفت (۱۲۰۷) هجری است آقا محمد خان پسر محمد حسنخان قاجار که در استراباد میبود جمعیت نموده با لطف علیخان نوادهٔ صادق خان محاربات عظیم نموده فایق آمده ودر اکثر بلاد ایران

مستقل گردیده ودربلدهٔمشهد مقدس پسرشاهرخ میرزا ازطرف‌تیمورشاه پسراحمد شاه ابدالی حاکم وسایر اطراف مشهد مقدس رضویه علیه‌السلام والتحیه و در بواقی بلاد خراسان‌بدستوریکی‌ازاهالی‌همانجا ازجانب تیمورشاه حاکم وفرمانرواست وتیمورشاه در بلدهٔ کابل تا حد ملتان و پنجاب و قدری از بلاد توران را نیز در تصرف دارد .

## [ذکر واقعهٔ کربلای معلی که از جور و بیداد قوم وهابی وقوع یافت من‌الله‌التوفیق و الاستعانة[۱]

واقعهٔ عجیب حیرت افـزای کربلای معلی بدین نمط سانح شد که در قری و بوادی نجد قریب چهل سال قبل از واقعهٔ مذکوره شخصی بهم رسیده بود عبدالوهاب نام ودر میان اهل آن سرزمین مذهبی جدید اختراع نمود منوط براینکه محمد بن عبدالله در زمان حیات خود پیغمبر و رسول بود و نیز هریك از ائمه در ایام خود امام و اولوالأمربودند در آن زمان .

مخترع کذا خود را بمنزلهٔ نبی و امام اولوالأمر میدانست و مراقد مطهرات رسول وائمه را عبث‌وبیفایده مقرر نمود و زوار را بسبب زیارت مشرك و واجب‌القتل میدانست و خود را و من تبع خـود را موحد و مسلمانی را موقوف برمذهب خود تصور نموده .

بعد از او پسر اوعبدالعزیز ( و بروایتی عبدالعزیز پسر او نیست بلکه منصوب او بامرحکومت وجهانداری است) برجای اونشسته دولت او روز بروزروی درتزاید نهاده پسر او که سعود نام داشت وولیعهد پدر بود بعضی قرای دیگرمثل لحسا وزباره وکرین و رأس‌الخیمه الی حدود مسقط و بعضی از بلاد یمن وغیره را تحت تصرف در

---

۱ـ قسمت بین دو قلاب در حاشیهٔ کتاب بخطی دیگر مرقوم است و ما با اینکه تقریباً یقین داریم که آن الحاقی است باز مزیداً للفائده آنرا عیناً چاپ کردیم این‌قسمت حاوی اشعاری سخیف و مربوط بحوادث سال ۱۲۱۶ است در صورتیکه اصل کتاب در سال ۱۲۰۷ بانجام رسیده .

آورده لوای دولت او بیش از پیش ارتفاع پذیر گشت تا در اواخر سنهٔ ۱۲۱٦ هجری که کاتب حروف در نجف اشرف مشرف بودم و اولاد وخانه در کربلا بود قریب چهل پنجاه هزار کس از بلاد مقبوضهٔ خود جمعیت نموده از راه بادیه بجبل شمر ودریای نجف در روز هژدهم شهر ذی الحجة الحرام سنهٔ مذکوره که روز عید غدیر است واهل کربلای معلی ومجاوران از برای زیارت بنجف اشرف رفته بودند ودر شهر چندان کسی باقی نبود علی الغفله اردوی خود را بخارج نخلستانهای کربلا رسانیده شباشب بپای قلعه آمده راهها از بدنهٔ قلعه بشهر باز نموده مراجعت باردوی خود نمود .

مقارن طلوع آفتـاب قریب ده دوازده هزار کس را احتیاطاً از اندیشهٔ رسیدن لشکر بقراولی در کنار اردوی خود بازداشته با مابقی لشکر خود روی بشهر نهاده از اطراف هجوم نمودند .

در آن وقت ملا عمر نامی کـه حاکم ومتولی بود مخبر شده قوت مدافعه درخود ندیده فرار برقرار اختیار نمود. جماعت بیدین بیك بار از رخنه‌ها که درشب ساخته بودند بشهر ریخته نمونهٔ روز رستاخیز پدید آمد ، شد وحشتی که روز قیامت بگرد رفت .

بمضمون آیهٔ اقتلوهم حیث وجدتموهم هر که را دیدند بقتلش پرداختند و سه چهارهزار خانه را تاراج و ویران نموده واهل کربلای معلی بفحوای و یأتیهم الفرار من کل مکان را معاینه نمودند وقریب چهار پنج هزار کس از آن قوم بیحیا از تفنگچی و نیزه دار با تبرداران و کلنگ رو بصحن مقدس حضرت سیدالشهداء نهـاده درهای صحن را شکسته و درصحن مقدس قتل عظیم نموده ودرهای رواق و روضهٔ مطهره را شکسته داخل رواق وروضه شده بر پشت بام قبهٔ مطهره چون رجوم شیاطین هجوم نموده شروع در کندن آجرهای طلا وخرابی گنبد نمودند وضریح وصندوق مقدس را شکسته آنچه ازجواهرات وطلا ونقره وفروش وغیره که بود بردند و وقت عصر طبل بازگشت زده مراجعت نمودند .

در تعداد مقتولین اقوال مختلف مذکور شده ، از پنج هزار و ششصد کس تا ده هزار و کسری مذکور میشد والعلم عندالله وتاریخ این واقعه لفظ «بغدیر» با غین نقطه‌دار

یافته شده وفتحعلی‌شاه قاجار برادر زادهٔ آقا محمد خان که دراواخر زمان خود موسوم بمحمد شاه قاجار شده بود و برخی ازگذارش احوال او دراین مجموعه درمحل خود بیان شده در آن اوان فرمانفرمای اکثری ازممالك ایران بود .

وقوع یافت‌این واقعه بطریق ایجازقلمی شد ،از برای متتبعان تواریخ همین قدر کافیست بشرط حیات آنچه در مقدمهٔ وهابی من بعد واقع شود یاد داشت خواهد شد ، العبد یدبر والله یقدر .

## قطعه در تعرض بفلك

فلك چوغدر بودکارت ای نمك‌بحرام — امید خیر نباشد ز تـو چنین مخرام
چه ظلم تازه نمودی بخامس اوتـاد — بحق جد کبارش سرت رود بر باد
اگـر نبود پیمبر نبودت این بنیاد — برای خاطر اوکرده حق تـرا ایجاد
تراست شاهد این بیت آیت لـولاك — که خلق بهر محمد نمودت ایزد پاك
بهر وجود که‌کرده خدا ورا موجود — نمود او ز برای حبیب خود بدرود
بغیر آنکه تـو ای بیحیای بی پروا — کنی مدام بآل رسول جور و جفـا
غرض خراب شوی ای سپهر کجرفتار — چنانکه هیچ نمـاند ز گردشت آثار
چه‌گردشست که‌این‌ظلم‌واین‌ستم‌کردی — که شیعیان‌همه‌را دل‌تو پر زغم کردی]
جهان را صاحبی باشد خدا نام — کزاوشوریده دریا گیرد آرام

بمفاد کریمهٔ کل من علیها فان ویبقی وجه ربك ذوالجلال والاکرام

بسی رنج بردم دراین روزگار — کـه ماند ز من نسخهٔ یادگار
غرض نقشیست کز ما باز ماند — که هستی را نمی بینم بقـائی
عارفا برمن مکن قهر و عتاب — گرخطائی رفته باشد درکتاب
آن خطای رفته را تصحیح کن — از کرم والله اعلم بالصواب

- تم -

# فهارس کتاب

## ۱ - فهرست اسامی اشخاص و طوایف

## ۲ = فهرست اعلام جغرافیائی

## ٢ = فهرست اسامی کتب



**پايان**

از انتشارات

کتابخانه سنائی          کتابخانه طهوری

بها ۲۵۰ ریال